

Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә

НОЈАБР—ДЕКАБР

1983

№ 6 (83)

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин органы
«Азәрбајҗан мәктәби» журналына эләвә

МҮНДӘРИЧАТ

А. Карамча, Ә. Шүкүров — Бешкүнлүк тәдрис һәфтәси үзрә ишләјән экспери- ментал һазырлыг сифи вә I сифиләрдә тәдгигатын нәтичәләри һаггында	3
Фәиләрин тәдриси вә иш тәчрүбәси	
М. Исмаилов — Мүстәгил јазы бачарыг вә вәрдишләринин ашыланмасына даир	11
М. Әлиев — Ибтидаи сифиләрдә тәгриби һесаблама проведетякасы	15
М. Рәзәзов, С. Әскәрова — Бәдин әсәрләрин емоционал гавранылмасынын мүнүм наггында	18
Тәрбијә мәсәләләри	
М. Фәхријев — Һарби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин педагожи әсәсләри	25
М. Исрафилов — Кичикјашлы мәктәблиләрә әрзаг програмы һаггында	29
Мәктәбәгәдәр тәрбијә	
Ушаг багчалсы үчүн нүмунәви бәдән тәрбијәси програмы	34
М. Сәидаров, Н. Сәфијев — Ушаг багчасында тәбиғәт мәнәббәт тәрбијәси тәчрүбә- наггында	42
Кәркәмли шахсијәтләрин һәјәтиндан	
М. Григорјев, Б. Һандрос — Јарадычылыгы сепркар гушу	45
Бизим иш јолдашларымыз	
М. Халилов — Тәсвири ичәсанәт студиясынын шөһрәти	52
М. Абдуллаоглу — Сәнәтинин вурғуну	56
Хәбәрләр, мә'луматлар	
Мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләринин, кунуузадылмыш мәктәб вә группарын иш наггында	59
Сәһулар конфрансы	60
Мәсләһәт	
М. Әлиев — «Әлифбам» силсиләсиндән (јанылтмачлар)	62
«Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәсинин 1983-чү ил нөмрәләриндә дәрҗ едилмиш материаллар	63

Баш редактор: З. ӘЛИЈЕВА.

Редактор: Ј. Кәримов.

Редаксија һәјәти: С. Аббасова, Л. Гошгарова, Р. Мейдијева, М. Мусајев,
З. Османов, М. Сәфәров, М. Һәмзәјев, Ә. Шүкүров.

Технизи редактор вә корректор: Валех Садыгов.

Јыгылмаға верилмиш: 15.08.1983 Чапа имзаланмыш: 16.11.1983. Кағыз
форматы 70×108/16=2,0 кағыз вәрәги. Кағыз: тип № 2. Шрифт дәсти: корпус
Литсон чап үсулу. 4,0 физики чап вәрәги. 5,6 шәрти чап вәрәги. 5,6 мүәллиф
вәрәги.

ФГ 30190.

Сифаринш 6068.

Тираж 21.225.

Редаксијашын унваны: Бақы шәһәри, Низами күчәси, 58.

Телефонлар: 93-13-45, 32-37-33.

Бақы шәһәри, Азәрбајҗан КП МК-нын «Коммунист» нәшријјаты.

© «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» № 6. 1983.

«ИБТИДАИ МЕКТЕБ ВЕ МЕКТЕБЕГЕДЕР ТЕРБИЕ»
 («Начальная школа и дошкольное воспитание»)
 Методический сборник. Приложение к журналу
 «Азербайджан мектеби» — органа Министерства просвещения
 Азербайджанской ССР, № 6, 1983.

СОДЕРЖАНИЕ

Я. Керимов, А. Шукюров — О результатах исследований в экспериментальных подготовительных и в I классах, работающих по пятидневной учебной неделе	3
Преподавание предметов и опыт работы	
М. Исмиханов — О развитии самостоятельных умений и навыков письма	11
Р. Ахадов — Проведения приблизительных вычислений в начальных классах	15
О. Раджабов, С. Аскерова — Важное средство эмоционального восприятия художественных произведений	18
Вопросы воспитания	
Х. Фаталиев — Педагогические основы военно-патриотического воспитания	25
Н. Исрафилов — Младшим школьникам о Продовольственной программе	29
Дошкольное воспитание	
Примерные программы по физкультуре для детских садов	34
Г. Сардаров, Н. Сафиев — Из опыта воспитания любви к природе в детском саду	42
Из жизни известных личностей	
К. Григорьев, Б. Гандрос — Волшебная птица творчества	45
Наши товарищи по работе	
В. Халилов — Слава студии изобразительного искусства	52
М. Абдуллаоглы — Учитель, влюбленный в свою профессию	56
Информации, сообщения	
О рабочем режиме дошкольного детского учреждения, школ и групп продленного дня	59
Читательские конференции	60
Консультация	
А. Алиоглы — Скороговорки из серии «Моя буква»	62
...	
Материалы, опубликованные в 1983 году в сборнике «Начальная школа и дошкольное воспитание»	63

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58.
 Телефоны: 93-13-45, 32-37-33.

Город Баку, издательство «Коммунист» ЦК КП Азербайджана

БЕШКҮНЛҮК ТӘДРИС ҺӘФТӘСИ ҮЗРӘ ИШЛӘЈӘН ЭКСПЕРИМЕНТАЛ ҺАЗЫРЛЫГ СИНФИ ВӘ І СИНИФЛӘРДӘ ТӘДГИГАТЫН НӘТИЧӘЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Сов.ИКП XXVI гурултајында гә-
дәгә едилмиш ССРИ-нин иғтисади
әсәсәл инкишафынын әсәс исти-
гамәтләриндә халг маарифинин да-
ғәдә да тәкмилләшдирилмәсинә бә-
рәһәт дигәтәт јетирилир. Әсәс истига-
мәтләрдә ушағлы аиләләрә вә иш-
ләвәсә аналарә үстүнлүјүн вә имти-
һәсә верилмәси, мәктәбәгәдәр мү-
һәмәтләр шәбәкәсинин инкишафы,
ушағларын тәрбијәси үчүн шәраити
јарадылмасы гејд едилмиш.

Әлкәмиздә халг маарифинин ин-
кишафынын үмуми истигамәтиндә
бешкүнлүк тәдрис һәфтәсиндә
ушағларын тәдричән 6 јашдан тә-
лиминә кечилмәси үчүн шәраитин
јарадылмасы вәзифәси ирәли сүрү-
ләр. Бу сосиал-педагожи пробле-
ма һаллинин әсәс истигамәти иб-
тидан синифләрдә шакирдләрин тә-
лим вә тәрбијәси үчүн даһа әлвә-
һәсәли шәраит јаратмағдан, кәлә-
мәдә тәдрис-тәрбијә просесини да-
ғәдә да тәкмилләшдирмәкдән ибарәт.

Алтыјашлыларын мәктәб тәли-
минә чәлб едилмәси үзрә экспери-
ментал тәдгигат һалә 30-чу илләрдә
ирәли сүрүлмүш, сонралар Русијада
ушағ бағчаларында вә мәктәбдә сы-
нағдан кечирилмиш. Күрчүстанда
әһәмиш шәкилдә, өз орижинал тәт-
бигини тапмыш, республикамызын
мәктәбләриндә 1976—1977-чи дәр-
әдәдән алтыкүнлүк тәдрис һәфтә-
си үзрә апарылмыш экспериментин
нәтичәләри үзәриндә гурулмушдур.
Һазырда әлкәмизин һәр јериндә
мәктәбләрдә миғјасда апарылан экспе-
риментал тәдгигатларын нәтичәлә-

ри алты јашдан тәлимин һәјатын
тәләби олдурғуну сүбүт едир.

Ону да гејд етмәк ләзимдир ки,
мәктәб тәлиминин башланғыч ја-
шы үмумдүнја миғјасында ашағы
дүшүр. 58 дәвләтдә ушағлар І син-
фә 6, бәзи әлкәләрдә 5, һәтта 4 ја-
шындан кәлирләр.

Бир сөзлә, ушағларын 6 јашдан
мәктәб тәлиминә һазыр олмалары-
ны, бу јашда «мәктәб јеткинлији»-
ни сүбүт етмәјә еһтијаж јохдур. Вә-
зифә 6 јашдан тәлимә башламағ
үчүн комплекс шәраити тәмин ет-
мәк, ушағларын һәртәрәfli физик-
ки, психоложи, сосиал инкишафына
наил олмағ, һәр шејдән әввәл, белә
тәлимин мәғсадәүјүн олдурғуну ал-
тыјашлыларын өзләринә баша сал-
мағ, јахын кәләчәкдә II иллик ор-
та тәһсилин бүнөврәсинин мөһкәм
гојулмасы јолунда мүнүм аддым
олар.

Алтыјашлыларын тәлимә чәлб
едилмәси мүнүм дәвләт тәдбири
олуб бир сыра чидди проблемләрин
һаллини тәкидлә ирәли сүрүр. Бу
саһәдә ән мүнүм проблем тәлимин
алтыјашлыларын јаш вә психоложи
хүсусијјәтләринә мүнәфиғ шәкилдә
тәшкили, онларын һәддән артығ
јүкләнмәләринин гаршысынын
алынмасыдыр. Тәсадүфи дејилдир
ки, Сов.ИКП МҚ вә ССРИ Назир-
ләр Совети 1981-чи ил јанвар ајы-
нын 22-дә «Бир сыра үмумтәһсил
мәктәбләринин ибтидан синиф ша-
кирдләринин тәчрүбә гајдасы илә
бешкүнлүк тәдрис һәфтәсинә кечи-
рилмәси вә ушағларын 6 јашдан тә-
лиминә башланмасы һаггында» гә-
рар верди. Комплекс тәдгигатын

чыгыш вәзижәти 1981-чи илдә ССРИ ПЕА-нын рәјасәт һејәти тәрәфиндән тәсдиғ олунмуш нүмунәви програмда верилмишдир. Бу програмда алтыјашлыларын тәлимә һазырлығынын, сағламлығынын, әгли инкишафы вә тәрбијәсинин зәрури сәвијјәсини тәмин едән кикијеник, психоложи-педагожи вә психо-физиоложи көстәричиләрин ишләnmәси һазәрда тутулмушдур.

Башлыча гајғы ушағын физики вә мәнәви инкишафынын тәмин едилмәсиндән ибарәтдир. Тәлим онун үчүн шадлығ, севинч кәтирмәли, ушағ һејәтинын хошбәхтлик формасы олмалыдыр.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, сөнбәт алтыјашлыларын мәктәбә һазырланмасындан дејил, тәлимә һазырланмасындан кедир. Тәдгигатын гаршысында ашағыдакы вәзифәләр гојулмушдур: 1) тәлимни мәзмуну вә методикасыны ишләјиб һазырламағ вә јохламағ, онларда тәдрис-тәрбијә просеси системинин гурулмасынын ваһид принципләрини һејәтә кечирмәк; 2) зәрури тәдрис-методик сәнәдләри, програм вә дәрсликләри дәрс вәсантләринин, дидактик материалларыны јаратмағ; 3) ушағларын тәдриси вә һејәтинын кикијеник мәнәтдән сәмәрәли режимни мүнәввәләшдирмәк; 4) тәлимни јени тәдрисиндә ушағларын инкишафы вә тәрбијәсинин хүсусијәтләрини характеризә етмәк; 5) бешкүнлүк тәдрис һәфтәси шәраитиндә тәлимә кечмәјин мәктәбшүнәслығ вә иғтисади аспектини иш-

ләмәк; 6) мәктәбин һазырлығ сәнифләриндә вә ушағ бағчасында мәктәбә һазырлығ группларында тәлимни ефективлијини мугајисә етмәк.

Тәдгигат һәр ил Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлији вә ЕТПЕИ тәрәфиндән республика сәвијјәсиндә јекунлашдырылыр. 1985-чи илдә вә ССРИ Маариф Назирлији вә ССРИ ПЕА тәрәфиндән иттифағ мигјәсиндә јекунлашдырылачағдыр. Бәгәрар ушағларын тәлим јүкүнүн азалдылмасына, онларын сәрбәс вахтларынын артырылмасына, сағлам, күмраһ, чевик кәнчләрини јетишдирилмәсинә, ејни заманда муәллимләрин өз үзәриндә ишләмәләри үчүн вахтын артырылмасына онларын рифаһынын јакшылашдырылмасына јекәлдилмишдир. Тәлимни гәрәра көрә паралел I—III сәнифләри олмајан кәнд јерләриндә 15 нәфәр алтыјашлы олдугда һазырлығ сифи ачмағ мүмкүндүр. Ибтидан сәнифләрдә муәллимнә маашы һәфтәдә 20 саатла һесаблау малыдыр.

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин әмринә әсасән Азәрбајҗан ЕТПЕИ тәрәфиндән 1981—1982-чи дәрс илиндән республиканын мәктәбләриндә вә ушағ бағчаларында експеримент гојулду. Эксперимент мүхтәлиф шәһәр вә районларда 40 һазырлығ сифини вә 10 ушағ бағчасынын мәктәбә һазырлығ группуну әһатә етди. Экспериментал сәнифләр хүсуси тәдрис планы вә програм үзрә фәалијјәт көстәрир.

Тәдрис планы беләдир.

ФӘНЛӘР	ҺАЗЫРЛЫҒ	ИС.
Ана дили	7	8
Рус дили	2	3
Ријазиијат	4	4
Әтраф аләмлә танышылығ	1	1
Тәсвири инчәсәнәт	1	1
Нәғмә вә мусиги	1	1
Әмәк тәлими	2	1
Бәдән тәрбијәси	2	2
Ҷәми	20 с.	21 с

Бу синифләрдә тәдрис һәфтәси-
не сәјы 32-җә, һәфтәлик тәдрис јү-
нәсә һазыркы 105 саатдан 86 саа-
т ендирилмишир. Бу исә шакирд-
ларни дәрә ил әрәиндә парта арха-
сында 650 саат аз отурмалары де-
дидир. Һазырлыг вә I синифләрдә
әтраф аләмлә танышлыг фәннини
ишләчәји дә нәзәрдә тутулса,
ушагларын сәрбәст вахтынн нә
дәдәр чохалдыгы мә'лум олар.

Експериментал синифләрдә ушаг-
лар шәнбә күнүнү мәктәбдә груп-
пировијәчисини рәһбәрлији вә нәзә-
рәти алтында кечирмәлидирләр. Һә-
мин күн мүхтәлиф кәзинти вә
экскурсијалар, јарышлар, мүсаби-
қәләр, кинофилмләрә, театр тама-
шаларына бахышлар, елми-күтләви,
сифәси сөһбәтләр, ичтиман-фајдалы
ишләр, ојунлар вә әјләнчәләр тәш-
кил олунамалыдыр.

Јени системә көрә һазырда I—III
синифләрдә кечилән тә'лим мате-
риалы 4 илдә тәдрис едиләчәкдир.
Белә баша дүшүлмәмәлидир ки,
үчиллик тә'лим јүкү дәрә синиф
арасында бәрәбәр шәкилдә бөлү-
нүр. Әслиндә һазырлыг синифинә аз
јүк дүшүр. Бу јүк јухары синиф-
ләрдә тә'лим јүкүнүн хејли азалма-
сына сәбәб олур. Тәкчә савад тә'ли-
минин бүтөвлүкдә һазырлыг син-
финә көчүрүлмәси сонракы синиф-
ларин ишини хејли јүнкүл-
ләшдирир. Һазырлыг синифлә-
риндә ушаглар оху вә јазы техни-
касына там јијәләнмәли дәрә или-
мин ахырына дәгигәдә 25—30
сөз сүр'әти илә бүтөв сөзләрлә (чә-
тин сөзләри һечаларла) охумагы,
20—25 сөздән ибарәт мәтн мӯәлли-
мин диктәсинә әсасән јазмагы, ушаг
китабларынын охунушуну динләмә-
ји вә мәзмунуну нағыл етмәји, он-
ларын садә тәһлилиндә иштирак
етмәји, чәкдији шәкилләр, әтраф
аләмдә көрдүкләри, ешитдикләри
багтында һекајәләр гуруб даныш-
магы, 5—6 шәри әзбәрдән охумагы
бачармалыдырлар.

Ријазиијат дәрсләриндә ушаглар
100-дәк сәјмагы, 20 дәирәсиндә топ-
лама вә чыхма әмәлијјаты апарма-
гы бачармалы, онун компонентлә-

рини ишләдә билмәли, нөгтә, пар-
ча, дәирә, үчбучаглы, дөрдбучаглы
сантиметр, десиметр вә с. илә та-
ныш олмалыдырлар.

Әкәр диқәр фәнларин тәләбләри
дә нәзәрә алынса, мә'лум олар ки,
әслиндә һазырлыг синифи шәрти
олараг белә адланыр. Бурада әсәс-
лы вә системли тә'лим кедир. Бу
синиф кәләчәјин онбирилик орта
үмумтәһсил мәктәбинин I синифи
һесаб олунамалыдыр.

Бәс ушаг бағчаларынын мәктәбә
һазырлыг группарында експеримент-
дән мәгсәд нәдир. Мәгсәд ејнидир:
ушаглары I синифдә тә'лим алмаға
там һазырламағ. Мә'лумдур ки, рес-
публикамызын ушаг бағчаларында
һейинки ушаг мәктәбә лаазымынча
һазырланмыр, һәтта бөјүк әкәриј-
јәтиндә башлыча вәзифә ушаглары
гәбул едиб, једиздириб, ојнадыб,
кәздириб, јатыздырыб, саламат
сахлајыб, аналарына тәһвил вер-
мәклә мәһдудлашыр. Програм тә-
ләбләри, демәк олар ки, һеч бир
бағчада јеринә јетирилмир. Һазыр-
да ушаг бағчаларынын гаршысында
јени тәләбләр гәјулур. Бағчанн
мәктәбә һазырлыг группундан мөк-
тәбә кәлән ушаглар һазырлыг си-
нифлариндән кәлмиш ушагларла
бир синифдә тәһсил алачагларын-
дан онларын һазырлыг сәвијјәсини
бәрәбәрләшдирмәк, һеч олмаса, ја-
хынлашдырмағ проблемни гаршыда
дурур. Һәлә 1980-чи илдә Азәрбај-
чан ССР Маариф Назирлијинин
коллекцијасы тәһсилни Азәрбајчан
дининдә тәшкил олуңдуғу, лакин
тәркиби азәрбајчанлылардан ибар-
рәт мәктәбләрин һазырлыг синиф-
лариндә вә ушаг бағчаларынын мөк-
тәбә һазырлыг группарында алты-
јашлыларын мәктәбә һазырланма-
сы сәвијјәсинин јахынлашдырыл-
масы үчүн ваһид програмларын
тәртиб едилмәсини гәрәра алмыш-
дыр. Һәмин гәрардан сонрә ләзки,
сахур, авар, тат, ингиләј вә б. халқ-
ларын ушаглары үчүн тәшкил олуң-
муш һазырлыг синифләри илә тәр-
киби азәрбајчанлылардан ибарәт
һазырлыг синифләринин програмла-
ры арасындакы фәрг арадан гал-

дырылды. Лакин ушаг багчаларынын мектебэ хазырлыг группаларынын програмларында бэ'зи специфик чэһэтлэр нэзарэ алынараг мү'эјјэн фэрг сахланды. Белэ ки, ушаг багчаларында тэ'лим мэшгэлэлэри 16-ны кечмэли, мэшгэлэнин мүддэти 20—25 дэгигэ олду вэ с. Бир ил сонра һәмийн группаларда рус дилинин тэдрисинэ башланды вэ тэ'лим мэшгэлэлэринин сајы 18-э галдырылды. Ушаг багчаларына да мектебин хазырлыг синифларинэ верилэн тэлэблэр верилди. Экспериментал синифларда (хазырлыг вэ I синифлар) дэрс дејэмэк мү'эллимлэр, һәмийн синифлар үчүн күнү узадылмыш группаларын тэрбијэчилэри, ушаг багчаларынын тэрбијэчилэри үчүн август ајында Республика ММТИ-да курслар тэшкил едилди, мүһазирэлэр охунду, тэ'лимәти-методик төвсијэлэр верилди. һәр бир синиф вэ група Азәрб. ЕТПЕИ-нин мүвафиг мүтэхәссислариндән бири тәһким олунду. Синиф вэ группаларла илбоју әлағә сахланды. Ушагларын илкин хазырлыг сәвијјәси вэ тә'лим материалларыны нечә мәнимсәмәләри ССРИ ПЕА-нын көндәрдийи хүсуси јаддаш әсасында дэрс илийин әввәлиндә, ортасында вэ ахырында јохланыб нәтичәләри ССРИ ПЕА-на көндәрилмишидир. Бурада 1982—1983-чү дэрс илийин ахырында апарылмыш јохламаларын нәтичәләриндән гысача сәһбәт ачмаға чалышачағы.

Экспериментал тәдгигатын нәтичәләри, шүбһәсиз, онун апарылмасы үчүн јарадылмыш шәраитдән асылы олур. Экспериментал хазырлыг синифләри үчүн әсаснамәдә нәзәрдә тутулмыш шәраит (ојун отағы, јатаг отағы, үч дәфә исти јемәк вэ с.) јалныз 10 мектебдә тәшкил едилмишидир. Бақыдакы 12, 54, Јевлах рајонунун Халдан кәндиндәки орта, Сумгајыт шәһәриндәки 25 нөмрәли, Кировабад шәһәриндәки 5 нөмрәли, Ордубад рајону Нүс-нүс кәндиндәки орта мектебләр бу сәһәдә, хүсусилә фәргләнир.

Мектебларин б-да экспериментия кечирилмәси үчүн минимум шәраит белә јарадылмамышдыр. Бақыда-

кы 18, 38, 240 нөмрәли, Губа шәһәриндәки 2 нөмрәли, Бабәк рајонундакы гәсәбә вэ Шыхмаһмүдлу кәнд орта мектебләри белә мектебләрдәндир.

Мектебдән фәргли олараг бэ'зи ушаг багчаларында алтыјашлыларын физики инкишафы вэ сағламлыгы үчүн лазым шәраит јарадылгы һалда, тә'лим мэшгэлэлэринин кечирилмәси үчүн шәраит гәнаәтбәхш олмамышдыр.

Бақыдакы «Гәрәнфил», «Арзу», 96 нөмрәли, Сумгајытдакы 22, 55 нөмрәли, Губадакы 9 нөмрәли багчалар бу бахымдан нүмунәвидир.

Хазырлыг синифләри вэ ушаг багчаларынын хазырлыг группаларынын әксәријјәтиндә ана дили үзрә програм материалы, әсасән, мәнимсәнилмишидир. Ушагларын әксәријјәти оху вэ јазы техникасына јијәләнмиш, бүтөв сөзләр вэ һечаларла, ифадәли, дэгигәдә 25—30 сөз сүр'әти илә охумаг, охунмуш материалын мәзмунуну шүүрлу сүрәтдә нағыл етмәк, әсәрин гәһрәманына онда тәсвир едилән һадисәләрә мүнасибәт билдирмәк, мү'әллимин диктәсинә әсасән каллиграфик чәһәтдән 20—25 сөздән ибарәт имлә-јазмаг, фикрини шифаһи монологик нитг шәклиндә ифадә етмәк вэ с. вәрдншләр газанмышлар. 48 хазырлыг синифиндә вэ ушаг багчаларынын мектебә хазырлыг группунда 1175 ушағын оху техникасы јохланмыш, мә'лум олмушдур ки, онларын 542-си (46 фәизи) бүтөв сөзләрлә, 280-и (24 фәизи) бүтөв сөзләр вә һечаларла, 179-у (15,2 фәизи) һечаларла, 126-сы (10,7 фәизи) һәрфләрлә охумуш, 38-и (3,2 фәизи) исә охуја билмәмишидир.

Ушаг багчаларында охунун сәвијјәси хазырлыг синифләринин сәвијјәсиндән бир гәдәр ашағы олмушдур. Белә ки, бүтөв сөзләрлә охујанлар хазырлыг синифләриндә ушагларын 46,1 фәизини тәшкил етдији һалда, ушаг багчаларында 43,8 фәиз олмушдур. Охуја билмәјәнләр 2,7 фәиз, ушаг багчаларында исә 6,7 фәиз олмушдур.

Охунун сүр'әти дә һәмийн сајда ушагла јохланмышдыр. Програм

Тәэччүбләрине мұзафиг охуҗанларын
 510 нәфәр (46,5 фаиз) оямуш-
 295 нәфәр (24,7 фаиз) дә-
 30 сөздән артыг, 215
 нәфәр (18,6 фаиз) дәгигәдә 26—
 30 сөз, 197 нәфәр (16,8 фаиз)
 дәгигәдә 21—25 сөз, 189 нә-
 фәр (16 фаиз) дәгигәдә 16—20
 сөз, 145 нәфәр (12,3 фаиз) дәгигәдә
 11—15 сөз, 96 нәфәр (8 фаиз)
 дәгигәдә 10 сөздән аз охумуш, 38
 нәфәр (3,2 фаиз) охуҗа билмә-
 мишдир. Һазырлыг синифләриндә
 ушагларын 27,2 фаизи, ушаг бағча-
 ларында исә 14,5 фаизи дәгигәдә 30
 дан артыг сөз охуҗа билмиш-
 дир. Дәгигәдә 10-дан аз охуҗанлар
 һазырлыг синифләриндә 11,6 фаизи,
 ушаг бағчаларында 17,4 фаизи
 тәшкил едир.

Охунмуш мәтнин баша дүшүлмә-
 сә үзрә вәзијјәт беләдир. Јохламада
 иштирак едән 1175 шакирддән 968
 нәфәри (82,3) охунмуш јени мәтнин
 мәзмунуну баша дүшмүш, шүүрлу
 јазан едә, нағыл едә билмиш, 207
 нәфәр (17,6 фаиз) исә баша дүш-
 мәммишдир.

Шакирдләрин мүстәгил охуҗа мү-
 насибәти дә јохланмышдыр. Јохла-
 мада иштирак едән 1177 ушагдан
 703 нәфәр (60 фаиз) мүстәгил оху-
 җа мүсбәт, 394 нәфәр (33,4 фаиз)
 мәнфи мүнасибәтини билдирмиш,
 78 нәфәр (6,6 фаиз) һеч мүнасибәт
 билдирмәммишдир.

Јохлама јазы ишиндә чәмн 1218
 шакирд иштирак етмишдир. Һазыр-
 лыг синифләри вә ушаг бағчалары-
 нын мәктәбә һазырлыг грудларында
 23 сөздән ибарәт мәти үзрә имла
 јаздырылмышдыр. Шакирдләрин
 425-и (34,7 фаизи) имланы сәһвсиз
 јазмыш, 347-си (28,4 фаизи) 1—2
 сәһвә јол вермиш, 161-и (13 фаизи)
 5—10 сәһв бурахмыш, 212-си (18
 фаизи) 10-дан артыг сәһв бурах-
 мыш, 73-ү (6 фаизи) јаза билмә-
 мишдир. Үмумијјәтлә, шакирдләрин
 69 фаиздән чоһу дил дәрәсләриндә
 өјрәндикләри сәдә гәјдалары, јазы-
 да тәтбиг етмәји бачарыр. Оху тех-
 никасынын ашары сәвијјәдә олмасы
 үзүндән ардычыл 3—5 сәтир, јазар-
 кән ушаглар чәтинлик чәкирләр.

Тәэччүблү чәһәт будур ки, јазыда

5-дән чоһ сәһвә јол верәнләр һазыр-
 лыг синифиндә иштирак едәнләрин
 22,1 фаизини, ушаг бағчаларында
 16,6 фаизини, сәһвсиз јазанлар һа-
 зырлыг синифиндә 30,9 фаизини,
 ушаг бағчаларында 36,7 фаизини
 тәшкил етмишдир. Көрүнүр, ушаг
 бағчаларында еркән јашлардан ја-
 зыҗа һазырлыг мәшғәлләләринин
 тәшкили мүсбәт нәтичәсини көстәр-
 мишдир.

Рус дилинин тәдриси вәзијјәти өј-
 рәниләркән јохламада 850 ушаг иш-
 тирак етмишдир. Онлардан 575 нә-
 фәр (67,5 фаиз) ојуна гошулмуш вә
 нитг фәалијјәтини јеринә јетирә
 билмиш, 275 нәфәр (32,3 фаиз) исә
 ојуна гошулмушса да, нитг фәалиј-
 јәтинә гошула билмәммишдир. Ушаг-
 ларын чәмн 224 нәфәри (26,3 фаи-
 зи) фикрини мөһәләжә нитг шәк-
 линдә мүстәгил ифадә едә билмиш,
 183 нәфәр (21,5 фаиз) исә белә гә-
 билијјәтә малик олмаммышдыр. Јох-
 ланан ушагларын 552 нәфәри (64,9
 фаизи) диалогга гошулдугу һалда,
 112 нәфәри (13,1 фаиз) гошула бил-
 мәммишдир.

Ушагларла әшјалар вә онларын
 шәкилләри үзрә сорғу апарылмыш,
 698 нәфәр (82,1 фаиз) бүтүн әшја-
 ларын адларыны, 448 нәфәр (52,7
 фаиз) рәнжини дүзкүн мүәјјәнләш-
 дирмишдир.

Ријазиијјәт үзрә нәтичәләр, әсасән
 гәнаәтбәхшдир. Ушаглар 20-дәк
 әдәдләри јазмаг вә охумаг, јүзә гә-
 дәр сәјмагы, дүзүнә вә тәрсинә сәј-
 магы, әдәдләрин тәркибини мүәјјән-
 ләшдирмәји, 20 даирәсиндә мәсәлә
 вә мисал һәлл етмәји, сәдә һәндәси
 фигурлары, фәргләндирмәји вә он-
 лардан истифадә етмәји бачарыр-
 лар. Азәрбајҗан вә рус бөлмәләри
 үзрә јохламада иштирак едән 1166
 ушагдан 679-у (58,2 фаизи) мәсәлә-
 ни, 656-сы (56,2 фаизи) мисаллары
 дүзкүн һәлл етмиш, 235-и (20,1 фаи-
 зи) мәсәлә һәлл едәркән әмәл сеч-
 мәкдә чәтинлик чәкмиш, дүзкүн је-
 ринә јетирмиш, 31 нәфәр (2,5 фаиз)
 ишә башламамышдыр.

Ушагларын әтраф аләмлә таныш-
 лыға даир биликләри шифаһи јолла
 јохланмышдыр. Мәлүм олмушдур

ки, тэхминэн 70 фаизи програмын тэлэби савијјасында тэбиэт вэ чэмијјэт һадисэлэри илэ таныш олмуш, тэбиэтдеки ганунаујјулулар, онларын арасындакы мүнасибэт, битки вэ һейванлар алаһи, кәнд вэ шәһәр, кәнддә вэ шәһәрдә инсанларын әмәји, тэбиәтин мүһафизәси сағламлыгын горунмасы һаггында садә мәлумата јијәләнирләр. Әтраф аләмлә танышлыг ушагларын нитгинин инкишафыны, мүшаһидәтилијини, онларын үнсјјәт мәдәнијјәтинин формалашмасыны, тэбиәтә еһтијатлы гајгыкеш мүнасибәт бәсләмәләринин тәрбијә едир.

Ушаглар әмәк тәлими үзрә програмын тэләбинә ујғун иш јерини тәшкил етмәји, алат вэ материаллардан мүстәгил истифадә етмәји, онларла ишләмә ардычыллыгыны мүхтәлиф материаллардан һиссәләр һазырлајаркән онлары бирләшдирмәји, биткиләри тохум, гәләм васитәсилә чохалтмағы вэ онлара гуллуғ етмәји, биткиләри тохум, гәләм васитәсилә чохалтмағы вэ онлара гуллуғ етмәји, өз һәрәкәтләринә нәзарәт етмәји өјрәнә билмишдир.

Шакирдләрин әксәријјәти тәсвири ничәсәнәт програмынын тэләбләринә чаваб верир. Ушаглар рәссамын, һейкәлтәрашын иши һаггында мәлумата маликдирләр. Милли сәнәтимиз һаггында тәсәввүрләри вардыр. 6—7 ранкин адыны, садә сүжетләрә рәсм чәкмәји, аппликасијалар, фигурлар һазырламағы, әсәрләрин мәзмунуну садә шәкилдә данышмағы, јолдашларын тәсвири фәалијјәтләринин нәтичәләрини тәһлил етмәји, истигамәт верилдикдә өз әсәрләриндә нөгсанлары көрмәји бачарырлар. Мусиги тәлими үзрә мәшғәләләр мүвәфғәијјәтлә кечир. Бу мәшғәләләр ушаглары чәлб едир. Онлар мусиги динләмәји мусиги әсәрләриндән баш чыхармағы, садә маһнылары охумағы бачарырлар.

Бәдән тәрбијәси мәшғәләләриндә һәрәкәтин мүхтәлиф нөвләри бирләшир, јүксәк һәрәки фәаллыг тәлими едилир. Ушаглар тулланмағ, атмағ, садә акробатик чалышмалар јеринә јетирмәји өјрәнирләр. Бәдән

тәрбијәси дәрсләринин үмүмтәһсил мәгсәдләри (күн режиминә тәсир, иш габилијјәти, һәрәки фәаллыг) һәјата кечирилир. Чевиклик, дөзүмлүлүк, чәлдлик, күчлүлүк кимә әсас һәрәки кејфијјәтләрин инкишафы гејд едилир.

I синифдә тәдрисин кејфијјәти нисбәтән јахшы олмушдур. Бу дә тәбиидир. Мүаллимләр експериментал синифлә ишләмәк үзрә мүәјјәтләшүбә газанмиш вэ ишин маһијјәтинин дәрк етмишләр. Ана дили үзрә шакирдләрин сүрәтлә инкишафы ајдын һисс олунур. Шакирдләр бүтөв сөзләрә, сүрәтлә, ифадәли вэ шүүрлу охумағ вәрдишинә јијәләнир, даһа чох чәтин орфограмлары олан сөзләрдән ибарәт мәтн савадлы јаза билир, фикрини сәрбәст рабитәли шәкилдә ифадә етмәји бачарырлар. I синифләрдә 839 нәфәрин оху техникасы тәһлил едилмиш, мәлум олмушдур ки, 553 нәфәр (65,9 фаиз) бүтөв сөз вэ һечаларла, 87 нәфәр (10,3 фаиз) һечаларла, 51 нәфәр (6 фаиз) исә һеч вэ һәрфләрдә охујур.

Охунун сүрәти дә хејли артмишдир: шакирдләрдән 149 нәфәри (17,7 фаизи) дәгигдә 70 сөздән артығ, 153 нәфәри (18 фаизи) 61—70 сөз, 132 нәфәри (15,7 фаизи) 51—60 сөз, 142 нәфәри (17 фаизи) 41—50 сөз, 110 нәфәри (13 фаизи) 31—40 сөз, 72 нәфәри (8,6 фаизи) 21—30 сөз охумушдур. Дәгигдә 20 сөздән аз охујанларын сәјы 45 нәфәр олмушдур.

Шакирдләрин 331-и (39,4 фаизи) јени мәтн сәһвсиз охумуш, 609-у (79,5 фаизи) охунмуш мәтнин мәзмунуну ардычыл нағыл етмиш, 721-и (85,9 фаизи) мәзмуну шүүрлу баша дүшмүшдур.

Шакирдләрин охучу имканлары да өјрәнилмишдир. Онларын 644-ү (76,7 фаизи) таныдығы јазычынын фамилијасыны гејд етмиш, 632 нәфәр охудуғу ики-үч китабын адыны дүзкүн јазмышдыр.

785 шакирдә 35 сөздән ибарәт мәтн үзрә имла јаздырылмышдыр. Јазы ишләринин нәтичәси белә олмушдур. 295 шакирд (39 фаиз) им-

сәһвиз жазмыш, 265 нәфәр (24,5 фанз) 1—2 сәһв бурахмыш, 185 нәфәр (24,5 фанз) 3—5 сәһв жол бурахмыш, 40 нәфәр (5,4 фанз) исә артыг сәһв бурахмышдыр.

Рус дили үзрә шакирдларын һаҗыгыны јохламаг мәсәдилә сурашар верилди: 1) Адын нәдир? 2) Яшын вар? 3) Сән һарада јурсан? 4) Сән һарада јашајыр-сан? 5) Апләниз һаҗгында даныш.

Јохламада иштирак едән 712 шакирддин 525-и (73,6 фанзи) бүтүн мәҗаллары баша дүшдү вә онлара 187-и (26,2 фанз) сурашара чаваб верә билмәди. 120 нәфәр (16,8 фанз) исә ахырынчы сурашара чаваб верә билмәди. 575-и диләри гошулду. Онларын тәләффүзләри һазырлыг синфинә нисбатән 712-гә ајдын вә дәгиг иди.

Ријазийјат үзрә програм материјалы мүвәффеҗийјәтлә јеринә јетиримшидр. Шакирдләр 100 дәирәсиндә әдәлләри охумагы вә јазма-рыш шифаһи вә јазылы топлама вә топлама әмәлини апармагы, топла-ма вә чыхмаја анд мәңһул компо-зицийни тапылмасыны, вурманын кәһас хәссәләрини, һәндәси фигурлар кәһмаји вә адландырмагы, чохбу-раҗыгынын сәрһәддиниң узунлуғуну тапмагы вә с. бачарырлар.

Шакирдләр топлананлар, азалан, чохалан, фәрг, ифадә, ифадәнин әһмәтиниң һесабламагы садә мәсә-ләләр һәлл етмәји билирләр.

Дәрс илиниң ахырында 850 нәфәр-дин ријази һазырлыгы јохланды. 621 нәфәр (73 фанз) мәсәләни дүз-күн һәлл етди. 109 нәфәр (12,8 фа-нз) һәллини кедишиндә, 120 нәфәр (14,1 фанз) һесабламада сәһв бу-рахды. Топлама вә чыхмаја анд бүтүн мисалларын һәллини 635 нә-фәр (74,7 фанз) дүзкүн јеринә је-тирди. Топламаја анд мисаллары 677 нәфәр (79,6 фанз), чыхмаја анд мисаллары исә 640 нәфәр (75,3 фанз) һәндәси материала дәир тап-шырыгы 671 нәфәр (79 фанз) дүз-күн дәрк етди, 9 нәфәр ишә кириш-мәјә чәсарәт етмәди.

Јени тәдрис фәнини олан «Әтраф аләмлә танышлыг» мүсбәт гијмәт-

ләндирилә биләр. Шакирдләр һа-зырлыг синфиндә бу сәһвә әлдә ет-дикләри мәлүмат әсасында даһа чидди һадисәләри өјрәнә билирләр. I синиф шакирдләрдә чәмијјәтлә мәдәни үсијјәт, ичтиман вә таби-әт һадисәләринә дүзкүн мүнәси-бәт, мүнәтти горунмасына гајғыкеш мүнәсибәт тәрбијә олунур, онларын мушәһидәчилик габилијјәти, ишти инкишаф едир.

Әмәк тә'лими мәшғәләләриндә ушағлар даһа мүстәгил фәалијјәт көстәрмәјә алышырлар. Онлар ес-кизләри сәрбәст охујур, ишин је-ринә јетирилмәси пријомларыны, онларын ардычыллыгыны мәнимсә-јур, өз фәалијјәтиниң нәзарәт етмә-ји бачарырлар. Шакирдларын фән-ләрарасы әлағәни дәрк етмәләри, әмәк мәшғәләләриндә көрдүкләри ишларын дикәр фәнләрдә ләзым олдуғуну апламалары да өзүнү ај-дын көстәрир. Әмәк үзрә бәзи тап-шырығларын јеринә јетирилмәси просесиндә хусусилә конструкторла иш просесиндә ушағлар чәтинлик чәкирләр.

Тәсвири инчәсәниәт вә мусиги мәшғәләләри I синифдә нисбәтән мүвәффеҗийјәтлә кечир. Бу фәнләр-ин нормал тәшкили ушағлары чәлб едир, онларын естетик тәрбијә-синә, үмуми инкишафына күчлү тә-сир көстәрир. Рәнкли бојаларла рәсм демәк олар ки, тәшкил едилмә-мишидр.

Бәдән тәрбијәси мәшғәләләриндә һазырлыға нисбәтән ушағларын һәрәки фәаллыгы јүксәлир. Бәдән тәрбијәси мәшғәләләри мүхтәлиф һәрәкәтләрлә бирләшир, ушағлар тулланма, атма, садә акробатик һә-рәкәтләр вә с. јеринә јетирирләр. Онларда чәлдлик, сәррастлыг, че-виклик, күчлүлүк, дөзүмлүлүк ки-ми кејфијјәтләр өзүнү көстәрир.

Беләликлә, бешкүнлүк тәдрис һәфтәси үзрә експериментал тәдқи-ғатын икинчи илиниң нәтичәләри көстәрди ки, алтыјашлыларын пси-холожи јаш хусусијјәтләриниң нә-зәрә алындыгы вә мувафиг методи-канын тәтбиғи шәраитиндә експери-ментин әсасына гојулмуш консеп-

сија, алтыјашлыларла һазырлыг синифләриндә вә I синифдә тәлим-тәрбијә ишинин системи, тәдрис планы вә програмлар, һәмчинин методика, әсасән өзүнү доғрулдур. Һазырлыг синифләриндә вә ушаг бағчаларынын һазырлыг группа-рында әлдә едилән нәтичәләрин кечән илкинә нисбәтән үстүндүјү бу системин һәјатилијинин даһа әсас-лы сүбүт олуначағыны хәбәр ве-рир.

Һазырлыг вә I синиф шакирдләри үчүн тәшкил олунамыш күнү узадыл-мыш группа-рын иши диггәт мәркә-зиндә олмушдур. Һәмни синифләр үчүн тәрбијә ишинин мәзмуну вә тәшкили системи ишләниш, мүәл-лим вә тәрбијәчиләрин гаршылыгы алағәси нәзәрә алынмышдыр. Бу группа-рда ушагларын емоционал-лығына, јарадычы фәалијәтинә хү-суси әһәмијјәт верилмишдир. Сәр-бәст вахтын тәшкилиндә башлыча јер ачыг һавада һәрәкәтли ојунла-ра верилмишдир. Күнүн икинчи ја-рысында ушагларын күчләри чатан өзүнәхидмәт әмәји вә фәјдалы иш-ләри онларын марагы үзрә мәшғә-ләләр вә әјләнчәләрлә нөвбәләшди-рилмишдир.

Дүзкүн давраһыш гәјдалары илә алағәдәр етик мүсаһибәләрин мәз-муну вә васитәләри ишләниб һа-зырланмышдыр.

Күнү узадылмыш группа-рда ушаг-ларын 71,5 фәнзи јени шәрантә вә соснал-әхлағи мүнәсибәтләрә алы-шыр. Ушагларын әксәријјәтиндә (тәхминән 70—75 фәнзиндә) интел-лектуал иради-емоционал фәаллыг өзүнү көстәрир. Аиләдә ушағын үмуми соснал-мәдәни һәјаты илә психи сағламлығынын көстәричилә-ри тәхминән ујғун кәлир. Ушагла-рын мәктәбә психоложи һазырлығы, шуурлуғу, мүшаһидәчилији мугаји-сә етмә, нәтичә чыхарма, үмумиләш-дирмә апарма габилитәти һәмни јашын психи инкишафынын динами-касына ујғун кәлир.

Тәдгигат көстәрди ки, бешкүн-лүк тәдрис һәфтәси үзрә тә'лимни тәшкилиндә бир сыра чәтинликләр мејдана чыхыр.

Һәр шәјдән әввәл, психоложи тәдгигат сәтһи апарылдығындә тибби-физиоложи тәдгигат кетме-дијиндән ушагларын сағламлығы вәзијјәти өјрәнилмәниш, шүбһәси мүәјјән дәрәчәдә онларын сәһһәти вә мәнфи тә'сирләрә јол верилмиш-дир.

Апа дили, ријазитәт вә әтра-аләмлә танышылығын тәдрисинә нә-зарәт вә рәһбәрлик даһа јакш-тәшкил едилмиш, ушагларын инки-шафы өјрәнилмиш, диһәр фәилә-үзрә тәдгигатда систем вә ардычы-лыг лазымынча көзләнмәлидир. Һа-зырлыг синифләриндә гисман I си-нифләрдә тәрбијә ишләринин сә-вијјәси бир гәдәр ашағы олмуш, ушагларын мәктәб әһәмәләриндә күтләви тәдбирләрдә фәал ишти-ракы тә'мин едилмәмишдир.

Һазырлыг синифләри илә ушаг бағчаларынын мәктәбә һазырлыг группа-рынын сәвијјәләрини јакш-лашдырмаг сәһәсиндә һәлә хејл-иш көрмәк лазымдыр. Чалышма-лазымдыр ки, онларын һәр икис-«вахид старта» кәтирилсин.

Бә'зи мүәллимләр вә тәрбијәчилә-рин һазырлыгсызлығы експеримен-тин нормал кедишини тә'мин етмир. Ушаг бағчасы тәрбијәчиләринин ме-тодиканы өјрәнмәјә бөјүк еһтијаж-һисс етдикләри мә'лум олду.

Експериментал синиф вә группа-рда режимин позулмасы мүәллим вә тәрбијәчиләрин алтыјашлыларла ишин хүсусијјәтләрини билмәмәл-ри һаллары ишә зәрәр јетирир.

Бүтүн бунлары нәзәрә алары експериментин кедишиндә дөнү-јаратмаг, даһа диггәтлә, сә'јлә ахтә-рышлар апармаг кәләчәкдә беш-күнлүк иш һәфтәси үзрә ишләјәчә-дәрдилик ибтидан мәктәбин вә-зифәләриндән чыхыш етмәк ла-зымдыр.

Јәһја КӘРИМОВ,

Азәрб. ЕТПЕИ-нин елми иш-ләр үзрә директор муавини, педагожи елмләр доктору,

Әлиаға ШҮКҮРОВ,

Азәрб. ЕТПЕИ-нин ибтидан тә'лим вә мәктәбәгәдәр тәрби-шә'бәсинин мүдири.

МУСТӘГИЛ ЈАЗЫ БАЧАРЫҒЫ ВӘ ВӘРДИШЛӘРИНИН АШЫЛАНМАСЫНА ДАИР

Мәчид ИСМИХАНОВ

педагожи елмләр намизәди, досент

Ибтидан тә'лимдә оху вә јазы вәрдишләри апарычы јол ојнајыр. Бу вәрдишләр сонралар дикәр тә'лим вәрдишләринин әсасыны тәшкәл едир. Көркәмли совет педагог В. Сухомлински ибтидан тә'лимдә оху вә јазы бачарығларынын ашыланмасына бәјүк әһәмијјәт верәрәк, булары јарыавтоматик процесә чевирмәји лазым билирди. Онуи фикринчә, кичик мәктәблиләрдә дүзкүн оху вәрдишләри ашыламағ үчүн онлар ибтидан тә'лим әрзиндә ән азы 4000 саат учадан вә әссиз охумалы, јазы вәрдишләринә јијәләнмәләри үчүн исә ән азы 1400—1500 сәһифә јазмалыдырлар.

Тәҗрибә көстәрир ки, бир чох шакирдләрин тә'лимдә керидә галмалары онларын дүзкүн јазы бачарығларына јахшы јијәләнмәмәләриндән ирәли кәлир. Бу сәһәдә зәрури бачарығ вә вәрдишләр тә'лимин илк шәлләриндән јахшы формалашмадыгда јазыда орфографик сәһвләр көк салыр вә сонралар онлары арадан галдырмағ јенидән өјрәтмәкдән чәтин олур. Јухары синиф шакирдләринин јазыда јол вердикләри сәһвләрин бир чоху мәһз бу сәбәблә бағлыдыр. Буна көрә дә ибтидан тә'лимдә дүзкүн јазы вәрдишләринин формалашмасына хусуси диғгәт верилмәлидир.

Тә'лимдә бачарығ вә вәрдишләр биликләр әсасында формалашыр. Шакирдин мүәјјән бачарыға јијәләнмәси үчүн мүвафиг биликләрә малик олмасы әсас шәртдир. Чох заман јазыда бурахылан сәһвләр ушағын нәзәри материалы (гајда-

ны) јахшы билмәмәсиндән ирәли кәлир. Бачарығлар биликләрә әсасланса да сонрадан өзләри биликләрин мөһкәмләнмәсинә, дәрриләшмәсинә хидмәт едир. Еләчә дә вәрдишләр бачарығлар әсасында әмәл кәлсә дә сонрадан јени бачарығларын јаранмасына көмәк көстәрир. Мәсәлән, сүр'әтли јазмағ вәрдиши олмадан инша јазмағ бачарығы јаратмағ чәтиндир.

Тә'лимдә бачарығ вә вәрдишләр чалышмаларын көмәји илә јарадылыр. Чалышмалар мәғсәд вә мәзмунуна көрә мүхтәлифдир. Идрак фәалијјәтинин характеринә көрә чалышмаларын үч групу фәргләндирилир. Биринчи група нүмунә үзрә чалышмалар дахилдир. Белә чалышмалар, әсасән, тәғлидә әсасланыр. Үздәнкөчүрмә јазылар, нүмунә үзрә мәсәлә вә мисалларын һәлли бу нөв чалышмалара дахилдир. Икинчи груп чалышмалар мүәјјән гајданын мүстәғил тәтбиғинә дахилдир. Кечилмиш бир вә ја бир нечә гајданын мүхтәлиф һаллара тәтбиғинә анд чалышмалар бу гәбилдәндир. Үчүнчү груп чалышмалар шакирдләрдән мүәјјән јарадычылығ тәләб едир. Белә чалышмалары јеринә јетирәркән шакирд һазыр нүмунә үзрә һәрәкәт етмир, биликләринин јарадычылығла тәтбиғ едир.

Чалышмалар мәзмунча да мүхтәлифдир. Тәдрис програмларында һәр бир фәни үзрә нәзәрдә тутулмуш бачарығ вә вәрдишләрин мәзмуну вә даирәси мүәјјән едилвр. Мүәллимни диғгәти дә мәһз програмда нәзәрдә тутулмуш (хусусилә

III сифин сону үчүн) эн мүһүм бачарыг вэ вәрдишләрин формалашмасына јөнәлмәлидир. Азәрбајчан дили үзрә һәмин бачарыг вэ вәрдишләрин эн башлычалары бунлардыр:

Сәсләр вэ һәрфләр: 1. Сөзләрдә саит вэ самитләр (онларын мүхтәлиф нөвләрини) ајырмаг бачарыгы; сөзләри һечалара бөлмәк, онлары сәтирдән-сәтрә дүзкүн кечирмәк бачарыгы; сөзләри аһәнк ганушуна көрә јазмаг бачарыгы; хусуси исимләри бөјүк һәрфлә јазмаг бачарыгы; 2. Верилмиш сөзләри, чүмләләри, мәтн сәһвсиз көчүрмәк, 75—80 сөздән ибарәт имла јазмаг бачарыгы.

Сөз. 1. Сөзү көк вэ шәкилчијә ајырмаг, шәкилчиләр вәситәсилә јетти сөзләр дүзәлтмәк бачарыгы; 2. Нитг һиссәләрини фәргләндирмәк бачарыгы. 3. Нитг һиссәләрини грамматик әләмәтләрини дүзкүн ишләтмәк, һалландырмаг, замана вә шәхсә көрә дәјишмәк бачарыгы. 4. Чохмә'налы, јахынмә'налы, әкс-мә'налы сөзләри дәгиг мә'нада ишләтмәк бачарыгы.

Чүмлә. 1. Чүмләни нитонасијәлә көрә фәргләндирмәк, чүмләдә баш вэ иккинчи дәрәмәли үзвләри тапмаг, онлара суал вермәк, онлары дүзкүн ишләтмәк бачарыгы. 2. Һәмчине үзвлү чүмлә гурмаг, јазыда садаланан сөзләр арасында веркүл ишләтмәк бачарыгы; 3. Чүмләдә сөзләр арасында әләгәни мүәјјәнләшдирмәк бачарыгы, верилмиш рабитәли мәтидә белә чүмләләри тапмаг бачарыгы.

Рабитәли нитг. 1. Охунмуш мәтнә садә план тәртиб етмәк, бу план әсасында 70—90 сөздән ибарәт мәтн үзрә ифадә јазмаг бачарыгы; шәкил, мүшаһидә, екскурсија әсасында тәсвир характерли һекајә гуруб јазмаг бачарыгы; мүһакимә элементләриндән истифадә етмәклә кичик һекајә гуруб јазмаг бачарыгы.

Көстәрилән бачарыг вэ вәрдишләрин формалашмасында јалныз ана дили дејил, диқәр фәнләрин дә imkanларындан истифадә олунмалыдыр. Бүтүн фәнләрдән шакирдлә-

ри бу истигамәтдә күндәлик мәшһәтдирмәклә, мәктәбдә ваһид орфографик режим јаратмагла онларла дүзкүн јазы вәрдишләрини формалашдырмаг олар.

Тә'лимдә бачарыг вэ вәрдишләрин формалашмасы онларын әсасында дуран сәмәрәли пријомлары өјрәтмәклә сых бағлыдыр. Тәчрүбә вэ мүшаһидәләр көстәрир ки, шакирдләрин чалышмаларда јол вердикләри сәһвләр бир чох һалда онларын мүвафиг гәјдалары дүзкүн тәтбиг етмәји бачармамаларында ирәли кәлир. Габагчыл мүәллимләр буну нәзәрә алараг, ајры-ајры иш сәһвләри үзрә јаддаш-көстәришләрдән истифадә едирләр. Бакылағы 3 нөмрәли мәктәбин габагчыл сифи мүәллими Г. Шүкүрова шакирдләрә евдә јазылы тапшырыгы јеринә јетирмәјин үмуми гәјдаларыны белә өјрәдир:

1. Јазы үчүн лазым олан бүтүн шәјләри һазырла. Столу сәлигәјә сал.

2. Тапшырыгы диггәтлә оху.

3. Тапшырыг ајдындырса фикирләш, һансы гәјдалары тәтбиг етмәлисэн? (Гәјданы јадына сал; әкәр јаддан чыхыбса, дәрсликдән тап вэ оху. Лазым кәлсә сифидә јаздығына охшар тапшырыга бах).

4. Јазачағын һәр шәји (сөзү, чүмләни) әввәлчә шифаһи тәһлил ет, сонра тәләсмәдән јаз. Чәтин сөз вә ифадәләри әввәл гараламада јаз (јазаркән фикрини анчаг јазыја вер, башга шәј һаггында дүшүнмә).

5. Һәр дәфә јаздыгыны (сөзү, чүмләни) јохла, сәһвин варса дүзәлт.

6. Ахырда јаздыгларыны бүтөлүкдә бир даһа диггәтлә јохла.

Мүстәгил иш пријомларынын ардычыллығыны әкс етдирән белә јаддаш—көстәришләр үмуми характер дашымагла бүтүн јазылы чалышмалара анд ола биләр. Бунула јанашы габагчыл мүәллимләр тәчрүбәсиндә ајры-ајры типик һаллар (мәсәлән, грамматик тәһлил үчүн дә јаддаш тәртиб олунур вә

...лардын бу эсасда мүстагил
... ташкил едилер.

Төрүбө көстөрүр ки, шакирд-
бу истигаматда мүнөзөм иш-
арылмасы оңлары тәдричән мүс-
ишлэмәжә алындырыр: илк
белә јаддашла ушаглар
рәһбәрлији алтында һә-
едирләрсә, сонралар мувафиг
ишарыглара јијәләндикчә, өзләри
ишарыгларын өһдәсиндән мүстә-
кәлә билдирләр.

Җиңник мәктәблиләрә ашыланчаг
җаңзырлар ичәрисиндә имлалар
һәрүм јер тутур.

Өжрәдичи имлалар кечилмиш драматик-орфографик гәҗдаларын әҗәҗүн, шүүрлу тәтбигинә хидмәт әҗәр. Өжрәдичи имла јаздыраркән һәм јазыдан габаг (хәбәрдарлыгылы, сәрмә, јарадычы, сәрбәст имлада әдүғу кими), һәм дә јазы просе- шлада (изаһлы, сечмә, дүғәт үзрә имлада, комментарили јазыда ол- әдүғу кими) тәһлил апарыла биләр.

Имлянын кејфијјәти бу иша шакирдләрин нечә һазырланмаларына сых бағлыдыр. Габагчыл мүәллимләрин тәчрүбәсиндә шакирдләр мәтн үзрә имла јазмага һазырламағ үчүн ашағыдакы пријомлардан истифадә едилир:

1. Мэтин диггэтлэ охујуб, мазму-
ту нлэ таныш олун.

2. Чэтин сөзлэри мұәјјөн едін вә сөзлэри нечә јазачагынызы изаһ едін (чэтинлик чөкдикдә лазым сөзгән гәјданы јадыныза салын).

3. Мэтин бир да дигтэтлэ охујун,
дургу ишарэлэринин ишлэнмэсинэ
фикир верин.

Имла жазыја һазырлыг үчүн бу чүр хүсуси иш апарылдыгда шакирдләр жазыда четинлик чәкмир, оня шүүрлу јанашырлар. Мүптәзәм апарылан бу иш ушаглары һәм дә ифадә вә инша жазыја һазырлама-та имкан верир.

Ифадə жазы шакирдлəрин раби-
тали нитгини вə мантиги тəфəккү-
рүнү инкишаф етдирмəйи алырши-
ли васитəсидир. Шакирдлəрə ифадə
жазмаг вəрдишлəрини өйрəтмəжə бəлə
I синифдə башламаг лəзымдыр. I—
II синифдə шакирдлəр суаллара
бир вə ја бир нечə чүмлə илə ча-

ваб јазмагы, охудуглары кичик
мәтн үзрә садә ифаде јазмагы ө-
рәтирләр.

Ифадə јазыда шакирдлəрин мұстағияллик дəрəчəсини тəдричəн артырмағ мұнұм шəртдир. Бу, һəм мəтнин һəчминдə, характериндə, һəм дə план тəртибиндə өз əксини тапмалыдыр. I синифдə ифадə суаллар əсасында вə мұəллимин кəмəји илə јазылырса, II синифдə мұəллимин вердији суаллар вə ја план əсасында, III синифдə мұстағиял план тəртиб етмəклə апарылмалыдыр.

Табагчыл мұаллимләр ифадә җаз-
мағы өҗрәтмәк мәгсәди илә шакирд-
ләри онун үчүн зәрури олан үмуми
иш пријомлары илә таныш едирләр.
Сонра һәммин пријомларын тәтбиги
үзрә шакирдләр мүстәгил фәали-
јәт көстәрирләр. Мәктәб тәчрүбә-
синдә ифадә җазыҗа һазырлыг за-
маны ашағыдакы пријомлара әмәл
олунур:

1. Ифадə җазылачаг мәтнн диг-
гəтлə оху вə мəзмунуну өйрəн.

2. Чэтин сөзлэрин мә'насыны ај-дынлашдыр.

3. Мәтін битмиш һиссәләрә аҗыр,
һәр һиссәјә башлыг вер (План гур).

4. План үзрә мәтнн нафыл ет.
Ифадә үчүн образлы ифадәләр сеч.

5. Мэтин план үзрә өз сөzlәрин-
ла яз. Јазаркан сөzlәри вә фикир-
ләри тәкрар етмә. Јери кәлдикчә
образлы ифадәләрден истифадә ет.

6. Жазыб гуртардыгдан сонра өзү-
нү јохла: көр һәр шеј јазылыбы?
Һамасы дүзмү јазылыб? Сәһнин
варса дүзәлт.

Шакирдларни мустәгиллик вә јарадычылығына әсасланан ифадә јазылар онлары тәдричән инша јазмаға һазырлајыр. Инша-јарадычы мустәгил иш формаларындан ән мүнәсибидир. Онуң көмәји илә шакирдлар лазымн материалы сечмәји, системләшдирмәји, фикирләринни мүүјјән ардычылыгға јазмағы өјрәнирләр. I синифдә шифаһи, II—III синифдә нсә һәм шифаһи, һәм дә јазылы иншалар апарылыр. Белә иншалар өјрәдичи характер дашымагға мұхтәлиф формаларда

(шәкилләр үзрә, мұшәһидәләр әсәсында, ушағларын һәјәти вә шәхси тәчрүбәләри әсәсында, охунмун мәтиләрлә әләғәдәр) апарыла биләр. Инша јазмағ—исбәтән чәтин бачарығдыр. Бунун үчүн шакирдләрлә лазым һазырлығ ишләри апарылмалыдыр. Һазырлығ ишләринин әсәсини сәмәрәли фикри иш пријомларыны шакирдләрә өјрәтмәк просеси тәшкил етмәлидир. Габағчыл мұәллимләрин тәчрүбәсиндә шакирдләри инша јазыја һазырламағ үчүн ашағыдакы фикри иш пријомларындан кениш истифадә едилир:

1. Иншанын мөвзусу үзәриндә дүшүн, јазачағын әсәс фикри ајдынлашдыр.

2. Фикирләш: һансы ардычыллығда јазачағсан?

3. Инша үчүн образлы ифадәләр, шәр парчалары, аталар сөзләри сеч.

4. Иншанын планыны гур; план үзрә нә јазачағыны фикриндән кечир.

5. Иншаны план үзрә ардычыл јаз. Фикирләрини ғыса, ајдын јазмаға чалыш, јазаркән сөзләри вә фикирләри тәқрар етмә.

6. Јаздығын мәсәләләр үзрә јери кәлдикчә өз мұнасибәтини билдир.

7. Гуртардығдан сонра јазыны диггәтлә јохла; сәһвин варса дүзәлт.

Кичик мәктәблиләрә ифадә вә инша јазмағ бачарығлары ашыламағда кәстәрилән пријомларын тәтбиғи мұсбәт нәтичә верир. Ифадә вә иншанын тәһлилиндә дә шакирдләрин диггәтини сәмәрәли пријомларә чәлб етмәк фәјдалыдыр. Тәһлил заманы типик сәһвләри вә онлары төрәдән сәбәпләри гејд етмәклә јанашы, тәк-тәк шакирдләрин јазыларындакы мұсбәт чәһәтләри дә (јахшы тәртиб олуиуиш планлар, дүзкүн сечилмиш образлы ифадәләр, мәнтиғи ардычыллығ вә с.) кәстәрмәк лазымдыр. Бу иш шакирдләрдә јазы бачарығларынын тәкмилләшдирилмәси бахымында әһәмијјәтлидир.

Бачарығ вә вәрдишләрини кәјфијәти онларын әсәсында дуран психолоғи вә үмуми дидактик мәсәләләр дүзкүн нәзәрә алмағла сәлбағлыдыр. Бачарығ вә вәрдишини јаранмасы үчүн шакирд ичрә етдији фәалијјәтин мәғсәдини, ичрә шәртләрини јахшы билмәлидир. Кичик мәктәбялар бә'зән бүтүн диггәтләрини јазы просесини өзүнә чәлб едәрәк, гаршыда дуран мәғсәди унутурлар. Буна көрә дә мұәллим јазы ишини мәғсәдини шакирдләр тәрәфиндән ајдын дәрк едилмәсинә вә өз фәалијјәтләрини бу мәғсәдлә тутушдурмаларына хүсуси диггәт јетирмәлидир. Чох вахт бүтөв иш кичик һиссәләрә бөлүб, ајры-ајры мәғсәдләр кими шакирдләр гаршысында гојмағ вә онлары тәдричән үмуми мәғсәдә доғру кәтирмәк әлверишлидир.

Бачарығ вә вәрдишини мұвәффеғијјәтинин бир шәрти дә нәзарәт вә өзүнә нәзарәтин дүзкүн һәјәтә кечирилмәсидир. Нәзарәт тәкчә јазы ишини ахырында јох, һәм лә кедишиндә апарылмалыдыр. Хүсусән бачарығын формалашмасынын илк аңларында нәзарәти артырмағ, сәһвләри сәбрлә дүзәлтмәк лазымдыр. Чүнки сәһв бачарығ дүзәлдилмәсә мөһкәмләнә биләр, сәһв вәрдишини јаранмасына кәтириб чыхарар. Мұәллимин нәзарәти илә јанашы, ушағлары да өзләрина нәзарәт етмәјә алышдырмағ вәзипдир. Габағчыл мұәллимләрин тәчрүбәсиндә шакирдләр ичрә етдикләри ишләри мұәллимин вердији нүмунә илә мұгајисә етмәјә вә өз сәһвләрини дүзәлтмәјә кениш чәлб едилирләр. Бу јахшы нәтичә верир.

Бачарығ вә вәрдишләрини сәмәрәлилијини артыран шәртләрдән бири дә фәалијјәтин гијмәтләндирилмәсидир. Габағчыл мұәллимләр шакирдләрин јазы ишләрини вахтинда нәзәрдән кечириб гијмәтләндирир, онлары һәвәсләндирирләр. Бу исә ушағларын дүзкүн һәрәкәтләрини бир нөв мөһкәмләндирир, онлары даһа јахшы ишләмәјә сәғ едир. Мұәллимин мәнфи гијмәти, ушағларын мұвәффеғијјәтсизлијини

Артыг көстариб онлары даим дан-
масы исе шакирдләрде мәнфи
реаксија јарадыр, ишә
арнын азалдыр. Буна көрә дә
мәктәбиләрин синифдә лә

евдә ичра етдикләри јазы ишләринә
сәбр вә тајғы илә јанашмағ, кичи-
чик мүнәффегијјәтләри үчүн онла-
ры рәғбәтләндирмәк гејдинә гал-
мағ лазымдыр.

ИБТИДАИ СИНИФЛӘРДӘ ТӘГРИБИ ҲЕСАБЛАМА ПРОПЕДЕВТИКАСЫ

Расим ӘһӘДОВ

Һ. Зәрдаби адына КДПИ-нин баш мұәллими

Шәһиди олдуғумуз елми-техники
технологиялар әсриндә чәлдишлән, са-
һәдә милјонларла әмәлијјат ичра
ишә билән электрон һесаблајычы
машинлар нә гәдәр кениш јайылса
да бир чох һалда ади һесаблама-
лар апармағ лазым кәлир. Електрон
һесаблајычы машинада һәлл едил-
мәк үчүн һазырланмасындан баш-
лап, сон нәтичәнин алынмасына
гәдәр олан бүтүн процесдә мәсәлә
һәллинин ән әлверишли јолларыны
тапмағ вә јүксәк һесаблама мәдә-
нијјәтинә малик олмағ зәруридыр.
Мәктәбин әсас вәзифәләриндән би-
ри дә шакирдләрә чәлд вә сәһисиз
һесаблама вәрдишләри ашыламағ-
дан ибарәтдыр. Програмларда тәғ-
риби һесабламалар нәзәријјәсинин
элементләринә мүнәсси јер верилмә-
кә дә бунунла изаһ олуноур.

Тәғриби һесабламаларын еле-
ментләри илә (кәмијјәтләрин өл-
чүлмәси нәтичәсиндә алынған әдәд-
ләрин тәғриби характери һағгында
ишләјыш илә) шакирдләр ибтидаи
синифләрдә гаршылашырлар. I си-
нифдә «Бәрабәрдыр? Бәрабәр де-
дилди?» мөвзусунун тәдрисиндә
узунлуғ ваһиди—сантиметр дахил
едилди вә парчаларын өлчүлмәси
мәсәләсинә бахылыр. I синиф үчүн
«Ријазиијјат» дәрслијинин 23-чү сә-
һифәсиндә верилмиш парчанын
узунлуғу 6 см-ә бәрабәрдыр. Һәмин
сәһифәдә верилмиш парчалар һағ-
гында «Шәһидә тәсвир олуған
парчалардан ибарәт чүтләрин узун-
луғлары бәрабәрдырми» суалы тә-

биндыр. Шакирдләр билавәситә
өлчмә әмәлијјаты апармадан чаваб
верирләр ки, «көј рәнкли парчала-
рын узунлуғлары бәрабәр, гырмызы
рәнкли парчаларын вә гара рәнкли
парчаларын узунлуғлары исе бәра-
бәр дејилди», «бу заман биринчи
вә үчүнчү һалларда јухарыдакы
парчаларын узунлуғлары ашағыда-
кы парчаларын узунлуғларындан
бөјүкдүр». Әкәр шакирдләр бу пар-
чаларын узунлуғларыны өлчәјди-
ләр, онларын узунлуғларыны анчағ
тәғриби мүнәсси едәрдиләр. Ахы, һә-
мин парчаларын һәр биринин узун-
луғу там сантиметрләр сајы илә
ишләдә олуноур (бәрабәр олмајан
гырмызы парчаларын узунлуғлары
39 мм вә 22 мм, бәрабәр олмајан
гара парчаларын узунлуғлары исе
39 мм вә 33 см-ди) вә ејин заман-
да шакирдләр миллиметр анлајы-
шы илә таныш дејилдириләр.

Сонралар да, дәрсликдә олан пар-
чаларын узунлуғлары тәғриби өл-
чүлүр. Мәсәлән, 49-чу сәһифәдә
тәсвир олуған парчаларын узунлуғ-
лары 49 мм, 49 мм, 79 мм вә 49 мм-
ди. Шакирдләр исе өлчмә нәтичә-
синдә ујғун оларағ 5 см, 5 см, 8 см
вә 5 см алырлар. № 1 (сәһ. 71), № 76
(сәһ. 93), № 2 (сәһ. 100), № 179
(сәһ. 116) вә башга бир чох мәсәлә-
ләрдә дә өлчмә нәтичәләри тәғриби
олачағдыр.

Артыг I синифдә шакирдләр ве-
рилмиш узунлуғлу парчаларын вә
өлчә дә узунлуғу өлчмә нәтичәсин-
дә тапылан парчаларын гурулмасы-

на анд мәсәләләр һәлл едирләр. Шакирдләре мә'лумат верилмәсә дә, белә мәсәләләрин һәлли тәгриби олачагдыр. Бунлара № 12 (сәһ. 82), № 76 (сәһ. 93), № 192 сәһ. 117), № 20 вә № 21 (сәһ. 128) вә с. мәсәләләр нүмунә ола биләр.

Дәрсликдә өлчәмәнин тәгриби хактери һаггында синифдә һәлл едилмәли олан ашагыдакы мәсәләләрин һәлли заманы хатырладылар: «Өз элиниздә тәхминән бир сантиметрә бәрәбәр мәсәфә көстәрин (чечәлә бармагын ени)» (сәһ. 57). «Өз элиниздә тәхминән бир десиметрә бәрәбәр олан мәсәфә көстәрин» (сәһ. 124).

Сонралар, II вә III синифләрдә шакирдләре узунлугун 1 см-ә, 1 мм-ә, 1 дм-ә гәдәр дәгигликлә өлчүлмәси, һәм бир дәгигликлә өлчәмәләр вә ја һесабламалар нәтичәсиндә алынган узунлуглу парчаларын гурулмасы вәрдишләри газанырлар. Белә мәсәләләре № 161, № 303, № 568, № 798 вә с. (Ријазийјат. 2); № 24 (1), № 118, № 276, № 722 вә с. (Ријазийјат. 3) нүмунә көстәрилә биләр.

Бүтүн бунлардан башга, ибтидан синифләрин шакирдләри күтләнин, һәчмин, сәһәнин тапылмасы һаггында да мүүјјән мә'лумат алырлар. Тәбидир ки, бүтүн өлчәмәләр тәгриби һәјата кечирилер. I синиф шакирдләринә 1 литрлик габда неча стәкан су олмасы, ведрәдә неча литр су олмасы вә с. өлчәмәк, II синиф шакирдләринә 500 г гум, 200 г јарма вә с. өлчәмәк тапшырылар.

Өлчәмә нәтичәсинин тәгриби хактери һаггында нисбәтән кениш мә'лумат «Ријазийјат. 3» дәрслијиндә палетин көмәји илә сәһәләрин өлчүлмәси өјрәдиләркән верилер.

III синифин ахырларында икирәгәмли вә үчрәгәмли әдәдләре бөлмәнин өјрәдилмәси илә әлагәдәр шакирдләре әдәдләрин јуварлаглашдырылмасы илә гаршылашырлар. Бурада јуварлаглашдырма әдәдин она јахын олан јуварлаг әдәдлә (јә'ни бир вә ја ики сыфырла битән әдәдләре) әвәз олунамасы кими изаһ едилер. «Әдәдин артыгы илә тәгри-

би гијмәти вә әдәдин әксийи илә тәгриби гијмәти» ифадәләри ишләдилмир. «Ријазийјат. 3» дәрслијиндә әдәдләрин јуварлаглашдырылмасына анд тапшырыглар јохдур. Белә тапшырыглары мүүллим өзі тәртиб етмәли вә шифаһи һесабламалар заманы онларын јеринә јетерилмәсинә сә'ј көстәрмәлидир. Јуварлаглашдырма гәјдасы шакирдләре өјрәдилмир.

Јухарыда дедикләримиздән ајды олур ки, ибтидан синиф мүүллимләри тәгриби һесабламалар нәзәријјәсиндән зәрури мә'лумата мәлик олмалыдырлар.

Тутаг ки, 517 әдәдинин елә тәгриби гијмәтинин тапмаг лазымдыр ки, ики сыфырла битсин (тәгриби гијмәтин сон ики рәгәми сыфыр олсун). Бунун үчүн 517 әдәдинин јазылышындакы тәнликләре мәртәбәсинин рәгәминин (7-ни) сыфырла әвәз едиб, онлуглар мәртәбәсинин ваһидинин (1-и) бир ваһид артыраг, 520 алыныр (бу һалда биз 7 әдәдини она јахын олан јуварлаг 10 әдәди илә әвәз едирек); инди исә 520 әдәдинин јазылышындакы онлуг мәртәбәсинин 2 рәгәминин сыфыр илә әвәз едәк, бу һалда 2 әдәди она јахын олан 0 әдәди илә әвәз олуныр, 2-ни 10 илә әвәз етсәјдик, даһа чәч сәһвә јол вермиш олардыг. Беләликлә, 200 әдәди алынды. Әдәдин бүчүр тәгриби гијмәтинин тапылмасы јуварлаглашдырма адланыр. Бу заман тәгриби гијмәт бир сыфырла битдикдә дејирләр ки, әдәд онлугларә гәдәр дәгигликлә јуварлаглашдырылмышдыр (чүнки бу заман тәнликләре мәртәбәси нәзәр алынмыр вә бу мәртәбәнин рәгәми әвәзинә сыфыр јазылар). Тәгриби гијмәт ики сыфырла битдикдә исә әдәд јүзлүкләрә гәдәр јуварлаглашдырылмыш олур; тәнликләре вә онлуглар мәртәбәсиндәки рәгәмләре сыфырларла әвәз олуныр. Беләликлә, ашагыдакы гәјданы алырып әдәдин мүүјјән мәртәбәјә гәдәр јуварлаглашдырылмасы үчүн бу мәртәбәдән сағдакы мәртәбә ваһидләринин сыфырларла әвәз етмәк лә-

тигир; бу заман эдэдин аксији тэгриби гијмэти ахтарылырса, кэмијјэтлэрин дэгиг гијмэти ахтарылдыгда исэ сахланыр. Мэртэбэжэ 1 ваһид алава еди- гир. Бир гадда олараг, эдэдин ве- рээн алатлэрин истифада едилэ- рэ гијмэтинэ јахын олан тэ- гриби гијмэти көтүрүлүр.

Бэс эдэдин дэгиг вэ тэгриби ги- јэтлэри нэ демэкдир? Ашкардыр ки, кэмијјэтлэрин дэгиг гијмэти јал- гыз мүэјјэн эшјаларын сајылмасы нэтичэсиндэ алына билэр. Бунула мэрэбэр, элементлэрин сајылмасы мүмкүн олмајан предметлэр чохла- рыда да чохлу мисал көстөрмэк олар мисалэн, бинанын тикилмэси үчүн кызым олан кэрпичин сајы вэ с.).

Тутаг ки, истэвилэн анда, меса- лэн, Бакы шөһөри эһалисинин са- јыны көстөрөн идеал машын ихти- я етмишик. Бу машын эһалинин са- јыны алты пәнчэрэдэ ишыгыланан рэгэмлэр васитэсилэ көстөрир. Ма- шын ишлэјөн заман эһалинин сајы- ны көстөрөн эдэдин тэвликлэр мэр- тэбэсини тэскир едэн пәнчэрэдэки рэгэмлэр о гэдэр сүр'этлэ дэјишэ- чэкдир ки, орада ишыглы пәнчэрэ- дэ башга һеч бир шеј көрэ билмэ- чөјик. Онлуглар мэртэбэсинин ра- тымн исэ нисбэтэн јаваш дэјишэ- чэк, амма биз јенэ рэгэми сечэ бил- дэриб, пәнчэрэдэки сајрышманы сүр етмэккэ кифајятланмалн ола- чыг. Јүзлүклэр мэртэбэсинин ра- тымнин исэ дејасэн көрэ билөчөјик, амма бу рэгэм дэ көзүмүзүн габа- шыда дэјишэчэкдир. Белэликкэ, их- тира етдијимиз идеал машын эһали- ни сајыны јүздэ бирлэрэ гэдэр дэ- гигликкэ көстөрө билэр.

Белэ мисалларын сајыны чох ар- тырмаг олар. Өз-өзүнэ ајдындыр ки, өлчмэ нэтичэси һеч вахт дэгиг ала билмэз. Кэмијјэтлэрин өлчүл- эсиндэ алынган хэталарын үч асас мәнбэји вардыр. Хэталарын бирин- чи мәнбэји өлчмэдэ истифада олу- ган алатин характери илэ элагэдар- дыр. Мэсалэн, синиф отагынын дуунлуғу үзэриндэ сантиметр бөлкү- лэри олмајан метрлэ өлчүлдүкдэ, нэ- тичэни јарым метрдэн чох олмајан

хэта илэ алмаг олар. Һэмнин меса- фэни сантиметр (һэтта миллиметр) бөлкүлэри олан рулетка илэ өлч- дүкдэ исэ нэтичэни сантиметрдэн артыг олмајан хэта илэ мүэјјэн ет- мэк мүмкүндүр. Мүасир техникада өлчмэ нэтичэлэринин һэтта милли- метрин милјонда бир һиссэсинэ гэдэр дэгигликкэ тэјин етмэјэ имкан верэн алатлэрин истифада едилэ билмэсинэ бахмајараг, эн мүасир алатлэр белэ өлчү нэтичэсини там дэгигликкэ верэ билмэз.

Хэталарын икинчи мәнбэји бизим шэхси тэчрүбэмиздэн асылдыр: ихтисаслы адам өлчүлөн кэмијјэтин гијмэтинин, јени башлајан һесабла- јычыдан даһа дэгиг тапар.

Хэталарын үчүнчү мәнбэји өлчү- лан объектлэрин характери илэ эла- гэдардыр. Бунун изаһы үчүн аша- гыдакы ики мисала бахаг:

1) Мэктебдэн кәнд советинэ гэдэр олан месафэни мүэјјэн етдикдэ, ејин алатла, мэсалэн, миллиметр бөлкүлэри олан рулетка илэ бир нечэ дэфэ өлчмэ апарсаг, бир гад- да олараг, һэр дэфэ мүхтэлиф нэ- тичэлэр аларыг. Бу заман нэтичэ- лэр арасындакы фэрг тэкчэ милли- метрлэрлэ дејил, десиметрлэрлэ, һэтта метрлэрлэ ифада олуначаг- дыр. Практикада, ахтарылан меса- фэ олараг, өлчмэ нэтичэлэринин эдэ- ди ортасы көтүрүлүр. Бурада өлч- мэ нэтичэсинин тэгриби характери мэктеб бинасынын вэ кәнд Совети бинасынын нөгтэ кими гәбул едил- мэси илэ элагэдардыр.

2) Кәнд Совети бинасы илэ мэк- теб бинасынын јахын кунчлэри ара- сындакы месафэни мүэјјэн етдикдэ исэ, јухарыдакы месаләјэ нисбэтэн дэгиг нэтичэ алынса да, јенэ нэтичэ тэгриби олачагдыр. (Бу һалда да миллиметрлэри, һэтта сантиметр- лэри нэзэрэ алмаг мүмкүн дејил- дыр).

Ејин алатла өлчмэлэр апардыгда нэтичэлэрин эн кичијинэ ахтарылан кэмијјэтин ашағы сәрһәди, эн бөјү- јүнэ исэ јухары сәрһәди дејирлэр. Белэликкэ, кэмијјэтин гијмэти онун ашағы сәрһәди илэ јухары сәрһәди арасындадыр.

БӘДИИ ӘСЭРЛЭРИН ЕМОСИОНАЛ ГАВРАНЫЛМАСЫНЫН МУҢҢМ ВАСИТӘСИ

Ортај РӘЧӘБОВ

8 нөмрәли интернат-мәктәбин директору,

Севда ӘСКӘРОВА

Ү. һачыбәјов адына Азәрбајчан Дөвләт
мүәллими

Консерваториясынын

Ибтидаи синифләрдә мусиги тәр-
бијәси тәкчә мусиги дәрсләриндә де-
јил, ејни заманда башга дәрсләрдә
инкишаф етдирилмәлидир. Белә ки,
ушаг маһнылары мусигинин диқәр
жанрлары илә бәрәбәр ана дили,
тәсвири инчәсәнәт, идман тәбиәт-
шүнаслыг кими дәрсләрдә дә тәтбиг
едилә биләр.

I—III синифләрин ана дили
дәрсликләринә мусиги дәрсләриндә
вә дәрсдәнкәнар вахтларда мусиги
дәрнакләриндә ифа олуна ушаг
маһныларынын бир гисминин мәтн
дахил едилмишдир. I синифдә һәм
маһныларын II, II вә III синифлә-
рин һәр бириндә 7-нин мәтн ана
дили дәрсликләринә дахил едил-
мишдир.

Лакин ана дили дәрсликләринә
дахил едилмиш маһны мәтнләри
мүвафиг синифләрин мусиги дәрс-
ликләриндәки маһныларә ујғун кәл-
мир. Белә ки, I синифин ана дили
дәрслијиндә раст олуна II маһны
мәтниндә 3-ү, II синифдә вә III
синифләрин һәр бириндә исә 7-дән
икиси маһны кими һәм синиф-
ләрдә мусиги дәрсләриндә өјрәди-
лир.

Бакынын бир сыра мәктәбләри-
нин I синифләриндә дәрс илинин
башландыгы күн бәстәкар Г. һүсәјн-
линин шаир Н. һасәнзадәнин сөз-
ләринә јаздыгы «Мәктәбә» адлы
маһнысы шакирдләрин мәктәбә вә
мәктәб гајдалары илә таныш ол-
малары мүнәсибәтилә сәсләндирил-
мишдир. Мелодија дианпозон чәһәт-
дән I синиф шакирдләринин вокал
имканларына ујғун кәлдијиндән
(ми'—си') маһны асанлыгла мәним-
сәнилир. Ана дили дәрсиндә мек-
тәблә әлағәдар мөвзулар кечилдик-

дә мүәллим һәм синиф маһныны сәслә-
дирилди. Бир нечә дәрсдән сонра
артыг ушаглар һәм синиф маһныны
охујур, һәм дә мәтн ифадәли вә
емосионал сөјләјә билирдиләр.

I синиф ана дили дәрсиндә шаир
Т. Мүтәllibовун «Шән јолка» ше-
ри «мусиги» дәрсиндә исә бәстәкар
А. Рзајеванын ејни адлы маһнысы
өјрәдилир. Мусиги дәрсиндә маһны-
нын мәтнинин өјрәдилмәсинә артыг
вахт сәрф етмәмәк үчүн мүәллим
«ана дили» дәрсиндә маһнынын мә-
тнин ифадәли вә мелодијанын рит-
минә ујғун өјрәдилр.

Мусиги дәрсиндә һәм синиф маһныны
валын ифасында ешидән ушагларда
сөвинч һисси јараныр вә онлар ө-
рәндикләри ше'рлә ифа олуна ма-
һны мәтн арасында фәрг тапма-
чалышырлар. Белә олдугда мусиги
мүәллими һәм синиф маһныны өјрә-
мәјә аз вахт сәрф едир вә ушаглар
ше'рин мәтнинин маһны дахилиндә
даһа дүзкүн вә дәгиг ифадә едир-
ләр.

М. Ә. Сабирин «Јаз күнләри» вә
Т. Елчинин «Көзәл баһар» ше'р-
ринин ана дили дәрсләриндә өјрә-
дилмәси дә мусиги дәрсләриндә һәм
синиф мәтнләрә јазылмыш Г. һүсәјн-
линин вә О.Зүлфугаровун ејни адлы
маһныларынын мәнимсәнилмәсинә
аз вахт сәрф олунамасына, даһа
емосионал, ифадәли охунмасына са-
бәб олур. I синиф «Мусиги» програ-
мына дахил олмамыш диқәр ма-
һнылары да ана дили дәрсиндә сәс-
ләндирмәклә шакирдләрин ше'рлә-
ри даһа емосионал мәнимсәмәләри-
ни тә'мин етмәк мүмкүндүр. Мәсә-
лән: I синифдә С. Вурғунун «Азәр-
бајчан» ше'рини өјрәнәркән уша-
глар үчүн ејни адлы «Азәрбајчан»

мусигиси С. Рүстәмовундур) маһны сәсләндирилмишдир. Бундан ширә муәллим шакирдләре белә суалла мурачиәт етмишдир:

— Ушаглар, бу ше'рдән нә баша күрүсүнүз?

— Онуң мәзмунуну өз сөзләриңиздә даныша биләрсинизми?

Белә суаллар, адәтән, лүгәт үзәрәндән сонра верилә биләр. «Ел», «җүдә», «җува», «вәтән» сөзләринин маһнасыны ајдынлашдырдыгдан ширә ушаглар белә бир нәтичәҗә кәлирләр ки, ушаг анадан ајры јашаја билмәдији кими, инсанлар да вәтәндән ајры јашаја билмирләр.

Муәллим бунуңла алағадар кинәк мәктәбиләрә мурачиәт едәрәк дејәр: «Ушаглар, күрүсүнүзмү, ширә инсанла вәтәнин бағлылығын-дан илһама кәлиб нечә дә кәзәл ше'р јазмышдыр. Санки бу ше'р кәгмәдир вә мусиги кими сәсләнир».

Сонра муәллим шаирин өз ифа-сында јазылмыш валы, лаһа сонра кәс С. Рүстәмовун ејни адлы маһ-насыны сәсләндирир. Ушаглар маһ-наыны ешидәп кими синифдә бөјүк кәиланма әмәлә кәлир, һәтта бә'зи кәрләрдә онлар да маһнаынын ифа-сына гошулулар.

Ана дили дәрсиндә маһны мәтн-ләри имкан верир ки, мусиги дәрс-ләриндә муәллим, әсасән, мелодија-наы мусиги ифадә васитәләри үзә-риндә ишләсин. Чүнки маһнаынын әмоционал ифа олунмасында муси-ги ифадә васитәләринин ролу бө-јүкдүр. Мелодијаынын характериниң I синиф шакирдләри тәрәфиндән дүзкүн баша дүшүлмәси маһнаынын сөзләриниң, һәм да мусигисиниң әмоционал ифа олунмасыны тә'мин едир.

Бу мә'нада ана дили дәрсиндә әјрәдилән «Јаз күнләри» (сөз. М. Ә. Сабириндир) ше'ри шакирдләр тәрәфиндән мәнимсәнилдикдән сонра мусиги дәрсиндә бәстәкар Г. Нү-сәјилиниң һәмин мәтнә јазылмыш ејни адлы маһнаындан истифадә етмәк мүмкүндүр.

Мусиги дәрсиндә муәллим ушаг-ларә мурачиәт едәрәк дејәри

— Ушаглар, сиз «Ана дили» дәр-синдә М. Ә. Сабирин «Јаз күнләри» ше'рини әјрәнмисиниз. Әкәр бәстә-кар олсајдыныз, һәмин ше'рә нечә мусиги јазардыныз? Марш, рәгс, јохса маһны?

Ушагларын әксәријјәти маһны вә рәгс характерли мелодијаларә да-һа чох мејл кәстәрди. Марш харак-териниң адыны чәкән олмады. Бу ону кәстәрир ки, ушаглар мәтнә уј-ғун мелодијаынын характерини муәј-јәнләшдирә билирләр.

«Јаз күнләри» маһнаысынын мәт-ниниң артыг ана дили дәрсиндә әј-рәдилмәси имкан верди ки, мусиги дәрсиндә һәмин сөзләрин мелодија-ја ујғун ритмлә әмоционал шәкилдә ифа олунмасы үзәриндә иш апарыл-сын. Маһнаынын $\frac{6}{8}$ өлчүсү мело-дијаја рәгс характери верирди.

Мә'лум олду ки, бу јолла I си-ниф шакирдләри маһнаынын мәтн-ни мелодијаынын ритмик гурулушуна ујғун тәрздә вә авазла охујурлар. Бу исә мелодијаынын тез мәнимсә-нилмәсинә сәбәб олур. Мелодијаынын мәтнлә бирликдә ифа олунмасы просесинә кәлдикдә исә, ушагларын һамаысынын үзүндә севинч әһвал-руһијјәси һисс олунурду. Һәмин мелодијаыны әл чалдырмадан охут-дурдугда синифдә әввәлки әһвал-руһијјә олмур. Демәли, бајрам әһ-вал-руһијјәсинә вә ушагларын үзлә-риндә хош тәбәссүмүн алынмасына сәбәб онларын һәр ханәнин әввә-линдә әл чалмалары олмушду.

Марш вә ја үмумијјәтлә, маһны характерли мелодијаларын ифасы заманы ушагларын үзләриндәки тә-бәссүмләри вә имканлары да мүх-тәлиф олмушдур. Мә'лум олмуш-дур ки, јалпыз маһны мәтниниң мәз-мун вә характери ушагларә ајдын оландә бу һал мүмкүндүр.

Демәли, маһнаынын характериниң, мәзмунунун I синиф шакирдләринә ајдын олмасы онлардә әмоционал-лығын артмасына, бу да ејни заман-да мелодијаынын дүзкүн ифа едил-мәсинә сәбәб олур.

Мусиги дәрсләриндә әјрәнилән маһнаынын мәтнә ана дили дәрслә-риндә тәкрарән сөјләнилдикдә ушаг-

ларын нитгиндә мұәјјән дәјишикликләр олмушдур. Белә ки, ушаглар «Јаз күнләри» ше'рини ана дили дәрсиндә сөјләркән ифадәли охумагда бәрәбәр, ејни заманда мұәллимин көстәриши олмадан әл һәрәкәтләри етмәклә, сифәтләриндә мәтнин мәзмунуна ујғун миникаларыны дәјишдирмәклә емоционаллығын, һәм дә синифлә фәаллығын артмасына сәбәб олмушлар.

Ана дили дәрси мусиги фәнин илә бу чүр алагәли шәкилдә кечдикдә һәтта зәиф ушаглар белә ше'рин ехунмасында фәал иштирак едирләр.

Кичик јашлы мәктәблинин «емоционал сәһә»сини кенишләндирмәк инчәсәнәтлә алагәдар бүтүн фәйләрини вәзифәсидир. Бу вәзифәни ушаг маһнылары вәситәсилә һәјатә кечирмәк дә мүмкүндүр.

Маһнылары динләркән кичик јашлы мәктәблиләр чох вахт «шән»дир вә ја «гәмли»дир демәклә өз фикирләрини битмиш һесәб едирләр.

Мәктәблиләрә «шән» емосия илә гоһум олан, лакин ондан фәргли «енержили» емосия һаггында мә'луматы вермәклә онларын фәаллығыны артырмаг олар. Ондан сонра ушаглара мұәллим мұрачиәт едәрәк белә дејир:

— Ушаглар, инди ешидәчәјиниз маһныларын мелодияларында «шән вә енержили» адамлар тәсвир олунуб. «Шән адамлар» сизсиниз, «енержили адам» исә мән. Мән өзүмү, јә'ни «енержили» адамы динләјәчәјәм, сиз исә өзүнүзү, јә'ни «шән адамы» динләјин.

Дејилән гәјдада Азәрбајҗан бәстәкарларынын I—III синиф мусиги програмларына дахил едилмиш шән вә енержили емосияја малик маһныларын мелодиялары ифа олунду. Мә'лум олду ки ушаглар өзләрини («Шән адамлары») маһны мелодиясында тапмагла «шән» әһвал-руһијјә һиссләрини кечирирләр вә «шән» сөзүнүн нәдән ибарәт олдуғуну баша дүшүрләр.

Мәктәблиләрин «емосия сәһәси»ни «шән», «енержили» емосияларла бәрәбәр онлара тәзадлы олан

«гәмли», «сакит», «һәјәчанлы» ки, ми емосиялар һаггында мә'лумат вермәклә кенишләндирмәк олар.

Мұәллим ушаглара «шән» вә «гәмли» емосиялар һаггында маһныларын нумунәсиндә мә'лумат вердикдә онлара ајдын олмалыдыр ки, бу ики емосия мұхтәлиф гүтблү ејни һиссләрдир.

Мәктәблиләрин «емоционал сәһә»ләриндә чох мұрәккәб процеслар баш верир. Бу, өзүнү емосиянын структуру вә кејфијјәтчә дәјишмәсиндә көстәрир. Белә ки, өјрәнилан маһныларын тәсири нәтичәсиндә кичик јашлы мәктәбли өзү белә бир нәтичәјә кәлир ки, шән әһвал-руһијјә тәдричан онун әксин олан гәмлилијә вә ја әксинә чеврилә биләр.

«Севинч» вә «гәм» емосиялары апарычы емосиялар олдуғундан мұәллим маһз маһнылар вәситәсилә бу һиссләри кечиртмәк үчүн шәраит јаратмалыдыр. Она көрә дә мұәллим мәктәблијә дедикдә ки, «мусиги—сәнәәт» о, маһнынын әһвал-руһијјәсини ахтарыр вә өзүндә һәмин һиссләри кечирир. Бу исә ушагларын јарадычылығынын артмасына, артистизмә доғру бир алым демәкдир.

Ушагларда емоционал-бәдән емосиянын формалашмасыны ајдынлашдырмагдан өтрү белә бир тәчрүбә апардыг.

Мусиги дәрсиндә өјрәнилмиш (I синифлә) «Јаз күнләри» (мус. Г. Һүсејлининидир) маһнысынын хәрактери дәјишилмиш шәкилдә һәмин синфин ана дили дәрсиндә тәк-рар едилмишдир. Маһны башга, јә'ни арамлы темплә сәсләндирилмишдир. Шакирдләр маһнынын сәһв ифа едилмәсинә мұхтәлиф реаксиялар көстәрә биләрләр. Лакин бизи јалпыз мұәллимлә разылашмајан шакирд реаксиясы тә'мин едирди. Ола биләр ки, мәктәблиләр маһны ифа олунан кими өз етирафларыны билдирсинләр. Бу, ушагларын ја диггәтсизлији үзүндән вә ја мұәллимә олан һөрмәтдән ирәли кәлә биләр. Она көрә дә јахшы олар ки, мұәллим суалла шакирдә көмәк көстәрсин: «Ушаглар, сизчә, ифа ет-

«Им маһныда нә һадиса баш вер-
?» вә ја «Нә олду?».

Шакирдларә вердијимиз бу суал-
ларә 2 истигамәтдә чаваблар алды:

1) Ёјрәндијимиз маһны белә де-
рәди.

2) «Инди мусиги шән дејил», «биз
белә охумурдуг», «белә охумаг ол-
маз».

Бу дедикләримиз хүсусән о вахт
олур ки, маһнынын темпи дејил, ха-
рактеринин дәјишдијини һисс едән
мәктәблиләр онун дүзкүн ифа олун-
масыны сөјләјирләр.

Демәли, бу мәрһаләдәк мүәл-
лимлә шакирдин фикри ејни олур-
дуса, экспериментин нәтијәсиндә
мәктәблинин фикирләри арасында
бир нөв «зиддијјәт» јараныр. Бу
«зиддијјәти» нсә мүәллим биләрәк-
дән јарадыр ки, ушаг өз етиразы-
ны билдирсин. Бу, шакирдин шүү-
рунда мүтләг бир из салыр. Лакин
мүәллим вә шакирд арасында «зид-
дијјәт» онларын шәхси мүнәсибәт-
ләринә һеч дә тәсир етмир. Ша-
кирдин нсә емоционал бәдин фәал-
лығы артыр. Мәһз бундан сонра
демәк олар ки, «шән» бәдин емоци-
ја ифачылыг васитәләрилә алағә-
ләндирилә биләр.

Бәс әһвал-руһијјә гаврамадан,
һиссләрдән реал ифачылыг васитә-
ләринә нсә кечир? «Севинч» вә
«инчәлик» ифачылыг васитәләринә
чеврилә биләрми?

Маһны охума просесиндә емоција
вә әһвал-руһијјәнин маһныларын
мәзмуну вә онун образы илә сых
сурәтдә алағәдар олдуғу мүәјјән
едилмишдир. Онун ифачылыг васи-
тәләринә дахил олмасы нсә мәк-
тәблиләр тәрәфиндән һәмин мусиги
образы мәнимсәнилдикдән гавра-
нылдыгдан сонра, јәни шакирд
өз тәчрүбәсиндә естетик емоција ая-
лајышына јијәләндикдән сонра мүм-
күн олдуғу ајдын олмушдур. Белә
олдуғда сәсләнмәнин интенсивлији
(бәркдән вә ја астадан), темп ха-
рактеристикалары, штрихләр вә с.
тәкчә маһныны ифа етмәк үчүн фи-
зики васитә олмајыб ејни заман-
да емоционал образын ифадә васи-
тәсинә чеврилир.

Демәли, тәчрүбә бир даһа сүбүт
етди ки, мусиги әсәри (маһны) гав-
ранылмадан онун емоционал ифа-
чылығындан сөһбәт етмәк гејри-
мүмкүндүр. Мусиги дәрсиндә јахшы
гавранылмыш маһнынын мәтнин дә
ана дили дәрсиндә емоционал шә-
килдә охунулур вә әксинә ана ди-
ли дәрсиндә јахшы гавранылмыш
шәр маһны мелодијасынын емоци-
онал ифа олунмасына сәбәб олур.

I—III синифләр үчүн «Ана дили»
дәрсликләринә дахил едилмиш һе-
кајәләрин ифадәли охунмасына да
мәзмунча она јахын олан ушаг маһ-
ныларынын тәсирин өјрәнилмиш-
дир. Мәлүм олмушдур ки, «Ана
дили» дәрсликләринә дахил олан бу
вә ја диқәр мәзмунлу һекајәләрин
емоционал гавранылмасына ушаг
маһнылары мүсбәт тәсир көстәрир.

«Пајыз» һаггында һекајә өјрәди-
ләркән С. Рүстәмәвун «Гызыл па-
јыз», «Јаз» һаггында дәрс материа-
лы үчүн Ф. Әмировун «Баһар кә-
лир», А. Рзајеванын «Кәл, кәл а
јаз күнләри», О. Зүлфугаровун
«Кәл, баһар», С. Рүстәмәвун «Га-
рангушлар кәдиләр», Г. Нүсәји-
линин «Јаз», «Јаз күнләри», гышын
кәлмәси илә алағәдар А. Рзајева-
нын «Көзәл јолка», С. Рүстәмәвун
«Шахта баба», О. Зүлфугаровун
«Јолка», доғма вәтән илә алағәдар
нсә С. Рүстәмәвун «Азәрбајчан»,
А. Бабајевин «Бакы», Ч. Чананки-
ровун «Москва», рәһбәрлә алағәдар
олараг С. Рүстәмәвун «Әзиз баба-
мыз», А. Рзајеванын «Ленин баба»,
С. Рүстәмәвун «Севимли рәһбәри-
миз» маһныларыны сәсләндирмәклә
мәлүм олмушдур ки, ана дили дәр-
синдә өјрәдилән материал даһа асан
мәнимсәнилмиш вә тез гавраныл-
мышдыр.

Бакы шәһәринин 12 нөмрәли
мәктәбинин I синфиндә «Пајыз» һе-
кајәси охунанадәк С. Рүстәмәвун
«Гызыл пајыз» маһнысы сәсләнди-
рилди. Мүәллим И. Левитанын «Гы-
зыл пајыз» таблосунун репродукси-
јасыны јазы тахтасында асмышды.
Маһны сәсләндикчә (валда) ушаг-
лар да маһнынын мелодијасыны (II
бәндән) охумаға башладылар.

Маһны битдикдән сонра мұаллим ушаглара белә бир суал верди:

М.—Ушаглар, биз нә һаггында маһны охудуг? (Пајыз һаггында).

М.—Ушаглар, инди һансы фәсилдир? (Пајыз).

М.—Ушаглар, сиз маһныны динләркән јәгин ки, пајыз фәслиндә һалар олдуғуну баша дүшдүңүз, (Күләк әсир, хәзәл олур, јағыш јағыр, көј үзүндән булуд кечир, гушлар ушаглара көчүб кедирләр).

М.—Ушаглар, маһны гәмли, јохса шәндир? (Гәмлидир).

М.—Бәс нә үчүн бәстәкар бу сөзләрә гәмли маһны бәстәләмишдир? (Она көрә ки, ағачларын јарпаглары төкүлүр, јағыш јағыр, гушлар ушаглара көчүб кедирләр).

Бу суал-чаваб вә маһнынын динләнилмәси ушагларда өјрәниләчәк «Пајыз» һекајәси үчүн мұәјјән һиссләр јарадыр. Белә ки, мұәллим өј-

рәниләчәк һекајәнин «Пајыз» адландығыны сөјләдикдә ушагларын диггәтләринин, марағынын вә емоционаллығынын артдығы мұәјјән едилмишдир вә дәрәс материалы си-нифдәчә јахшы мәнимсәнилмишдир.

Ушаглар мәнимсәнилән дәрәси да-нышаркән чүмләләринин образлы вә емоционал олмасына чалышыр-дылар. Бә'зән исә һекајәдәки фик-ри маһныда дејилән сөзләрлә бир-ләшдирирдиләр.

Һәмин мөвзу дикәр I сенифдә маһны сәсләндирмәдән өјрәдил-мишдир. Ма'лум олмушдур ки, ушаг-ларын дәрәсә олан марағы, диггәтли-лији вә емоционаллығы експери-ментал сенифдән аз олмушдур. Һәмин експери-мент мұхтәлиф мөвзуларда алағадар I—III сенифләрдә апарыл-мыш вә емоционал гаврама үзрә нә-тичәси схемдә көстәрилдији кими ол-мушдур.

Сениф- ләр	Экспериментал сениф		Контрол сениф	
	Шакирдләрин үмуми сајы	Јахшы нәтичә көстәрәкләр	Шакирдләрин үмуми сајы	Јахшы нәтичә көстәрәкләр
I	35 (100%)	17 (49,6%)	35 (100%)	5 (14,3%)
II	35 (100%)	20 (57,1%)	35 (100%)	10 (28,5%)
III	35 (100%)	27 (77,1%)	35 (100%)	18 (51,42%)

Схемдән көрүндүјү кими, ек-спери-ментал сенифдә ана дили дәрәсиндә өјрәнилән материалын емоционал гавранылмасы контрол сенифләрдән чох олмушдур. Буна сәбәб исә ифа олунаи маһны вә тәсвири ичәсәнәт нүмунәләри ол-мушдур.

II сенифдә ана дили дәрәсиндә «Со-вет Ордусу» һекајәсинин өјрәдилмә-си ашағыдакы шәкилдә гурулду. Ушаглар сенифә дахил олдуғда бәс-тәкар А. Рзајеванын «Сүлһ ордусу» (сөз. Ч. Мәммәдовундур) маһнысы-нын мусигиси валын көмәјилә сәс-ләндирилди.

Ушаглар маһныны мусиги дәр-

синдә өјрәндикләриндән өзләри дә онун ифасына гошулдулар.

Кечмиш дәрәси сорушдугдан сон-ра мұәллим мәктәблиләрә белә су-алла мұрачият едир:

М.—Ушаглар, сенифә дахил олду-да сиз һансы маһныны динләдиниз? (А. Рзајеванын «Сүлһ ордусу» маһ-нысыны).

М.—Ушаглар, бизим ордумуз не-чә ордудур? (Әдаләтли вә гүдрәт-ли).

М.—Нәјә көрә ордумуз әдаләтли вә гүдрәтли ордудур? (Она көрә ки, өлкәмизин кешијиндә дурмушдур).

М.—Даһа нәјә көрә?

М.—Бизим ордумузуң бајрағын-да һансы шүар вар? (Бүтүн халглар

торпагларында шән вә бәхтијар
ат гурсунлар).

Мүәллим хаһиш етди ки, ушаг-
лар ујғун чавабы маһны мелодија-
ны вә сөзләрилә бирликдә версин-
лар. Бу чүр чаваблар мәктәблилә-
ни эмоционаллығыны даһа да ар-
тырыр.

Бундан сонра мүәллим дејир:

— Ушаглар, бу күн биз «Совет
Ордусу» һаггында һекајәни өјрәнә-
јик.

Мүәллим һекајәни данышдыгча
ушактагында ушаг олан әскәр һејка-
јәнин репродуксијасынын вә мөвзу-
на элағәдар башга шәкилләри мәк-
тәблиләрә көстәрди. Һекајәни да-
нышып сонра мүәллим јенидән
«Сүлһ ордусу» маһнысыны мәктәб-
лиләрин ифасында сәсләндирди.
Мәктәблиләрдә елә бил руһ жүксәк-
лији јаранмышды. Онларын һәр би-
ри өзләрини Совет Ордусунун әс-
кәри кими һисс едирдиләр. Онла-
рын оху ифадәсиндә марш темпи,
һәтәтәли характер һисс олунур-
ду. Буна сәбәб дәрсдә ифа едилән
«Сүлһ ордусу» маһнысы олмушдур.
Контрол синифдә һәмин просес
маһнысыз кечирилмиш вә јухары-
да дедијимиз эмоционаллыг элдә
едилмәмишдир.

III синиф ана дили дәрсиндә ја-
зычы А. Кононовун «Смолныда» ад-
лы һекајәсинин өјрәдилмәси просе-
синдә бәстәкар С. Рүстәмовун
«Әзиз бабамыз» (сөз. Н. Нүсәјиз-
әһиндир) маһнысындан истифадә
едилмиш, ушагларын һәмин һекајә-
ни охујаркән эмоционаллығынын вә
марағынын артмасы мәлүм ол-
мушдур.

Мүәллим «Смолныда» һека-
јәсинин адыны сөјләмәздән әв-
вәл ушагларын II синифдә өјрән-
дикләри вә III синифдә тәкрар ет-
дикләри С. Рүстәмовун «Әзиз баба-
мыз» маһнысыны охутдурур. Маһны
ифа олунаркән јазы тахтасында
рәссам И. Бродскинин чәклији
«В. И. Ленин Смолныда» адлы
шәклин репродуксијасы асылмыш-
ды. Маһнынын мәтнинә даир аша-
ғыдакы мүсаһибә тәшкил олунмуш-
ду:

М.—Ушаглар, маһны хошунуза
кәлирми? (Бәли).

М.—Нә үчүн? (Она көрә ки, маһ-
нынын сөзләри дә мусигиси дә јак-
шыдыр).

М.—Ушаглар, маһныда нәдән да-
нышылыр? (Маһныда пролетариа-
тын рәһбәри В. И. Ленинни бизә
азадлыг вермәсиндән, бизим үчүн
мәктәб вә бағчалар ачмасындан да-
нышылыр).

М.—Дөрүдур, ушаглар, мәһз
В. И. Ленинни рәһбәрлији илә Бө-
јүк Октябр социалист ингилабын-
дан сонра һаһы кими кичик вәтән-
дашлар, јә'ни мәктәблиләр дә хош-
бәхт јашамаға башладылар.

Ушаглар гочанын «Бу нә олан
ишдир?, «Мән Ленини көрмәк истә-
јирәм», «Кәлмишәм она өз һәја-
тымдан данышам», «Јох, Ленин өзү
лар! Болшевикләр һәмишә данышды-
кими чүмләләрини охујаркән бир аз
сәсләринин тонуну галдырыр вә
һәр чүмләнни мәзмунуна ујғун ми-
никаларыны дәјишдирир, жестләр-
дән истифадә едирдиләр. Ушаглар
«Ленин! Јашасын Ленин!» «Јолдаш-
лар! Болшевикләр һәмишә данышды-
ғы фәһлә вә кәндли ингилабы баша
чатдырылмышдыр...» чүмләләрини
охујаркән онларын сәсләриндә хү-
суси еһтизаз, эмоционаллыг һисс
олунурду.

Дәрсин сонунда һсә мүәллим I
синифдә мәктәблиләрин билдикләри
бәстәкар А. Рзајеванын «Ленин ба-
ба» (сөз. Ч. Мәммадовундур) маһ-
нысыны охутдурду.

Ана дили дәрсиндә өјрәдилән
ше'р (маһны) сәһнәләшдирилмәси-
нин кичик јашлы мәктәблиләрә
тәсири дә эксперимент јолу илә
өјрәнилмишдир. Бунунла элағәдар
I синифдә ана дили дәрсиндә ша-
ир Х. Әлибәјлинин «Һәдијјә» ше'-
ринин сәһнәләшдирилмиш шәкилдә
охусуну тәшкил етдик.

Мүәллим ушаглара тапшырды
ки, өз һәрәкәтләри илә ше'рин мәз-
мунуну тәсвир етсинләр. Ше'р
охундугдан сонра мүәллим бәстәкар
Ш. Ахундованын ејни адлы маһны-
сыны валда сәсләндирди. Маһны-
нын I бәнди сәсләндикдә мәктәбли-

ләр «бир элләри илә» ијнә, о бири элләриндә исә «парча» тутмуш вәзијјәтдә дајанмышдылар.

Маһнынын нәғараты сәсләндикдә исә онлар әввәлчә бир элләри илә «парча»ны, о бири элләри илә «иј-нәни» елә тутурлар ки, кәнарда баханлара елә кәлир ки, онлар иш көрүрләр. Бу әл һәрәкәтләрини ушаглар өз сәсләри илә һәмин маһныны охумагла тамамлајырдылар.

Бу эксперимент көстәрди ки, маһнынын, ше'рин сәһналәшдирилмәси ритм һиссини инкишаф етдирир. Сәсдә кәркилији азалдыр вә маһны даһа парлаг, даһа тәмиз сәсләнир. Бу, ејни заманда ушагларын фәаллығыны артырыр, јени дәрс материалынын емоционал гавранылмасына сәбәб олур. Һәмин эксперимент ејнилә II—III синифләрдә ана дили вә мусиги материалларындан истифадә олунмагла тәкрар едилмәи вә кичик јашлы мәктәблиләр тәрәфиндән дәрс материалынын даһа емоционал гавранылдығы ајдылашмышдыр.

Бу эксперимент тәкрарән апардығымыз заман јухарыда дедикләримизә зәрб әләтләриндән үчбучаг, барабан, дәф вә с. әлавә етдик.

Эксперимент көстәрди ки, бу әләтләр ушагларын емоционаллығыны артырмагла бәрәбәр онларда ритм һиссини дә онунла әләгәли шәкилдә инкишаф етдирир. Јә'ни һәр бир мелодија ифадәси вә она ујғун ше'р мәтнин ушагда мүәјјән емосияны јарадыр. Бу емосия ритмлә әләгәләндикдә исә онун тәсвири бир гәдәр дә артыр.

Дедикләримиздән ашағыдакы нәтичәләргә кәлирик:

1) I—III синифләрдә ана дили дәрсләриндә истәр ше'р, истәрсә һека-

јәнин өјрәдилмәси мәрһаләсиндә мөвзүја ујғун маһны (тәсвири инчә-сәнәт нүмунәләри илә бирликдә) сәсләндириләрсә кичик јашлы мәктәблиләрин емоционаллығы, әһвали-руһијјәләри вә өјрәдилән дәрс материалына олан марағлары артыр. Бу исә өз нөвбәсиндә дәрс материалынын асан гавранылмасына сәбәб олур.

2) Маһнылардан ана дили дәрсиндә истифадә олунмәси кичик јашлы мәктәблиләрин диксијасыны инкишаф етдирир. Белә ки, маһны охума просесиндә сөз даһа јахшы артикулјасија тәләб едир.

3) Ана дили дәрсиндә өјрәдилән ше'р (маһны) сәһналәшдирилдикдә кичик јашлы мәктәблиләр өз бәдәнләрини ритмик һәрәкәтини ше'рин (маһнынын) ритминә ујғунлашдырырлар. Бу исә өз нөвбәсиндә емоционаллығы вә фәаллығы артырыр, һиссләри инкишаф етдирир, сәсдә кәркилији азалдыр.

4) Ше'р охујаркән она јазылмыш маһнынын ритмини үчбучаг, барабан, дәфә салымасы мәктәблиләрин ритмик һиссини инкишаф етдирир вә ше'рин даһа емоционал охунмасына сәбәб олур.

5) I—III синифләрдә ана дили дәрсиндә мүнτζәм вә мәсәдәујғун шәкилдә истифадә олунан ушаг маһнылары шакирдләрин бәдн зәвгләрини тәкмилләшдирир вә онларда јүксәк емоционал һал јарадыр.

6) Тәчрүбә көстәрди ки, бәдн әсәрләрин кичик јашлы шакирдләрдә јүксәк һәјәчан доғурмасында онларын бәдн гавранылмасы зәруридир. Бу просеси исә ушаг маһнылары сүр'әтләндирә билир.

ҺӘРБИ-ВӘТЭНПӘРВЭРЛИК ТӘРБИЈӘСИНИИ ПЕДАГОЖИ ӘСАСЛАРЫ

Хәлил ФӘТӘЛИЈЕВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин досенти

Педагожи әсас аңлајышы илк ба-
шдан садә вә ајдын көрүнүр.
Ама елә кәлир ки, педагожи ком-
пентләри (мәзмун, тәшкилат фор-
масы, принципләр, васитәләр...) пе-
дагожи әсасдыр. М. Н. Конжијев
«Орта мәктәб шакирдләрини тәр-
би-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсини
әдми-педагожи әсаслары» (Кросно-
дарск, 1980) китабында бу мөвгедән
аңлаш етмишир. Әслиндә исә белә
дејилдир. Мәсәлән дүзкүн дәрк ет-
мәк үчүн онун маһијәтини бир тә-
дәв кениш ачмағ лазым кәлир. Доғ-
рудур, А. И. Дулов тәлим просесин-
дә әхлаг тәрбијәсини әсасларыны,
Н. М. Қазымов мугајисә пријому-
нун елми-педагожи әсасларыны иш-
ләмишир. Ләкин, үмумијјәтлә, һәм
бүтүнлүкдә тәлим-тәрбијәнин, һәм
дә онун ајры-ајры сәһәләрини пе-
дагожи әсаслары әтрафлы тәдгиг
әдилмәмишир.

Әхлаг тәрбијәсини педагожи
әсаслары сәһәсиндә јазыланлар му-
бәһисә доғурур. Е. И. Моносзон
коммунист елми дүнјакөрүшүнүн
формалашмасында педагогика вә
психологика елмләрини педагожи
әсас һесаб едир. М. И. Марјенко исә
мәктәбдиләрин әхлаг тәрбијәсини
педагожи әсасыны шакирдләрин
тәрбијә едилмәсини нүмунәви мәз-
мунунда көрүр. Бунлар бәлкә дә
дүздүр, ләкин јарымчыгдыр. Мәсә-
лән белә јарымчыг изаһы өзүнү
һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсини
педагожи әсасларынын изаһында
дә көстәрир. Бу барәдә Н. М. Кон-
жијев вә В. А. Александровскаја
китабчалар јазмыш, В. В. Артјомен-
ко вә Н. П. Аксенова намизәдлик,

Т. М. Шашло исә докторлуг диссер-
тасијасы ишләмишләр. Ләкин бу
мүәддифләрин һеч бири «педагожи
әсас» аңлајышына мүнәсибәтләри-
ни ајдын шәкилдә билдирмәмиш-
ләр. Бәлкә дә онлар мөвзунун садә
көрүнүшүнә көрә, тәдгигат заманы
сәмтләрини дәјишмишләр. Т. М.
Шашло әсәриндә диггәтини даһа
чох һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијә-
сини мәктәбдәки ролуна, онун мәз-
мунуна, програм вә дәрсликләрдәки
јеринә јөнәлтмишир (Т. М. Шаш-
ло. Орта үмумтәһсил мәктәбләрин-
дә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси-
ни педагожи әсаслары. Докторлуг
диссертасијасынын авторефераты.
Русча, Кијев, 1971). В. В. Артјомен-
ко исә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрби-
јәсини педагожи әсасларыны онун
тәшкили јолларында, синифдәнха-
рич вә мәктәбдәнкәнар формала-
рында көрмүшдүр (В. В. Артјомен-
ко. Орта үмумтәһсил мак-
тәбинин јухары синиф шакирд-
ләринин совет халгынын дө-
јүш әһваләри әсасында һәр-
би-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсини
әсаслары. Намизәдлик диссертаси-
јасынын авторефераты. Русча,
Минск, 1973). Бунларын да һеч би-
ри педагожи әсас дејилдир. В. П.
Александровскаја мәсәләјә иһсә-
тән јахылашмышдыр. О, һәрби-вә-
тәнпәрвәрлик тәрбијәсини педаго-
жи әсасларыны педагожи коллекти-
вин јекдил ишләмәсиндә, мүәллим
вә тәрбијәчинин шәхси нүмунәсиндә
көрмүш, ләкин лазымынча ачма-
мышдыр.

Бәс, һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрби-
јәсини педагожи әсаслары нәләр-

дир? Бу мәсәләдә нәјә истинад етмәк لازымдыр.

Фикримизчә, педагожи әсас педагожи просесин тәшкилинин мәркәзиндә дуран үмуми идејалардыр. Бир гәдәр фикримизи ајдын ифадә едәк. Һәр һансы тәрбијә мәсәләсинин педагожи әсасы тәрбијәнин ғанунаујғунлуғларына истинадән просесин тәшкил етмәкдир. Јә'ни бу вәјә дикәр тәрбијәни тәдбир тәшкил едиләркән, һансы идеја әсас кәтүрүлүрсә, һәм дә о, тәрбијәнин үмуми вә хүсуси ғанунаујғунлуғларына дүз мутәнасибдирсә, билаваситә о, педагожи әсас олур. Демәли, педагожи просесдә тәрбијәчинин, мүәллимин һәмин ғанунаујғунлуғлары истинад едәрәк әсасландығы идејалар педагожи әсас олур. Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин дә педагожи әсаслары мәһз бу чүрдүр. Онун формуласы беләдир: тәрбијәнин үмуми ғанунаујғунлуғлары, она ујғун кәлән һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин хүсуси ғанунаујғунлуғлары вә бунларын һәр икисинә бирликдә истинад олунаң идејалар педагожи әсас олур.

Инди бу формуланы ачаг. Әввалчә, тәрбијәнин үмуми ғанунаујғунлуғларына нәзәр јетирәк. П. Н. Груздева, Н. А. Петров, Б. Б. Комаровски, В. П. Тучаринов, В. Ј. Струмински, И. С. Коменоградски вә башгаларынын ғанунаујғунлуғлар барәдәки мүләһизәләри охучуда ајдынлыг јарада билмәдијиндән кениш мубаһисәјә сәбәб олмушдур. Инди дә бу барәдә јазылар дәрч олулмағдадыр. Онларын сырасында Б. Т. Лихачов, И. С. Марјенко, Б. Е. Гмурман, Н. И. Болдрјев кәстәрмәк олар. Алим-педагоглар даһа чоҳ Н. И. Болдрјевин мүләһизәләринә тәрәфдардырлар. Биз дә онун тәрәфдарлары сырасындајыг. Онун мүәјјәнләшдирдији ғанунаујғунлуғлар ашағыдакылардыр:

1. Тәрбијәнин тәрбијәчиләрдән вә онларын фәалијјәтиндән асылылығы.

2. Тәрбијәнин ичтиман тәшкилатлары кәстәрдији тә'сирдән асылылығы.

3. Тәрбијәнин ефектливлијинин тәрбијәчиләрин фәаллыг дәрәчәсиндән асылылығы.

4. Тәрбијәнин нәтичәсинин шәкирдләрин әһатәсиндә олдуглары адамларын, ичтиман тәрбијәчиләрин характериндән асылылығы.

5. Тәрбијәнин үсулларынын, вәситәләринин әләгәси вә бирлији.

6. Тәрбијәнин тә'сиринин тәрбијәчинин нүфузундан вә усталығында асылылығы. (Н. И. Болдрјев. Мәктәблиләрин әхлаг тәрбијәси, М. «Педагогика», 1979, сәһ. 113—121).

Тәрбијәнин бүтүн тәркиб һиссәләри билаваситә бу үмуми ғанунаујғунлуғларына истинад едир. Бунунда јанашы, һәм дә онларын һәр биринин хүсуси ғанунаујғунлуғлары олур. Бу да онларын мәзмуну, мәғсәди, вәзифәләри илә сых бағлыдыр. Мәсәлән, елә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин кәтүрәк. Онун башлыча мәғсәди совет адамларыны коммунист дүнјакөрүшүнә саһиб етмәк, вәтәнпәрвәр вә бејнәлмиләлчи бејүтмәк, коммунист әхлагы сифәтләринә јијәләндирмәкдир. Онун бу мәғсәдиндән ашағыдакы ғанунаујғунлуғлар чыхыр:

1. Совет вәтәнпәрвәрлијинин социалист бејнәлмиләлчилији илә вәдәти ғанунаујғунлуғу. Совет вәтәнпәрвәрлији вә социалист бејнәлмиләлчилији тәрбијәси бир-бирини тәмамлајан ваһид просесдир. Бу, әхлаг кодексиндә ајдын шәкилдә белә ифадә едилмишдир: «Коммунизм ишинә сәдагәт, социалист Вәтәнинә социализм әлкәләринә мәһәббәт». Бу мәсәлә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә дә мүнһүм јер тутур. Совет кәнчләринин миллијјәтиндән асылы олмајараг вәтәни севмәләри, вәтәнә бағдылығлары, вәтәни мүдафиә етмәләри бир даһа онларын вәтәнпәрвәрлик вә бејнәлмиләлчилик һиссәләринин бирликдә тәрбијә етмәји тәләб едир.

2. Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин елми дүнјакөрүшү илә шәрәләнмәси ғанунаујғунлуғу. Совет вәтәнпәрвәрлији доғма вәтәнә бағдылыға, ону јаделлиләрин һүчумунда мүдафиә етмәјә әсасланыр. Әлејб-

таримыз исә «вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси» ады алтында өзкә торпагыны зәбт етмәк, мұһарибәләр төһәк, дүнјаны ода галамаг кими җаһаншарларла бағырыр, мұһарибәләрни лабүддүјүнә «һагг газандылар». Совет вәтәнпәрвәрлији һәм, амин-аманлыг, јер күрәсиндә һәм, соснал әдаләт јаратмаг җаһаншарларыны әсас күтүрүр. Бу да, һәм вә чәмијјәт барәдә марксист-ленинчи елми дүнјакөрүшдән ирәли кәлир. Марксист-ленинчи елми дүнјакөрүшү јер күрәсиндә сүр'әтли ин-җан артымы илә әлагәдәр оиун тә-җизмәти мәсәләләрини һәлл етмәјин мүмкүн олдуғуну әсасландырыр.

3. Һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсини социалист һуманизми илә вәһдәти ганунаујғуналуғу. Бу ганунаујғуналуғу ујғун олараг өлкәдә һәјата кечирилән һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә шакирдлар инсанлары дүнјанын әшрәфи кими гијмәтләндирмәк, онлара һуманист гајғы кәс-термәк, бир-бирилә јолдашлыг, дост-луғу әлагәләрини дәринләшдирмәк ашыланыр.

Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсини педагожи әсаслары тәрбијәнин һумани вә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин хүсуси ганунаујғуналуғла-рындан ирәли кәлир. Онлардан бири коллективчиликдир.

Коллектив бүтүн педагожи просе-син әсасыдыр. Социализм чәмијјә-синдә бунсуз бу вә ја дикәр комму-нист әхлагы кејфијјәтини ашыламаг, һәһкәмлатмак мүмкүн дејилдир. Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә исә коллектив даһа зәрури педагожи әсасдыр. Чүнки вәтән ајрылығда һәр инсансы фәрдин дејилдир. О, үзәриндә тоғулуб јашајанларын һамысынын-дыр. Нечә дејәрләр, о, бүтүн вәтән-шарларын үзәриндә јашадыр, онла-ры һәјат үчүн зәрури јашајыш васи-җәләри илә (су, һава, истәһлак васи-җәләри) тә'мин едир. Буна көрә дә, вәтәнпәрвәрлик кениш һисс олуб коллективчиликлә узлашыр, бағла-ныр. Бу кими әлағә исә һәрби-вәтән-пәрвәрлик тәрбијәсиндә коллективни педагожи әсас олдуғуну тә'мин едир.

Белә ки, бүтүн һәрби-вәтәнпәрвәр-лик тәдбирләри коллективлә апары-лыр, коллективлә тәшкил едилир. Мәсәлән, елә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә даир сәһбәтләри күтү-рәк. Белә сәһбәтләрни тәшкили вә кечирилмәсиндә ән азы бир синиф коллективни иштирак едир.

Коллективни һәрби-вәтәнпәрвәр-лик тәрбијәсиндә педагожи әсас ол-масынын ики чәһәтини гејд едәк. Бунлардан бири коллективни үзвлә-ри арасындагы гаршылығлы мұна-сибәтдир. Буна анд бир нүмунәјә диггәт јетирәк. Коллектив кечирачә-ји «Пагонлар» һәрби-идман ојунуну даһа самәрәли гурмаг үчүн она бир сыра һазырлыг ишләри көрүр: би-ринчи дәстә картондан «пагонлар» өлчүб кәсир, икинчи дәстә бу «па-гонлар»ын үстә улдузларын ескизини чәкир, үчүнчү дәстә ескизләри рәнк-ләјир, дөрдүнчү дәстә онлары гуру-дур... Бу чүр иш бөлкүсүндә бүтүн команда үзвләри «пагонлар»ын кеј-фијјәтли һазырланмасында бәрабәр сәвијјәдә мәс'улијјәт дашыјырлар. Һәрби-идман ојунунун һазырлыг мәрһаләсиндә көрүлән бу кими кол-лектив фәалијјәт ојунун кедишиндә дә ифадә олунур. Мәсәлән, «Десан-тын тутулмасы» һәрби ојунунун ке-дишиндәки кими. Ојунун «Шимал-лылар» дәстәсинин гаршысында бу кими вәзифәләр гојулур: кәшфијјәт-чылар «десантлар» һаггында мә'лу-мат топлајыб рабитәчиләрә хәбәр вермәли, рабитәчиләр алынмыш мә'-думаты гәраркаһа көндөрмәли, гә-раркаһ «десантын» тутулмасы һаг-гында «дөјүшчүләр»ә әмр вермәли, «дөјүшчүләр» әмәлијјәт јеринә ке-диб әмри ичра етмәли вә с.

Көрүндүјү кими, ојунда иштирак едән «Шималлылар»ын бүтүн үзвлә-ринин иши бир-бириндән асылылыг шәраитиндә бирләшир. Белә фәалиј-јәт просесиндә һәр бир ојунчу сәр-бастлик һисс етмир, әксинә, өзүнү башгасынын иши илә бағлы дүшү-нүр. Әввәлки мисалда да бунун кими, әкәр ескизаләр чәкилиб һазыр-ланмәзсә, «улдузлар» дүзәлдилә билмәз, улдузлар һазырланмәзсә «пагонлар» һазыр олмәз вә нәтичәдә

үмүмн мәгсәд әлдә едилмәмиш галар. Бунунла да коллектив гаршысындакы вәзифә јеринә јетирилмәмиш олар.

Коллективни һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндәки педагожи әсас олмасынын икинчи чәһәти коллектив үзләринин коллективни мүнәккилине табе олмасындадыр. Һәрби ишдә вәзифәчә, рүтбәчә бөјүкләрин әмр вә көстәришләри әскәрләр үчүн ганундур. Белә көстәришләрә әскәрләр јалныз «олду!» дејә чаваб верир вә данышыгысыз ичрасына башлајырлар. Һәрби- вәтәнпәрвәрлик тәдбирләри илә һәрби һәјәтдакына охшардыр. Мәсәлән, «Үфүгдә парылты» ојунунда дәстә командир, сийәси һиссә үзрә командир мүнәвини, кәшфијјатчы, миначы, рабитәчи, санитар, һәрби мүнхбир вәзифәләри вар вә онлар табеликләриндә онларә бу кими әмрләр верир. Онлар исә әмри данышыгысыз ичра едирләр. Бунунла да, коллективни мүнәккилине (командирә) коллектив үзләрини («дөјүшчүләрин») табе олмасы һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәдбирләриндә тәмин едилир.

Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин педагожи әсасларындан бири дә мүнәккил-тәрбијәчинин шәхси нүмунәси вә нүфузудур. Педагожи просесин мәркәзиндә мүнәккил вә шакирд дајаныр. Кичик јашлы шакирдләр мүнәккилин сөзүнү, даврашыны, әмәли фәалијјәтини тејд-шәртсиз гәбул едир, синифдән синфә кечдикчә һәр шеји о чүмләдән мүнәккилин данышыгыны, һәрәкәтини тәһлил едир, ондакы бу вә ја дикәр «јахшылары», «писләри» фәргләндирир. Шакирд бу заман өзү үчүн өрнәк ахтарыр. Белә бир нүмунәни мүнәккилин тикмәсәлиндә тапдыгда, ону бүтөвлүкдә јахшы һал кими гәбул едир. Мүнәккил вә тәрбијәчинин белә нүмунәси һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин ашыланмасында даһа вәчибдир. Чүнки вәтәнпәрвәрлик шүчәәтләри даһа чох нүмунә илә сых бағлыдыр. Мәсәлән, Александр Матросовун өз синәси илә дүшмән пулемјотуну сүсәдуруб әскәрләримизин нүмунуну тәмин етмәси јүзләр-

лә әскәр үчүн нүмунә олмушдур. Бу гәһрәманлығы 260 һәфәр әскәр тәкрар етмишдир.

Мәктәбдә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин ашыланмасы кәдириндә мүнәккил-тәрбијәчи шакирдләрә даһа јахын олуб, онлар үчүн конкрет нүмунәдир. Будур, Ағчабәди рајонундакы һиндарх кәнд орта мәктәбинин мүнәккили Мәммәд Фәтәлијевин иш тәчрүбәсиндән бир мисал. О, Бөјүк Вәтән мүнәрибәсинә данр дәрс кечир. Мөвзунун изаһында ушағларә белә бир факты хатырлатды: «Бөјүк Совет Вәтәнинизин зәнкин тәбиј сәрвәтләринин ләләзар көзәлликләринин алман фәшистләри 1941-1945-чи илләрдә әлимиздән алмаға, бизи исә гул етмәјә чалышырды. О вахт биз совет адамлары һамылыгла ајаға галды, силаһдан бәрк јапышыб өлүмдирим мүнәрибәсинә киришдик. Белә дөјүшләрин бириндә мән өзүм дә шәхсән иштирак едирдим. Дөјүш тәбијәтин көзәл бир күшәсиндә кәдирди. Елә бир јердә ки, онун сыхмәси, турачлы-кәкликли гәјәләри, булалур чешмәләри, кур чәмәликләри һәр биримизи дүшмәнә даһа амансыз олмаға сәсләјирди. Чидди дөјүш кәдирди... мән чиниңдән јараландым. Голумдан ган сүзүлүрдү. Елә беләчә дә вурушурду. Командир мәнә дөјүшдән чыхыб јарамы сарытдырмағы тапшырды. Лакин мән һисс едирдим ки, елә белә дә вуруша биләрәм. Онун ичәзәси илә дөјүшү давам етдирдим. Инди о ганлы-гадагы дөјүшдә гырк ил кечир, бу јара исә (о, билә јиндәки јараны көстәрир) мәнә һәлә дә әзијјәт верир. Анчаг вәтәнинизин азадлығы намини јараландығыма һеч дә һејфсиләнмирәм. Бү күн дә вәтәнинизин азадлығы урунда дөјүшмәјә һазырам... «Бә сәһбәт һәмин күн она диггәт кәсәлән 45 шакирд үчүн әсил вәтәнпәрвәрлик нүмунәси иди — унутулмаз әдәби, јаддашларда һәкк олуна нүмунә.

Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин педагожи әсасларындан бири дә мүнәккил-шакирд мүнәсибәтиндә

гаршылыгы инамдыр. Гаршылыгы инамын ики тарафи вардыр: икинчи тараф мўаллимла бағлы, онын самимилијина, дўзлўјина, интијалијина, лəјағəтнин, вичданлыгына, гуманизминə əсəсланыр. Бу эхлаг компонентлəрини өзүндə тəшкиллəшдиран мўаллимə шакирдлəри тəрбијəдəн кўчлў, ғырылмаз инамдыр. Һəмин инам узунмўддəтлї вə Һəммлыдыр; икинчи тараф шакирдлəрə аид олур, онларын мəс'улијəтчилијини, интизамлылыгыны, Һəрибаилыгыны əһагə едир. Бу Һəр гəдər еластикдир вə јаш хўсу-рјəти илə əлагəдар олараг эаиф кўчлў ола билир. Һəр ики тараф бир-бирини тамамламасындан гаршылыгы инам јараныр вə са-тлəшир. Бу исə, Һəрби-вəтəнпəр-вэрлик тəрбијəсиндə педагожи əсəс олуну ојнајир. Һəрби-вəтəнпəр-вэрлик тəрбијəсиндə буна истинад ет-кəдən, она өзүл кими əсəсланмадан тəрəффəгилјəт дə газанмаг олмаз.

Гаршылыгы инам оландə мўал-лимни Һəрби-вəтəнпəрвэрлик тəрби-јəси үзрə кечирдији сəйбəтлəрдən, тəрғуэлəрдən, китаб мўзакирэл-лєндən, диспутлардан чыхардыгы эхлаг иэтичə шакирдлəр тəрəфин-дэн бўтўнлўклə гəбул едилир. Белə мўнасибəтлəрдən ирəли кэлэрək ша-кирдлəрдə вəтəнпəрвэрлик Һисси, вəтəнпəрвэрлик борчунун дəрк шилмəsi формалашыр. Бидаваситə

бу Һисслəр шакирдлəри вəтəнин мўдəфиəсинə практик Һазырлыг үчүн бачарыг вə вəрдишлəр газан-магə сəвг едир. Онлар дəрк едирлəр ки, өзүнү вəтəнпəрвэр Һесаб едэн Һəр бир кəсин Вəтəни севмəsi вə-тəнпəрвэрлик үчүн Һələ кифəјəт дєјилдир. Кўчлў вəтəнпəрвэр олмаг үчүн Һəм дə Һəрби бачарыглəрə, вəрдишлəрə јилəлəнмəк лəзимдыр. Она кəрə дə, шакирдлəр јухары си-нифлəрдə атычылыг, топографија, санитарија, рабитəчилик кими Һəр-би бачарыг вə вəрдишлəрини газан-ылмасына чидли сəј едирлəр.

Һəрби-вəтəнпəрвэрлик тəрбијəси даҺа чох Һəрби интизама əсəсланыр. Онын эксєр тəдбирлəри билаваситə бу əсəс үзəриндə гурулур. Она кəрə дə, бурадə «истəмирəm», «едə бил-мирəm», «бунун мənə аидилјəти јох-дур» кими данышыглəр олмамалы-дыр. ДаҺа доғрусу, мўаллим белə данышыглəрə имкан вєрмəмəлидир. Бу мə'надə, мўаллим-шакирд мўна-сибəтиндəки гаршылыгы инам Һəм дə шакирдлəрини ирəдəсини кўчлєн-дирмəли, вєрилмиш тəнишырыг вə əмрлəрини сєзсүз ичрə олунмасына нанил олмалыдыр. Бунунла дə, мў-əллим-шакирд мўнасибəтиндəки гаршылыгы инам Һəрби-вəтəнпəр-вэрлик тəрбијəси үчүн зəрури əгли билијин, Һисслəрини, ирəдəнин вə адəтлəрини вəдəдтə тəрбијəси үчүн педагожи əсəс олур.

КИЧИКЈАШЛЫ МƏКТƏБЛИЛƏРƏ ƏРЗАГ ПРОГРАМЫ ҺАГГЫНДА

Надир ИСРАФИЛОВ

Азəрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Совет адамынын Һəртəрəфли вə Һəнкдар инкишафы үчүн кетдикчə даҺа элвєришли шəраит јарадыл-масына гəјғь, партија вə Совет дəв-лєтинин даим диггəт мəркəзиндə дуран вəзифəлəрдən олмуш вə ол-магдадыр. Сов.ИКП XXVI гурулта-ы халгын мадди-рифайынын даҺа јакшылашдырылмасы мəсəлэлə-

ринə хўсуси диггəт јетирмиш, гу-рултајын гəрарларына мўвафиг олараг 1990-чы илэдəк олан дєр үчүн ССРИ-нин Əрзаг програмы ишлəниб Һазырланмыш, онун Һəјата кечирилмəsi илə əлагəдар тəдбир-лəр мўəјјəлəшдирилмишдир.

Мə'лум олдуғу кими, Əрзаг прог-рамынын вə онунла əлагəдар ола-

раг һәјата кечирилән тәдбирләрин мәгсәди мүмкүн гәдәр гыса мүддәт әрзиндә совет адамларынын һәјаты тәләбатынын өдәнилмәси, өлкәнин әһалисинин гыда мәһсуллары илә сабит тәһиз олунмасыдыр. Бу, тәкчә иғтисади вәзифә олмајыб, һәм дә актуал социал-сифәси вәзифәдир.

Вәтәнимизин даһа да чичәкләнмәси вә иғтисади гүдрәтинин артырымасы мәгсәдинә хидмәт едән Әрзаг програмы мүддәтләрә көрә мүхтәлиф вәзифәләр — узунмүддәтли вәзифәләр, ортамүддәтли, һәм дә тәчили, тәхирәсалырмаз вәзифәләр ирәли сүрмүшдүр. Партијамыз белә һесап едир ки, мәһз ахырынчы вәзифәләр инди гәјгыларымызын мәркәзиндә олмалыдыр.

Сов.ИКП МК-нын нојабр (1982-чи ил) пленумунда Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Ј. В. Андропов јолдаш демишдир: «...Әрзаг програмынын һәјата кечирилмәси бир илин иши дејилдир. Бу беләдир. Лакин биз ону да ачыг демәлијик ки, Әрзаг програмынын јеринә јетирилмәсини узатмаг олмаз».

Сов.ИКП МК мај (1982-чи ил) пленумунун тарихи гәрарларыны бүтүн совет халгы кими, чоһсајлы мүәллимләр ордусу халг маарифи ишчиләри вә мәктәбли-кәңчләримиз дә разылыг һиссилә гаршыламышлар. Һәмин сәнәд орта үмумтәһсил мәктәбләриндә бүтүн тәлим-тәрбијә просесинин тәкмилләшдирилмәсиндә әвәзолунмаз вәситәдир.

Әрзаг програмынын үмумхалг характери дашымасыны нәзәрә ала-раг онун јеринә јетирилмәсиндә бөјүк вә кичик јашлы мәктәблиләрин иштиракыны тәмин етмәк, орта мәктәб мәзунларынын өлкәнин аграр-сәнәјә комплекси сәһәсиндә әмәјә, һәјата һазырланмасыны һәр вәситә илә тәкмилләшдирмәк мүәллимләрин, мәктәб вә халг маарифи органларынын тәхирәсалырмаз вәзифәсидир.

Бу баһымдан елмләрин әсасларына јеничә јијәләнмәјә башла-јан кичик јашлы мәктәблиләрин Әрзаг програмында ирәли сүрүлән вәзифәләрлә таныш едилмәси мүһүм

әһәмијјәт кәсб едир. Бунунла ала-гәдәр Сов.ИКП МК мај (1982-чи ил) пленумунун материаллары илә үмумтәһсил мәктәби шакирдләрин таныш едилмәси вә ССРИ-нин Әрзаг програмынын јеринә јетирилмәсиндә мәктәблиләрин иштиракы һаггында ССРИ Маариф Назирлы-јинин «Әрзаг програмы вә мәктәб тәлимати-методијик мәктубунда кәс тәријир ки, I—III синифләрдә Сов.ИКП МК мај (1982-чи ил) пленумунун гәрарлары өјрәниләркә кичик јашлы мәктәблиләрә аңла-шыглы олан ајры-ајры мүддәә конкрет фактларын диггәтлә сечил-мәси, оларын ајдын, образлы шәр-һи тәләб олунур. Гираәт, тәбиәтшү-наслыг вә әмәк дәрсләриндә ушак-лара чатдырылмалыдыр ки, Комму-нист Партијасы даим халгын рифа-һы гәјгысына галыр, совет халгы-нын фәдакар әмәјини кәнд тәсәррү-фатынын жүкәлдилмәсинә сәфәрбәг едир.

I синфин «Ана дили» дәрсләриндә «Вәтән», «Бизим кәнд», «Исти шә-тиллик», «Бол мәһсул», «Мешә һа-санлара нечә көмәк едир», II синф-дә «Сүнбүлүм», «Тракторчу», «Кә-һозда», «Гара гызыл», «Кәндимиз», «Поләд биләк», III синифдә «Дә-низда шәһәр», «Коммунизмдә јаша-јачағам», «Өз вәтәнимдә», «Имәчилик», «Коммунист әмәк бригадасы», тәбиәтшүнаслыг кут-сунда «Бизим дијарын тәбиәти», «Өлкәмизин сәтһи», «Фәјдалы гә-зынтылар», «Дијарымыз өлкәјә вә-верир», «Инсанын тәбиәтдән исти-фадә етмәси вә ону горумасы» вә мөвзулары Әрзаг програмы илә алағәләндирмәк үчүн кәниш имка-лар вардыр. Мүәллим тәлим просе-синдә бу имканлардан бачарыла-истифадә етмәли, мөвзунун тәрби-ви имканларыны унутмамалыдыр.

Бүтүн курс боју шакирдләрә ча-дырылмалыдыр ки, әмәк шан-шә-рәт мәнбәјидир, тахылын, тәрә-зин, мејвәнин, биткиләрин әкил-синә вә бечәрилмәсинә, мал-гара-нын, гушларын бәсләнмәсинә, аби-мәнзилләрин, хәстәхана вә сағла-лыг очагларынын, мәктәб вә уш

мәктәпләреннән тиккәтләнә яшлы-
ларга гәдәр әмәк сәрф едирләр, он-
ларын әмәји партија вә һөкүмәти-
нә тәрәфиндән нечә гижмәтләнди-
рләр. Бу мөвзулар ушагларда доғ-
а торпаға гажыкеш мүнәсибәт,
мәктәкеш әмәжинә дәрин мәһәббәт
әмәјни заманда тәнбәллијә, мәс-
әһәһәтсизлијә икраһ һисси тәрбијә
әһәһәтсизлијә.

Бөјүк Вәтән мұһарибәси илә әлә-
мәтәр әјры-әјры гәһрәмәнларын
әһәһәтсизлијә һағгында мөвзуларын
әһәһәтсизлијә заманы ушагларын
әһәһәтсизлијә совет халгынын мәруз
әһәһәтсизлијә чәтинликләре чәлб етмәк
бу заман көстәрмәк ләзымдыр
бу совет халгы динч јашамағ һүгу-
руну, ишләмәк, торпағы бечәрмәк,
әһәһәтсизлијә јетишдирмәк, бөјүмәкдә олан
әһәһәтсизлијә хошбәхтлијә үчүн ләзым
заман һәр шеји истәһсал етмәк һүгу-
руну нечә бөјүк чәтинликләре баһа-
һәһәтсизлијә әлдә етмишдир. Буна көрә дә
бу өз гуручулуғ ишләримизни һәја-
һәһәтсизлијә кечирмәк үчүн сүлһү горумалы-
дыр. Партијамыз белә һесаб едир
ки, халгымызын даһа јакшы ишлә-
һәһәтсизлијә, планларымызын мұвәффәғијә-
һәһәтсизлијә јеринә јетирилмәси сүлһү иши-
һәһәтсизлијә мөһкәмләтмәк үчүн мұһүм
шәртдир. Совет адамларынын әмәји
Вәтәнимизин гүдрәтинин мөһкәм-
ләтмәси вә онун чичәкләнмәси үчүн
әһәһәтсизлијә етибарлы тәмәлдир.

Мүәллим Әрзағ програмынын
әһәһәтсизлијәти вә онун һәјата кечирил-
мәси илә әләмәтәр мәсәләләрлә ша-
һәһәтсизлијәти таныш едәркән демәлидир
ки, Әрзағ програмы јакын ониллик
үчүн партијанын иғтисади сијасәти-
нин әһәһәтсизлијәти мұһүм тәркиб һиссәсидир.
Бу програм тәкчә кәнд тәсәррүфаты
вә онунла бағлы саһәләрин јүксәли-
һәһәтсизлијәти әһәһәтсизлијә дөнүш олмағла гал-
мыр. Өз истигамәти вә миғјасы ети-
бары илә Әрзағ програмы бүтүн
халғ тәсәррүфатынын инкишафынын
тәмин етмәлидир. Бу сијасәт елми
сијасәтдир, дүзкүн сијасәтдир.

Әрзағ програмыны кичик мәк-
таблиләре өјрәтмәји тәкчә дәрс про-
сеси илә мөһдудлашдырмағ олмаз.
Бу мәғсәдлә хүсуси сөһбәтләр ке-
чирмәли, сәнајә, тәсәррүфат вә ич-

тимай-нашә объектләрина экскурси-
јалар тәшкил едилмәлидир.

ССРИ Маариф Назирлијинин тә-
лимәти-методик мәктубуна ујғун
оларағ I-III синифләрдә ашағыдакы
тәхмин мөвзуларда сөһбәтләр ке-
чирмәк төвсијә олунмушдур: «Ком-
мунистләр халғ сәадәти уғрунда
мұбаризләрдир», «Вәтәнимизин Әр-
зағ програмы әмәк адамына, һәр
бир совет аиләсинә көстәрилән гаж-
ғыдыр», «Гәһәһәтсизлијә олмағ нә де-
мәкдир?». Һәмни сөһбәтләрдә ша-
һәһәтсизлијәти аңлашығлы формада Әр-
зағ програмынын әһәһәтсизлијәти ачығ
көстәрмәли, бу програмын совет
халгынын рифаһынын јүксәлдилмә-
синә, Вәтәнимизин иғтисади гүдрә-
тинин мөһкәмләндирилмәсинә јө-
һәһәтсизлијәти едә едилмәлидир. Мү-
әллим конкрет нүмунәләр әһәһәтсизлијәти
изаһ етмәлидир ки, Әрзағ програ-
мында тәкчә мұхтәлиф әрзағ мөһ-
суллары истәһсалынын артырылма-
сы вәзифәси дејил, һәм дә онлары
сахламағ, горумағ вәзифәси гаршы-
ја гојулмушдур. Буна көрә дә про-
грамын јеринә јетирилмәсинә бүтүн
совет адамлары — һәм бөјүкләр,
һәм дә кичикләр көмәк етмәлидир-
ләр. Дөври мәтбуатдан, радио, теле-
визија верилишләриндән ушағлара
таныш олан фактлар әһәһәтсизлијәти
көстәрилмәлидир ки, илдәи-илә кәнд
әмәкчиләринин, бүтүн совет адам-
ларынын һәјат тәрзи нечә дәјиш-
мишдир. Кичик мәктаблиләр билмә-
лидирләр ки, партија јакын илләр
үчүн гаршыја һәр бир аиләнин әр-
зағ мөһсуллары илә тәмин олунма-
сыны даһа да јакшылашдырмағ вә-
зифәсини гојмушдур. Халғын мад-
ди вә мәнәви рифаһынын даим јүк-
сәлдилмәси партијанын әһәһәтсизлијәти
сәһәһәтсизлијәти.

«Гәһәһәтсизлијә олмағ нә демәк-
дир?» — I синифдә, «Коммунистләр
халғ сәадәти уғрунда мұбаризләр-
дир» — II синифдә, «Вәтәнимизин
Әрзағ програмы әмәк адамына, һәр
бир совет аиләсинә көстәрилән гаж-
ғыдыр» мөвзусунда сөһбәти илә III
синифдә кечирмәк мәғсәдәујғундур.

Бу мәғсәдлә габағчадан сөһбәтин
мәзмуну мұәјјәнләшдирилмәли, мү-

вафиг стендлар тәртиб едилмәли, әләвә әдәбијат сечилмәлидир: Мәсәлән, «Вәтәнимизин Әрзаг програмы әмәк адамына, һәр бир совет әһләсинә көстәрилән гајғыдыр» мөвзусундакы сөһбәтин кечирилмәсиндә мәгсәд Коммунист партијасынын халгын рифаһы һаггында гајғысыны, бунунла әләгәдәр кәнд тәсәррүфатынын жүксәлдилмәси үчүн совет адамларынын әмәјини тәшкил етмәк саһәсиндә партијанын апардығы бөјүк тәшкилатчылыг ишини көстәрмәклә ушагларда халг әмлакына тәсәррүфатчы мүнәсибәт, гајғыкешлик вә гәнаәтчиллик, чөрәјә вә диқәр әрзаг мәһсулларына, инсан әмәји илә јарадылан бүтүн не'мәтләрә гајғы илә јанашмаг арзусу тәрбијә етмәкдир.

Сөһбәтин кедишиндә шакирдләрә чатдырылмалыдыр ки, Әрзаг програмы һәр бир совет адамына көстәрилән гајғыдыр. Бу, јени тикилән јарашыглы мәнзилдәр, санаторија вә истираһат евләринә олан пулсуз пүтјовкалар, кәнд әмәкчиләринин раһатлығы үчүн јарадылан кәнд тәсәррүфаты техникасы, сиз шакирдләр үчүн пулсуз дәреликләрдир.

Сон он илә бизим кәнд тәсәррүфатымыз гат-гат чох мәһсул вермәјә башламышдыр, бунунла белә әһәлинин тә'мин олунмасы саһәсиндә чәтишликләримиз һәлә дә вар. Бу һагда партијамызын XXVI гурултајында да дејилмишдир. Әрзаг програмы елә она көрә һазырланмышдыр ки, белә чәтишликләр олмасын, халгымыз даһа јакшы, фираван јашасын. Әрзаг програмыны јеринә јетирмәк һәр бир адамын борчудур, чүнки бу үмүмдәвләт ишидир. Партијанын тәдбирләри, колхозчулары, совхоз фәһләләринин, мүтәхәссисләрин, сәнајә ишчиләринин фәдакар әмәји өз нәтичәләрини верир, вә бунлар көзәл нәтичәләрдир. Сиз дә үмүмхалг ишинә өз тәһфәнизи вермәлисиниз. Бәс биз Әрзаг програмынын јеринә јетирилмәсиндә бөјүкләрә нечә көмәклик көстәрә биләрик? Бунун үчүн һәр шејдән әввәл, чөрәјә, диқәр әрзаг мәһсулларына, инсан әмәји илә јарадылан

бүтүн не'мәтләрә гәнаәтчил, гајғыкеш мүнәсибәт бәсләмәлијик.

Мүәллим шакирдләринин фикирләрини үмүмләшдирәрәк көстәрмәлидир ки, гәнаәтчиллик, гајғыкеш мүнәсибәт мә'нәви хусусијјәтдир инсанын ағылы вә идракы илә јарадылан, инсан әмәји сәрф олунан һәр бир не'мәтә мүгәддәс мүнәсибәт бәсләмәк ләзимдир.

Кәлип јадымыза салаг. Чөрәк биз әнәјин баһасына баша кәлмишдир, илк хам торпагчылары хатырлајаг. Чөрәк һәр шејин әсасыдыр ону горумаг Вәтәни горумага бәрәбәрдир. Әбәс јерә дејилмәмишдир:

Торпага дүшмәсин һавајы бир дән
Чөрәк бол оларса, басылмаз Вәтән

Мүәллим ССРИ Конститусијасынын 61-чи мәддәсини охујур вә шакирдләрә мұрациәт едир:

— Гәнаәтчил олмаг нә демәкдир? Сиз бу саһәдә өз вәзифәләринизнә нәдә көрүрсүнүз?

— Мәктәб әмлакына, мәктәб мөвәзипмәтина гајғы илә јанашмаг бир чох адамларын зәһмәтнинин горунмасына көмәк едә биләр. Бу шејләри биз нә гәдәр гајғы илә горусаг, чәмијјәтимиз бир о гәдәр варлы вә гүдрәтли олар.

Шакирдләр билмәлидирләр ки, онларын тәһсил алдығы јарашыглы, ишыглы мәктәб бинасынын тәкилишиндә нә гәдәр адам зәһмәт чәкмишдир, бурада һәм алимин, һәм мүһәндисин, һәм фәһләнин вә бир чох башга пешә саһибләринин әмәји вардыр.

Бәс биз һансы ишләри көрмәлијик ки, бизим мәктәбимиз даһа көзәл, даһа јарашыглы олсун? Биз ә мәктәбимизи өз евимизни горудугумуз кими горумалыјыг. Бизим өлкәмиздә һәр шеј халгын зәһмәти илә јарадылып, һәр шеј халга мәхсусдур. Һөкүмәтимиз ән јакшы нә варса, ону ушагларын ихтијарына вермишдир. Буна чаваб олараг халг әмлакына гајғы илә јанашмаг, бизим башлыча вәзифәмиз олмалыдыр. Сизин әсас ишиниз охумагдыр. Охудугунуз китаблары горумаг нә

шин борчунуздуз. Дарсликлэрлэ
рэфтар етмэк, такчэ китаб-
лары горумаг демэк дежилдир, бу
м дэ мешэлэри горумагдыр. Бу
мла сиз нэм дэ тэбиэти мұһафиза
мниш олурсуруз. Бу нсз өз нөвбэ-
мдэ сизин сағламлыгынызын баш-
мча шэртидир.

Ушаглар, сиз артыг билирсиниз
м өлкэмиздэ Эрзаг програмы иш-
мниб назырланмышдыр. Бу прог-
мада нэ гэдэр вэ нэ экмэк, бечэр-
мэк, топламаг гəнаəт етмэк дэгиг-
мла мүүжжэнлэширилмишдыр.
Програмы вахтында вэ лəјагəтлэ-
ринэ јетирмэк кимдэн асылыдыр?
Бу фəһлэлəрдэн вэ колхозчулардан,
мжалылардан, бир сөзлэ бүтүн со-
мт адамларынын вичданлы вэ кəр-
мн əмəјиндэн асылыдыр. Нəмишə
мдугу кими, јенə дэ бу ишдэ совет
мамларынын əн габагчыл дəстə-
м — коммунистлэр нүмунə кəстə-
мрлэр. Биз октјабрјатлар нсз пно-
мрлəрдэн əјрəнмəлијик. Сəһбəтдэн
мынан нəтичə белəдир: «Даһа гəј-
мкеш вэ гəнаəтчил олмалы!»

Кичик јашлы мəктəблилəрин псн-
мложи хусусијјатлəрини нэзэрə
мараг бу гəбилдэн олан сəһбəтлэ-

ри əјанилијə даһа чох истинад ет-
мəклə, шакирдлəрин јаш вэ мараг-
ларына ујғун шəкилдə кечирмэк зə-
руридир. Сəһбəтлэр онə хидмəт ет-
мəлидир ки, ушаглар əмəјин, гəјғь-
кеш мұнасибəтини, гəнаəтчиллијин
нчтияман əһмијјəтини дəрк етсин-
лэр, евдэ, мəктəбин тəдрис-тəчрүбə
саһəсиндэ өз имканлары дахилиндэ
эмэк сəрф етсинлэр.

Шүбһəсиз ки, мұəллимлэр бу мұ-
нум ишдэ екскурсијаларын имкан-
ларындан да кениш истифада едə-
чəклэр. Екскурсијалар нəтичəсиндэ
кичик мəктəблилэр, Эрзаг прог-
мынын јеринə јетирилмəsi кедиши
илə билаваситə əјани шəкилдə та-
ныш олачаг, бу умумхалг ишиндэ
өзлəрини нэ шəкилдэ иштирак ет-
мəлəри барəдэ дүшүнмəли олачаг-
лар.

ССРИ-нин Эрзаг програмы илə
танышлыг, онун нəјатə кечирилмə-
синдэ мəктəблилəрин иштиракынын
тəмин едилмəsi бүтүн тəлим-тəр-
бијə просесини үзви тəркиб һиссə-
си олуб, бəјүмəклə олан нəслин
əмəјə коммунист мұнасибəти руһун-
да тəрбијə едилмəсинə хидмəт етмə-
лидир.

НИКМƏТЛИ СӨЗЛƏР

Шəһрəтпəрəстлик шejтаны кими өзүнə əсир етмишсə, ону ағыл даһа
өз тəсири алтында сахлаја билмир.

К. МАРКС.

Јалныз өзүнү дүшүнəн һеч вахт камил инсан ола билмəз.

К. МАРКС.

Сахта ибрəт, сахта ловғалыг мəнəви өлүм демəкдир.

В. И. ЛЕНИН.

Биз сəһвлəримиздэн əјрəнмəлијик.

В. И. ЛЕНИН.

Зүлм, фəсəд, һијлэ илэ бу дүнјада иш ашмаз.

А. БАҚЫХАНОВ.

Пахыллыг одундан јандырычы од нəлə кəрүнмəмишдыр.

А. БАҚЫХАНОВ.

УШАГ БАҖЧАСЫ ҮЧҮН НҮМУНӘВИ БӘДӘН ТӘРБИЈӘСИ ПРОГРАМЫ*

Көрпә јашлыларын икинчи групп
(Һәјатын икинчи или)

ВӘЗИФӘЛӘР: Әсас һәрәкәт һөв-
ләринин инкишафына көмәк етмәк;
мүвазинәти сахламагла бир исти-
гамәтдә бәрәбәр аддымларла јери-
мәји өјрәтмәк; дырманма (һәрдива-
на мүстәгил дырманмаг вә ондан
дүшмәк); атма (әлијаны атдыгда вә
дијирләтдикдә јерә салмадан тәкан
вермәк, атмадан габаг јелләтмәк).

Һәрәкәтләри формалашдырмаг.
Бармагларын кичик һәрәкәтләринин
инкишаф етдирмәк. Саһәјә бәләд
олмаг вәрдишләринин формалаш-
дырмаг, башга ушагларла бирлик-
дә бәзи һәрәкәтләри вә фәалијәти
јеринә јетирмәк. Ушаглары һәрәки
фәаллыға тәһрик етмәк. Мүстәгил
һәрәкәт етмәјә мејл тәрбијә етмәк.

1 ЈАШДАН 1 ЈАШ 6 АЈЛЫҖА ГӘДӘР

ҺӘРӘКӘТ БАЧАРЫҖЫ. Јериш
вә мүвазинәт мәшгләри. Дүз исти-
гамәтдә јеримәк, јерә сәрилмиш
ајагалты вә гојулмуш тахта үстүн-
дә јеримәк. Бир тәрәфи дөшәмәдән
10—15 см. һүндүрлүкдә (ени 25 см.
узуулуғу 1,5—2 м) гојулмуш тахта-
нын үстү илә јухары галхмаг вә
дүшмәк. һүндүрлүјү 10 см. олан,
ағзы үстә чеврилмиш јешик үстүнә
чыхмаг вә дүшмәк. Јерә гојулмуш
вә дөшәмәдән 5—10 см. һүндүрлүјә
галдырылмыш ип вә ја чубуг үстүн-
дән адлајыб кечмәк.

**СҮРҮНМӘ ВӘ ДЫРМАНМА
МӘШГЛӘРИ.** Көстәрилмиш мәса-
фәјә сүрүнмәк. Сүрүнүб чәнбәрин
ичиндән кечмәк. Сүрүнүб скамјанын
алтындан кечмәк. 1 м. һүндүрлүкдә

олан пилләкәнә дырманмаг вә он-
дан дүшмәк.

**АТМА, ДИЈИРЛӘТМӘ МӘШГ-
ЛӘРИ.** Топу габагча дијирләтмәк.
Топу тәрбијәчијә тәрәф дијирләт-
мәк. Топу ашағы, узаға атмаг.

1 ЈАШ 6 АЈЛЫҖДАН 2 ЈАША ГӘДӘР

**ЈЕРИШ ВӘ МҮВАЗИНӘТ МӘШГ-
ЛӘРИ.** «Дәстә» илә јериш. Бир тәр-
әфи дөшәмәдән 15—20 см. һүндүр-
лүкдә гојулмуш тахта үстүндә (ени
20—25 см, узунлуғу 1,5—2 м) ахи-
ра гәдәр јеријиб ашағы дүшмәк.
өлчүсү 50х50 см., һүндүрлүјү 15 см.
олан, ағзыүстә чеврилмиш јешик
үстүнә чыхмаг вә ондан дүшмәк.
Дөшәмәдән 12—18 см. һүндүрлүкдә
олан ип вә ја чубуг үстүндән адла-
јыб кечмәк. Јердә јеримәк, тәпәјә
дырманмаг, архдан адлајыб кеч-
мәк.

**СҮРҮНМӘК, ДЫРМАНМАГ
МӘШГЛӘРИ.** Иппи алтындан сү-
рүнүб кечмәк, тирин үстүндән ад-
лајыб кечмәк. Пилләкәнә дырман-
маг (һүндүрлүјү 1—1,5 м) вә ондан
дүшмәк.

**АТМА ВӘ ДИЈИРЛӘТМӘ
МӘШГЛӘРИ.** Бөјүк топу үзүашағы
дијирләтмәк, топун даһынча кет-
мәк, ону кери кәтирмәк. Топу тәр-
бијәчи илә бирликдә дијирләтмәк.
Кичик топу бир әллә узаға атмаг.

**ҮМУМИНКИШАФЕТДИРИЧИ
МӘШГЛӘР.** Голлары јухары гал-
дырмаг вә ашағы салмаг, габагча
узатмаг, онлары далда кизләтмәк.
Бармаглары јуммаг вә ачмаг. Бар-
маглары илә дөшәмәјә таггылдат-
маг (чәмбәлмәк); бармаглары илә
хырда ашјалары тутмаг (һалгалары),
отурдуғу јердә саға вә солға

* Әзәли мәчмүүини 1983-чү ил 5-чи һөмрәсиндә

нимэк, эшјаны бир-бирине өтүр-мөк; габага эјилмөк вә дүзәлмөк. Турма вә дајанма вәзијјәтиндә чу-гуун үстүндән габага эјилмөк. Да-дан тутмагла чөмбөлмөк.

ҺӘРӘКӘТ ХАРАКТЕРЛИ ОЈУН-ЛАР. Араба, автомобил, тәјјарә илә мүстәгил ојунлар. Тәрбијәчинин әшкіл етдији ојун мәшгләр: «То-пу, ојунчагы кәтир», «Ајагыны ју-лары галдыр», «Топу өтүр», «Тәпә-ни дијирләт», «Ипә чат», «Һамы аз јаныма кәлсин», «Шах-шаха-лар сүрүн», «Ким узага атар», «Ојунчагы кизләдәк», «Кичик, бө-ткә», «гушлар ганадларыны јеллә-дир», «Кәпәнәјин тутулмасы», «Ағачлар јелләнир», «Паровоз», «Ајы».

БИРИНЧИ КИЧИК ГРУПДА

(Һәјәтын үчүнчү или)

ТӘРБИЈӘНИН ВӘ ТӘЉИМИН ВӘЗИФӘЛӘРИ. Ушағын сәһәдә јер-инин дәјишдирмәсини, бәдәнини давамлы вәзијјәтдә сахламаг бача-рыгыны тәмин едән һәрәкәтләрин формалашмасына көмөк етмөк. Он-лары мүстәгил ојунларында һәрә-кәт фәаллығын низама салынмасына көмөк едән шәрәят јаратмаг, һәрә-кәтли ојун ојнамаг һәвәсини мүнә-риш етмөк.

Тәрбијәчинин һәрәкәтләрини та-гил етмәклә вә ја онун сөзлү көстә-риши үзрә өз һәрәкәтини башга-лашларын һәрәкәтләри илә разы-лашмагла онлары биркә фәалијјәтә-дирләтмөк. Һәрәкәтин мүәјјән истига-мәтини сахламаг, јериш вә гачыш-вахты сигналла һәрәкәтин характе-ринә мұвафиг истигамәти дәјиш-мөк. Ушаглары ики ајагларына тә-ман вермәклә вә јерә јүнкүл дүш-мәклә узунуна һоппанмаг вә тул-панмаг мәшгләринә чәлб етмөк. Он-лары топу һәрәкәт етдирмәклә (дијирләтмәк, атмаг, тутмаг) сү-рүнмәни вә дърманманы мәшг ет-дирмөк. Гәмәти дүзкүн сахламаг бачарыгынын формалашмасына, ајагалтынын мөһкәмләnmәсинә кө-мөк етмөк.

Ушагларда идман мәшғәләләри-нә, еләчә дә сәһәр кимнастикасына мүсбәт мұнасибәт ојатмаг. Онларда

тәрбијәчинин етдији ојун мәшглә-рә вә һәрәкәтли ојунлара фәал да-хил олмаг сәјини тәрбијә етмөк. Мүстәгил ојунларда һәрәкәт фәал-лығы көстәрмәләринә, бунун үчүн ајрылмыш әшјалардан, ојунчаглар-дан, истифадә етмәләринә, бир не-чә ушағын һәрәкәт фәалијјәтдә бир-кә иштирак етмәләринә, достчасы-на ојнамаларына наил олмаг.

ӘСАС ҺӘРӘКӘТЛӘР. ЈЕРИШ МӘШГЛӘРИ. Верилән истигамәт-дә тәрбијәчинин далынча дәстә илә јеримөк; даирәдә чүт-чүт әл-әлә тутараг истигамәти дәјишмәклә вә әшјанын әтрафына доланмагла је-римөк. Јеришдән гачыша вә гачыш-дан јеришә кечмөк. Габага вә јан-лара аддым атмаг.

ГАЧЫШ МӘШГЛӘРИ. Тәрбијә-чинин далынча гачмаг, ондан узаг-лашмаг, бир-бирини итәләмәдән мүхтәлиф истигамәтә гачмаг. Ди-јирләнән әшјаја чатмаг, ики хәтт арасындан, она тохунмадан гачмаг (хәтләрин арасында олан мөсәфә 25—30 см.) арасы кәсилмәдән ја-ваш-јаваш 30—40 санијә гачмаг.

ҺОППАНМА МӘШГЛӘРИ. Га-бага аз ирәдиләмәклә ики ајагы үс-тә јериндә һоппанмаг; ушағын әли јухары галдырылмыш һүндүрлүкдә олан әшјаја тохунмага сәј етмөк, чәкилмиш хәтт вә је-рә узадылмыш ип үзәриндән тохунмага сәј етмөк, чәкилмиш хәтт вә јерә узадылмыш ип үзәриндән чәкилмиш ики хәтт үзәриндән һоп-панмаг (мөсәфә 10-дан 30 см-ә гә-дәр). Јериндән ики ајагы үстә һоп-панмаг. Әшја илә 10—15 см. һүн-дүрлүјә һоппанмаг.

ДИЈИРЛӘТМӘ, АТМА, ТУТМА МӘШГЛӘРИ. Әшјалары јығмаг, кәтирмөк вә онлары мүәјјән јерә гојмаг. Дијирләнән әшјанын далын-ча ирәдиләјәрәк топу тәрбијәчијә тәрәф гөвсүн алтындан вә бир-бири-нә дијирләтмөк. Топу дөшүндән вә башынын үстүндән ики әли илә ашагы атмаг. Топу ики әли илә тәр-бијәчијә атмаг вә онун атдығы то-пу тутмага сәј етмөк (50—100 см. мөсәфәја). Топу ушағын дөшү һүн-дүрлүкдә, 1—1,5 м. мөсәфәдә бағ-

ланмыш лент үзәриндән атмаг. Әш-
јаны ики әл илә, сағ вә сол әл илә
үфүги һадәфә атмаг (мәсафа 1 м.);
топу сағ вә сол әл илә узаға атмаг.

**СҮРҮНМӘ ВӘ ДЫРМАНМА
МӘШГЛӘРИ.** 3—4 м. имәкләмәк,
30—40 см. һүндүрлүкдә манежин
алтындан сүрүнүб кечмәк. Дөшәмә
үзәриндә гојулмуш тир үзәриндән
ашмаг. Ушаг үчүн раһат олан пил-
ләкәндә, кимнастика диварында ју-
хари дырмашмаг, ашағы дүшмәк.

МУВАЗИНӘТ. Јеримәк, Дүз чы-
ғырла (ени 20 см. узунлуғу 2—3 м.),
әјри-үјрү чығырла, дүз вә әјри-үјрү
гојулмуш ипин үзәри илә, чәкил-
миш даирәнин үзәри илә, бир тәра-
фи 15—20 см. һүндүрлүкә галдырыл-
мыш тахтанын үстү илә, кимнасти-
ка скамјасынын үстү илә, јоңулмуш
тирин үстү илә јеримәк; кимнастика
скамјасы үстүндә имәкләјиб кет-
мәк. 10—15 см. һүндүрлүкдә манејә-
ни ашыб кечмәк; бир чәмбәрдән о
бири чәмбәрә, бир јешикдән, о бири
јешијә адлајыб кечмәк. Кәтилини
(һүндүрлүкү 25 см.), скамјанын үс-
түнә чыхмаг, голлары јана ачараг
дајанмаг, дүшмәк. Пилләләрә чых-
маг вә дүшмәк. Јериндә јавзаш фыр-
ланмаг.

**ҮМУМИНКИШАФЕТДИРИЧИ
МӘШГЛӘР. ГОЛ ВӘ ЧИЈИН ГҮР-
ШАҒЫ ҮЧҮН МӘШГЛӘР.** Голла-
ры, габаға, јухары, јанлара гал-
дырмаг; голлары бүкмәк, ачмаг, дө-
шүн үстүндә чарпазлашдырмаг, ја-
на ачмаг, дала апармаг. Габагда
башын үстүндә әл чалмаг, әл-
ләри габагда, далда јел-
ләтмәк (ашағы вәзијәтдә), аша-
ғыда, јухарыда (голлары јана ач-
мыш вәзијәтдә); голлары башын
үстүндә, габагда јелләтмәк.

АЈАГЛАР ҮЧҮН МӘШГЛӘР.
Јериндә јеримәк. Габаға, јанлара,
дала аддым атмаг. Бир ајағүстә
дајаныб, о бири ајағыны диздән
бүкмәк вә ачмаг. Әлләри илә да-
јагдән тутмагла чөмбәлмәк. Пәнчә
үстә галхмаг, бир ајағыны габаға
апарыб дикәринин дабанына гој-
маг; ајаг бармагларыны һәрәкәт
етдирмәк.

БӘДӘН ҮЧҮН МӘШГЛӘР. Әл-
ләрини сәрбәст јелләтмәклә, ја-

нында ајағүстә дајанап, отуран
ушаға әшја өтүрмәклә, әлләрини
сәрбәст һәрәкәт етдирмәклә саға-
сола дөнмәк. Габаға, јанлара әјил-
мәк. Дөшәмәдә отурмагла ајагла-
рыны бүкмәк вә ачмаг. Далыүстә
узанмагла ајагларыны галдырмаг
вә ашағы салмаг. Далыүстә узан-
магла ејни заманда ајагларыны вә
әлләрини һәрәкәт етдирмәк. Диз-
үстә дајанмагла дабанүстә отурмаг
вә галхмаг. Гарныүстә узаныб ајаг-
ларыны вә әлләрини галдырмаг,
бир јандан о бири јана дөнмәк.

**ЧӘРКӘЈӘ ДҮЗҮЛМӘ ВӘ ЈЕНИ-
ДӘН ДҮЗҮЛМӘ.** Тәрбијәчинин кө-
мәји илә аз ушаг группу илә вә бү-
түн группа даирәдә сыраја дүзүл-
мәк, чүт-чүт сыраја дүзүлмәк. Бир-
биринин далында дајанмаг.

**ҺӘРӘКӘТЛИ ОЈУНЛАР ВӘ
ОЈУН МӘШГЛӘРИ. ЈЕРИШ ВӘ
ГАЧЫШЛА ОЈУНЛАР.** «Куклаја
гонаг кетмәк», «Чығырла кетмәк»,
«Ким сәссиз кедәр», «Ағачын үс-
түндән аддымла кеч», «Мәни тут»,
«Јағыш», «Әшјаны кәтир», «Гуш-
лар учур».

СҮРҮНМӘ ИЛӘ ОЈУНЛАР.
«Шах-шаха» гәдәр сүрүн, «Ғапыда
кеч», «Хәттә тохунмадан кеч», «Еһ-
тијәтлы ол», «Мејмунлар».

**ТОПУ АТЫБ-ТУТМА ИЛӘ ОЈУН-
ЛАР.** Мәним шәи, чинкилтили то-
пум», «Ағ довшан отурмушдур»,
«Гушлар учур», «Архын үстүндә
һоппан».

**САҢҖӘ БӘЛӘДЛИЈӘ АИД
ОЈУНЛАР.** «Зәнк һарада чалы-
ды», «Бајрағы тап».

**МҮХТӘЛИФ ҺӘРӘКӘТЛӘРЛӘ
ВӘ НӘҒМӘ ИЛӘ ОЈУНЛАР.** «Га-
тар», «Довшаным», «Бајраг».

**ИКИНЧИ КИЧИК ГРУП
(Һәјатын дөрдүнчү или)**

**ТӘРБИЈӘНИН ВӘ ТӘҒЛИМИН
ВӘЗИФӘЛӘРИ.** Ушаглары мұхтә-
лиф һәрәкәт нөвләри илә таныш ет-
мәк, онларла мүнтәзәм мәшг етмәк
үчүн шәраит јаратмаг. Ғамәтин вә
ајагалтынын дүзкүн формалашма-
сына көмәк едән әзәлә групплары-
нын мөһкәмләnmәсинә диггәт јетир-
мәк. Ушаглар ојунларда вә мәшг-
ләрдә фәал олмағы өјрәтмәк, онла-
ра мараг ашыламаг. Ушагларын

диггэтини һәрәкәтләрн ритмик-
лигини вә сәлислигини көзәлли-
нә чәлб етмәк.

Мәшгәлә вахты ушаглар сәрбәст,
табин, әл вә ајаг һәрәкәтләри бир-
биринә ујғун, ајагларыны сүрүмә-
дән, башыны ашағы салмадан јери-
мәји өјрәнмәлидирләр. Мүхтәлиф
пәв јериш вә гачыш нөвләрнн мә-
нимсәмәлидирләр. Јериндән һоппан-
мада вә тутланмада ики ајағына
тәкән вермәклә һоппанмаг вә јерә
јүңкүл дүшмәк. Сүрүмә вә дыр-
манма һәрәкәтләрнн мәшг етдир-
мәк. Дијирләтмәдә әшјаны инамла
атмаг вә ону италәмәк, топу әл илә
тутмаг. Сәһәјә бәләддији тәкмил-
ләшдирмәк. Бирликдә, һамы үчүн
үмүми олан сүр'әтдә һәрәкәт етмә-
јә, груп чәркәсиндә өз јерини тап-
маға вәрдиш етмәк. Мүвазинәти
сахламаг мәшгләри етмәк. Сәһәр
жимнастикасында ујғун һәрәкәт ет-
мәји бачармаг. Бәдәни дүз вәзиј-
јәтдә сахламагла, көстәрилән исти-
гамәти көзләмәк мувафиг һәрәкәти
јеринә јетирмәјә сә'ј етмәк.

Кәзинти вахты биркә һәрәкәтлн
ојунларда вә физики мәшгләрдә
иштирак етмәк, әсас гәјдалары је-
ринә јетирмәклә достчасына ојна-
маг. Велосипеди, киршәни сүрмәји,
хизәкдә кетмәји өјрәнмәк.

Коллектив һәрәкәтләрдә, идман
әјләнчәләриндә гүввәсинә көрә иш-
тирак етмәк. Ајдын тәәссурутдан
емосионал тә'сирләнмәк, севнимәк.

Мүстәгил фәалијјәтләриндә фәал-
лыг көстәрмәк. Јашлыларла вә јә-
шыллары илә үнсәјјәтдә һәрәки иш-
дән истифадә етмәк. Физики мәшг-
ләрдә вә һәрәкәтлн ојунлара, мүх-
тәлиф ојунчагларла, вәсантләрлә,
идман аваданлығы илә фәалијјәтдә
олмаға мараг көстәрмәк, кејимин
сәлигәли олмасына нәзарәт етмәк,
кејинмәдә, сојунмада мүстәгил ол-
маға сә'ј етмәк.

**ӘСАС ҺӘРӘКӘТЛӘР. ЈЕРИШ
МӘШГЛӘРИ.** Дизләри јухары гал-
дырмагла пәнчә үстә јанашы ад-
дымла јеримәк. Әл-әлә тутмадан
колоннада, даирәдә јеримәк; колон-
нада чүт-чүт, мүхтәлиф истигамәтдә
(дағыныг) јеримәк. Тәрбијәчинин
тапшырығыны јеринә јетирмәклә је-

римәк: дајанмаг, чәмбәлмәк, әшја-
нын атрафына фырланмаг, иланва-
ри јеримәк.

ГАЧЫШ МӘШГЛӘРИ. Бир-би-
ринин арасындакы мәсафәти көзлә-
мәклә, истигамәти дәјишмәклә, аз
групла вә бүтүн групла, мејданча-
нын бир тәрәфиндән о бири тәрәфи-
нә дүз вә әјри-үјрү чығырла (ени
25—30 см, узунлуғу 5—6 м.) колон-
на илә гачмаг. Даирәдә дајанмаг-
ла, әл-әлә тутмагла вә әл-әлә тут-
мамагла мүхтәлиф истигамәтә гач-
маг. Тутандан гачмаг, гачана чат-
маг. 10 м. гәдәр чәлд гачмаг. Мүх-
тәлиф истигамәтә гачмаг, сигнал
үзрә тә'јин олунмуш јерә јүјүрүб
кәлмәк. 50—60 сәнијә әрзиндә јә-
вәш-јаваш гачмаг.

ҺОППАНМА МӘШГЛӘРИ. Је-
риндә гүввәтлә һоппанмаг, ју-
лары һоппанараг ушағын әли
јухары галдырылмыш һүндүр-
лүкдә асылмыш әшјаны кө-
түрмәк, 4 — 6 паралел чәкил-
миш хәтт үзәриндә (буңларын ара-
сында олан мәсафә 25—30 см.) вә
бир даирәдән о бири даирәјә һоппа-
ныб кечмәк. Габаға ирәдиләмәклә
(2—3 м.) ики ајағы үстүндә һоп-
панмаг. 40 см.-дән аз олмајараг је-
риндән узунуна һоппанмаг. Бир
ајағы үстә һоппанмаға чәлд етмәк
чох һүндүр олмајан (5 см) әшјанын
үстүндән һоппаныб кечмәк. 15—20
см. һүндүрлүјү олан дәринлијә һоп-
панмаг.

**ДИЈИРЛӘТМӘ, АТМА, ТУТМА
МӘШГЛӘРИ.** Топу, шары бир-би-
ринә дијирләтмәк. Онлары әшјааар
арасында дијирләтмәк, әшјаја тә-
рәф дијирләтмәк (1,5 м. мәсафәдә).
Топу 2—3 дәфә далбадал јерә вә
јухары атмаг вә ону тутмаға сә'ј
етмәк, әшјаны ики әли илә ашағы-
дан вә дөшүндән сағ вә сол әли илә
үфүги һәдәфә (1,5—2 м. мәсафәјә),
сағ вә сол әли илә шагули һәдәфә
(нишанын мәркәзинин һүндүрлүјү
1,2 м) атмаг, сағ вә сол әли илә уза-
га атмаг (илин ахырында 2,5—5 м.-
дән аз олмамагла).

**СҮРҮНМӘ ВӘ ДЫРМАНМА
МӘШГЛӘРИ.** Гојулмуш әшјала-
рын арасындан, онларын атрафын-

дан 6 м-дэн аз олмажараг дүз хэтт үзэри илэ имэкляиб кечмэк, 40 см. хүндүрлүктэ гојулмуш эшјанын алтындан эли дөшэмэјэ дэјмэдэн кечмэк. Тирин үстүндэи ашыб кечмэк. Нэрдивана, кимнастика диварына дырмашмаг.

МУВАЗИНЭТ. ЈЕРИМЭК. Бир ајағын дабаныны о бири ајағын габагына гојмагла, маһдудлашдырылмыш дүз чыгырла (ени 15—20 см. узуну 2—2,5 м.) јеримэк, һәмин һэрэкэти дөшэмэдэ гојулмуш тахта вэ кимнастика скамјасында јеринэ јетирмэк. Габырғалы тахта үстүндэ јеримэк. Јерэ гојулмуш нэрдиванын габырғалары үстүнэ ајагыны гојмагла аддымламаг, сигнал үзрэ гачыш вахты тез дајанмаг (чөмбөлмэк), узаға јүүјүрмэк, кимнастика скамјасынын үстүнэ чыхмаг, голларыны јухары галдырмаг, онлары салмаг. «Гарангуш» кимн етмэјэ чөһд көстөрмэк, јајлыглары, лентлэри јеллөтмөклэ һэр ики тэрэфэ фырланмаг.

ҮМУМИНКИШАФЕТДИРИЧИ МЭШГЛЭР. ГОЛ ВЭ ЧИЈИН ГУРШАҒЫ ҮЧҮН МЭШГЛЭР. Эллэри белэ гојмаг. Јаилардан голлары јухары галдырмаг, әввөл бирини, сонра о бирини ашағы салмаг, бирликдэ ашағы салмаг. Эшјаны габагда, далда башын үстүндэ бир элиндэн о бири элинэ кечирмэк. Габагда әл чалмаг вэ эллэри далда кизлөтмэк, голлары габаға узатмаг, јана ачмаг, овучу јухары дөндөрмөклэ, эллэри галдырмаг вэ ашағы салмаг, бармагларыны һэрэкәт етдирмэк.

АЈАГ ҮЧҮН МЭШГЛЭР. Пәнчәси үстэ галхмаг ајагыны габаға, дала, јаилара гојмаг. 2—3 дөфэ саллағы отуруб, дурмаг. Эллэри габаға узатмаг, онларын дизлэринэ гојмаг, дизлэрини эллэри илэ тутуб башыны азча әјмөклэ чөмбөлмэк. Дизлэрдэн бүкүлмүш ајагыны нөвбэ илэ галдырмаг; дизлэрдэн бүкүлмүш ајагларынын алтындап әл чалмаг. Отуран вөзијјәтдэ ајаглары илэ гум кисәчиклэрини көтүрмэк. Дәјирми ағачын үстүндэ (диаметри 6—8 см) ајағын алтына истинад етмөклэ јанашы аддымларла јаилара кетмэк.

БЭДЭН ҮЧҮН МЭШГЛЭР. Топу башын үстүндэн бир-биринэ өтүрмэк, (габаға вэ дала). Голлары габаға узатмагла саға, сола дөпмак. отурдуғу јердэ дөпмэк вэ эшјаны дала гојмаг, јенэ дөпүб ону көтүрмэк. Отурдуғу јердэ дала сөјкәнәрәк ајагларыны өзүнэ тэрэф чөкмэк вэ бардаш гурмаг, һэр ики ајагыны узатмаг, эллэри илэ дизлэрини тутмагла јығмаг, ајагларыны нөвбэ илэ јухары галдырмаг вэ бирини о бирини үстүнэ гојмаг (сағ ајағы сол ајағын үстүнэ вэ әксинэ). Отурдуғу јердэ габаға әјилмэк. Дизүстэ дајанараг габаға әјилмэк. Далаүстэ узанмагла һэр ики ајагыны јухары галдырмаг вэ ашағы салмаг, ајагларыны велосипеддэ кәзәи кими һэрәкәт етдирмэк. Гарныүстэ узанараг ајагларыны јығмаг вэ ачмаг (бир-бир вэ бирликдэ). Далаүстдэн гарныүстэ вэ әксинэ дөпмэк. Гарныүстэ узанмагла азча әјилэрәк эллэри јаилара ачыб чијинлэрини галдырмаг.

РӘГС МЭШГЛЭРИ. Мусигијә мувафиг олараг һэрәкәтлэри башламаг вэ гуртармаг. Мусиги алтында ритмик јеримэк вэ гачмаг, мусигини дәјишмәсинэ мувафиг һэрәкәти дәјишмэк. Нәғмэ илэ јаллы кетмэк. Мусигини тактына көрә эллэри дөндөрмэк, ајагларыны јерэ аурмаг.

ЧӘРКӘЈЭ ДҮЗҮЛМЭ ВЭ ЈЕНИДЭН ДҮЗҮЛМЭ. Аз ушаг групу илэ вэ бүтүн группа колоннада, даярәдэ, чәркәдэ сыраја дүзүлмәк (тәрбијәчинин көмәји илэ, өзлэрини бәләдлији вэ мүстәгиллији үзрә). Чәркәдэ өз јерини тапмаг. Фырланмаг вэ јериндэ дајанмаг.

ҺЭРӘКӘТЛИ ОЈУНЛАР ВЭ МЭШГЛЭР. ЈЕРИШЛЭ ОЈУНЛАР: «Јаныма гачын», «Гушлар вэ гуш баласы», «Бајраға гәдәр гач», «Өз рәнкини тап», «Трамвај», «Гатар», «Гушлар јувасында», «Сичан вэ пишик».

ҺОППАНМА ВЭ ТУЛЛАНМА ОЈУНЛАРЫ. «Дүз јолла», «Ағча ганадын тутулмасы», «Сәрчәләр вэ пишик», «Тәпәдән-тәпәјә тулланмаг».

СУРУНМЭ ВЭ ДЫРМАНМА ОЈУНЛАРЫ. «Күрт тојуг вэ чүчэ-
лар», «Анбарда сичанлар», «Дов-
шанлар», «Мејмунлар».

АТМА ВЭ ТУТМА ОЈУНЛАРЫ. «Кисэчији ким узага атар», «Дан-
рэја дүш», «Кеглини вур», «Эшјаны
тору».

**САҺЭЈЭ БЭЛЭДЛИК ҮЗРЭ
ОЈУНЛАР.** «Өз јерини тап», «Ким
парада ғышгырыр», «Нэ кизләдил-
мишдир?».

ИДМАН МЭШГЛЭРИ

КИРШЭДЭ СУРУШМӘК. Киршэ
илэ алчаг тәпәдән сүрүшмәк; бир-
бирини сүрүшдүрмәк.

СУРУШМӘК. Јашлынын көмәји
илэ бузлу чыгырла сүрүшмәк.

ҮЗМӘЈЭ ҺАЗЫРЛЫГ. (Мүва-
фиг шәраит олдугда апарылыр).
Архда, кичик көлдә, һовузда чим-
мәк, сују шаппылдатмагла ојна-
маг. Суја кирмәклән горхмамаг.

ОРТА ГРУП

(Һәјатын бешинчи или)

**ТӘРБИЈӘНИН ВЭ ТӘЛИМИН
ВЭЗИФӘЛЭРИ.** Ушагларда һәрә-
кәтләри дүзкүн јеринә јетирмәк ба-
чарығыны вэ вәрдишләри форма-
лашдырмаг. Мүхтәлиф фәалијјәтләр
вахты гамәтин дүзкүнлүјүнә нәзәр
јетирмәләрини өјрәтмәк, мүтәшәк-
киллик көстәрмәклә чәлд һәрәкәт
етмәк. Ушаглары һәрәкәтли ојун-
ларда, идман мәшгләриндә иштирак
етмәләринә һөвәсләндирмәк.

Мәшғәлә вахты һәрәкәтләрин уј-
ғунлуғуну, мүвазирәти тәкмилләш-
дирмәк, мүхтәлиф мәшгләрдә өз бә-
дән һиссәләринин вәзијјәтинә вэ һә-
рәкәтинә фикир вермак. Сәрбәст
ири аддымларла, голлары дүз тута-
раг тәбии һәрәкәт етмәклә јеримәк.
Ајаглара гүввәтли тәкан вермәклә
вэ онлары там дүзәлтмәклә јүнкүл,
ритмик јүјүрмәк. Јеримәјин вэ гач-
мағын мүхтәлиф нөвләрини мәним-
сәмәк. Дүзкүн чыхыш вәзијјәти ал-
магла вэ әлләрин јелләдилмәсилә
тәкан вермәји ујғулашдырмагла
јериндән гүввәтлә тәкан вериб һоп-

панмаг. Кимвастика диварына га-
бырғалары бурахмадан дырмашма-
ғы мәнимсәмәк. Топу атыб-тутмаг-
да мәшг етмәк, топу әл илә тутма-
ғы өјрәнмәк. Эшјаны тулламанын
мүхтәлиф методларында дүзкүн чы-
хыш вәзијјәти алмағы бачармаг.
Киршәдә кетмәк, хизәкдә, велоси-
педдә вэ с. кәзмәк вәрдишләрини
мәнимсәмәк. Һәрәкәт вахты мүхтә-
лиф гурулушда олан мүәјјән мәса-
фәдә интервалы көзләмәк, габагда
келәиләрдән кери галмамаг. Колон-
пада апарычы олмағы, саһәјә бә-
ләдлији өјрәнмәк. Ојунларда вэ
мәшгләрдә чәлдлик вэ давамлылыг
көстәрмәјә сәј етмәк.

Саһәр кимнастикасында јеринин,
гачышын мүхтәлиф нөвләрини вэ
гол, ғыч, бәдән үчүн олан мәшгләри
фәал ифа етмәк. Тутдуғу вәзијјәтин
дәтиглијинә наил олмаг, гамәти дүз-
күн сахламағы бачармаг.

Кәзинтидә һәрәкәтли ојунлар вэ
физики мәшгләр вахты ојунун гәј-
даларына табә олмағы, мәс'ул ролу
јеринә јетирмәји, зирәклик, чәлд
көстәрмәји бачармаг. Бир нечә һә-
рәкәтли ојунларын мазмунуну вэ
гәјдасыны билмәк. Илин ахырында
аз груп ушагларла мүстәгил
ојун тәшкил етмәји бачармаг. Ве-
лосипеддә, киршәдә кәзмәји, хи-
зәкдә кетмәји мәшг етдирмәк, топла
чәмбәрлә вэ башга эшјаларла фәа-
лијјәт көстәрмәк. Биркә мәшгләрә,
ојун вэ әјләнчәләрә фәал дахил ол-
маг, онула идман саатларында се-
винмәк. Өз имканларыны вэ һәрә-
кәтләрини ифадә етмәјә сәј көстәр-
мәк.

Идман бајрамларында үмуми
бајрам эһвал-руһијјәсинә дахил
олмаг үмуми ојунларә, әјләнчәлә-
рә, аттракционларә, јаллы кетмәлә-
ринә гошулмаг, бөјүк ушагларын
һәрәкәтләрини мүшаһидә етмәк.

Ајры-ајры мүстәгил фәалијјәтлә-
риндә һәрәки фәаллыг көстәрмәк.
Һәрәкәтли ојун ојнамаг, идман вә-
саитләри илә һәрәки фәалијјәти је-
ринә јетирмәк, идман мәшғәләлә-
риндә өз тәшәббүсләри илә ишти-
рак етмәк.

Мүтәшәккил олмағы, јашыдлары
илә гаршылыгыглы достлуғу сахлама-

гы бачармаг. Јахшы фәалијјәт көс-
тәрмәјә сә'ј етмәк. Мәшғәлә јерини
һазырланмасында вә јыгышдырыл-
масында тәшәббүска олмаг.

**ӘСАС ҺӘРӘКӘТЛӘР. ЈЕРИШ
МӘШГЛӘРИ.** Әшјалар арасында-
кы мәсафәдә пәнчә вә дабанүстә ки-
чик вә бөјүк аддымларла иланвари
јеримәк, голлары мүхтәлиф тәрәфә:
белдә, јанлара ачмыш, дала апа-
рылмыш һалда јеримәк; ајаглары
бир-бирини јанына гојмагла јан-
лара аддымламаг. Јериши гачмагла,
һоппанмагла вә башга һәрәкәтләрлә
нөвбәләшдирмәк. Апарычыны нөв-
бәләшдирмәклә, сүр'әти вә истига-
мәти дәјишдирмәклә колоннада је-
римәк.

ГАЧЫШ МӘШГЛӘРИ. Дизләри-
ни јухары галдырмагла, при аддым-
ларла, колоннада, чүт-чүт, мүхтә-
лиф истигамәтләрдә, даирәдә, әл-
әлә тутмагла, иппи тутмагла,
иланвари гачыш, бир чәр-
кәдә гојулмуш әшјанын јанын-
дан кечмәклә, истигамәтин сүрәти-
ни дәјишмәклә, апарычыны нөвбә-
ләшдирмәклә, сигнал үзрә колонна-
да јеришини тапмагла, гачаны тут-
магла мүхтәлиф вәзијәтләрдә ту-
тандан гачыб гуртармагла гачыш.
1,5 дәгигә фасиләсиз гачмаг, са-
кит темпдә, 3—4 дәфә гачышы је-
ришлә нөвбәләшдирмәклә 40—60 м.
гачмаг. Орта сүрәтлә 80—120 м-ә
гәдәр гачмаг. 5 м. олмагла 3 дәфә
даирәдә гачмаг. 2—3 дәфә фасилә
етмәклә 10 м. сүрәтлә гачмаг; им-
кан олан гәдәр 20 м. (тәхминән
илин ахырында 5—6 санијә), 30 м.
(тәхминән илин ахырында 9,5—8,5
санијә) гачмаг.

ҺОППАНМА МӘШГЛӘРИ. Је-
риндә ики ајағы үстә, ајаглар јана-
шы вә аралы, өз әтрафында фыр-
ланмагла, ушағын али јухары гал-
дырылмыш һүндүрлүкдә асылмыш
әшјаја ики али илә тохунмагла һоп-
панмаг; 2—3 дәфә аз фасилә етмәк-
лә 20 дәфә һоппанмаг. Габага кет-
мәклә (2—3 м-дән аз олмагла);
чәмбәрдән-чәмбәрә һоппанмаг. Бир
ајағы үстә һоппанмаг (сағ вә сол
ајағы илә). 5—10 см. һүндүрлүкдә
2—3 әшјанын үстүндән һоппанмаг;

4—6 хәтт үстүндән (40—50 см. ара-
лы мәсафәдә чәкилмиш) ардычыл
һоппанмаг. Јериндән узунуна 70 см.
мәсафәјә һоппанмаг. 20—30 см. һүн-
дүрлүкдән һоппанмаг. Гыса иппи
һоппанмагы сынамаг.

**ДИЈИРЛӘТМӘ, АТМА ВӘ ТУЛ-
ЛАМА МӘШГЛӘРИ.** Топу, чәмбә-
ри бир-биринә вә әшјалар арасын-
дан дијирләтмәк. Топу 3—4 дәфә
јухары атмаг вә тутмаг, јерә вурмаг
вә тутмаг; ашағыдан вә башын үс-
түндән атмаг вә тутмаг (1,5 м. мә-
сафәдә). Топу ики али илә
башынын үстүндән вә бир али
илә 2 м. мәсафәдә олан манея
үстүндән тулламаг. Топу 5 дәфәлә
аз олмајараг сағ вә сол али илә јерә
вурмаг вә тутмаг. Топу сағ вә сол
али илә 2—2,5 мәсафәдә үфүги һәдә-
фә вә 1,5—2 м. мәсафәдә шагули
һәдәфа (һәдәф мәркәзини һүндүр-
лүјү 1,5 м.) тулламаг. Топу узага
тулламаг (илин ахырында 5,5—6—
5 м.).

Сүрүнмә вә дырманма мәшгләри.
Сағ вә сол јаны үстә әшјанын а-
тындан габага сүрүнмәк, буларын
арасындан иланвари сүрүнүб кеч-
мәк. Үфүги вә маня гојулмуш ким-
настика скамјасынын үстүндән гол-
ларыны јанлара ачмагла гарныүстә
сүрүнмәк. Ајагларына вә овуялары-
на истинад едәрәк нмәкләјиб кеч-
мәк. Кимнастика диварынын сағ
һиссәсиндән сол һиссәсина вә сол
һиссәсиндән сағ һиссәсинә кечәрәк
дырманмаг. 10 дәгигәдән аз олма-
магла сүрүнмәк.

МУВАЗИНӘТ. Әлләриндә вә
башында гум кисәчији, голлары га-
бага узадылмыш вәзијәтдә, мәй-
дудлашдырылмыш сәтһ үзәриндә
ици-ици дөнмәк јериндә вә маня
сәтһ үзәриндә гачышда мувазинәти
сахламаг. Наһамар тахта үстүндә
ајагла јеримәк. 20—25 см. һүндүрә
галдырылмыш нәрдиван пиллаләри
вә 5—6 долдурулмуш топ үстүндән
ашыб кечмәк. Кимнастика скамја-
сы үстүнә ајағын пәнчасини гојмаг-
ла вә голларыны јана ачмагла је-
римәк, алчагда гојулмуш әшја үзә-
риндән аддымлајыб кечмәк. Гачыш-
дан сонра мувазинәти сахламагла
скамја үстүнә чыхмаг. Пәнчә үстүнә

да, эллэр јухары, бир ајагы диздән бүкүлмүш о бири ајагы үстүндө да-
жанмыш, ајагыны габага, јанлара
гојмуш вэ эли белиндө дајанмыш
һалда мувазиннәти сахламаг. Эли бе-
линдө вэ јанларда олмага һәр ики
тарафа ғырланмаг.

**ҮМҮМИНКИШАФЕТДИРИЧИ
МЭШГЛЭР. ГОЛ ВЭ ЧИЛИН ГҮР-
ШАҒЫ МЭШГЛЭРИ.** Голлары га-
бага, јанлара, јухары галдырмаг вэ
нөвбә илә бир-бир ашағы салмаг.
Голлары нөвбә илә бир-бир габага,
јухары галдырмаг, дала анармаг
(сәрбәст), голлар габагда, јанларда
оһан вәзијјәтдә элләри ачмаг, јум-
маг вэ онлары ғырлатмаг; бармаг-
лары бирләшдирмәк вэ ачмаг, он-
лары дартмаг. Голлары нөвбә илә
габага јухары галдырмаг, ашағы
салмаг, дала анармаг (сәрраст).

Элләри дөшүн үстүнә гојмаг, он-
лары башын даһына анармаг, Чи-
јинләри дүзәлтмәк. Голлары дир-
сәкдән бүкмүш һалда даирәви һә-
рәкәт етмәк. Даһыны стуһун сөјкә-
нәчәјинә, дивара мөһкәм сыхмагла
голлары јанлардан јухары галдыр-
маг. Ағачы, чөмбәри јухары гал-
дырмаг, онлары чијинләрин арха-
сында ашағы салмаг.

ҒЫЧ ҮЧҮН МЭШГЛЭР. Пәнчә
үстүндә галхмаг вэ дајанмаг. Ајаг-
ларыны дабан үстүндә, сонра исә
пәнчә үстүндә нөвбә илә габага гој-
маг, үч дөфә јерә вурмаг. 4—5 дө-
фә далабадал саллағы отуруб-дур-
маг. Элләр белдә, јанлара узатыл-
мыш һалда, габага әјилмиш вэ дал-
да гојулмуш вәзијјәтдә чөмбәлмәк.
Ајаглары диздән бүкмәк, габага
гојмагла дүзәлмәк јенидән бүкмәк
вэ ачмаг. Ајаглары сәррастлашдыр-
маг ајаг алтыны бүкмәк. Ајаг бар-
маглары илә иһи јығышдырмаг.
Ајағы илә әшјаны көтүрмәк, бир
јердән башга јерә гојмаг. Дабанла-
рыны ағача, каната сөјкәмәклә,
ајагларыны дөшәмәјә дирәмәклә ја-
нашы аддымларла јанлара аддым
атмаг.

БӘДӘН ҮЧҮН МЭШГЛЭР. Эл-
ләри белә гојмагла вэ јанлара ач-
магла (дүз вэ јүнкүл) ајаглары
бирләшмиш вэ аралы гојулмуш һал-
да јанлара дөһмәк. Габага әјилмәк,

бармаглары илә ајагларыны тутмаг,
әшјаны гојмаг вэ галдырмаг. Эллә-
рини белә гојмагла јанлара әјил-
мәк. Отурмуш вэ дизнүстә дурмуш
һалда тоһу әтрафында дијирләт-
мәк. Бир ајагыны галдырмагла онун
алтындан әшјаны бир эһиндән о би-
ри эһинә гојмаг, отурдуғы јерә ди-
рәмәклә ики ајагыны дөшәмәдән
галдырмаг, онлары јығмаг, ачмаг
вэ дөшәмәјә узатмаг. Ајаглары чар-
пазлашдырмагла отурмаг вэ дур-
маг. Дизнүстә дајанмагла күрәјә
әјмәк вэ гарылыб дүзәлмәк, нөвбә
илә элләри галдырмаг. Отурмуш
вәзијјәтдә эһиндән тутмагла даһы-
үстә узанмаг вэ дурмаг. Даһыүстә
узанараг элләри илә мүхтәлиф һә-
рәкәтләр етмәк, ајагларыны нөвбә
илә галдырмаг вэ нөвбә илә дүз
ашағы салмаг, онлары ејин вахтда
бүкмәк вэ ачмаг. Элләриндә әшја
тутмуш вэ голларыны јухары гал-
дырмыш һалда даһыүстдән гары-
үстә чеврилмәк. Даһыүстә узанмаг-
ла габага узатмыш голларыны, чи-
јинләрини вэ башыны галдырмаг.

РӘҒС МЭШГЛЭРИ. Мусиги тем-
пинә мувафиг мүхтәлиф сүр'әтдә һә-
рәкәт етмәк. Әл вэ ајаг илә ад-
дымламағы јеринә јетирмәк. РәҒс-
ләрдә вэ јаллыда даирә үзрә чүт-
чүт һәрәкәт етмәк. Мусиги сигналы
үзрә јенидән чәркәјә дүзүлмәк.

ЧӘРКӘЈӘ ДҮЗҮЛМӘК ВЭ ЈЕНИДӘН ДҮЗҮЛМӘК.

Аз ушаг оһин группа вэ бүтүн
группа мүстәгил олараг колоннада,
даирәдә чүт-чүт чәркәјә дүзүлмәк,
јенидән мангалара дүзүлмәк. Бә-
ләд олма үзрә дүзүлмәк.

**ҺӘРӘКӘТЛИ ОЈУНЛАР. ГА-
ЧЫШЛА ОЈУНЛАР.** «Тәјја-
раләр», «Рәһкли автомобилләр»,
«Ајыны јанында», «Ғуш вэ пишик»,
«Өзүнә јолдаш тап», «Ат-ат», «Шах-
шахы сәсләндир», «Јурдсүз дов-
шан», «Ғачды-тутду».

ҺОППАНМА ИЛӘ ОЈУНЛАР.
«Довшанлар вэ гурд», «Түлкү то-
југ һининдә», «Боз довшан јујуһур».

СҮРҮНМЭ ВЭ ДЫРМАНМА ОЈУНЛАРЫ. «Чобан вэ гојун сүрүсү», «Гушларың учуб кетмәси», «Пишик балалары вэ күчүкләр».

АТМА, ТУТМА ОЈУНЛАРЫ. «Топу јухары ат вэ тут», «Һәләфә вур», «Топу торун үстүндән ат».

ЭТРАФА БӘЛӘДЛИЈӘ АИД ОЈУНЛАР. «Кизләдиләни тап», «Тап вэ данышма», «Ким кетди», «Кизләппач».

ИДМАН МӘШГЛӘРИ.

Киршәдә кәзмәк. Киршә илә тәпәдән сүрүшмәк. Киршә илә тәпәјә галхмаг. Тәпәдән ашағы енәндә тормозламаг.

СҮРҮШМӘ. Гарлы чыгырдан сүрүшмәк: мүстәгил

Киршә илә јериш. Киршәдә бир-биринин дагында, аддымы нөвбәләшдирмәклә ирәли кетмәк. Дәрәтәпәли јердән јаваш кетмәк. Јериндә аддымламагла дөнмәк, һәр ики тәрәфә һәрләнмәк. Тәпәјә дүз, чә-

пәки, иланвари дырмашмаг, киршәни мүстәгил кәтүрмәк, јеринә гојмаг, чыхармаг, тахмаг, ону голунун алтында кәтирмәк.

ОЈУНЛАР. «Һә гәдәр узаға атсан, о гәдәр јакшыдыр», «Гапы», «Мешәдә карусел». Киршәдә 0,5—1 км. кетмәк.

Велосипеддә кетмәк. Үч вэ ики-чархлы велосипеддә дүз, даирәви кетмәк, саға, сола дөнмәк.

ҮЗМӘЈӘ ҺАЗЫРЛЫГ. Дајаз јердә отурмаг, ајаглары илә һәрәкәт етмәк (јухары, ашағы), әлләри илә сујун алтында гәбаға, дала јеримәк (ајагларыны үфүги узатмагла), су чәнәнин вэ көзүн алтына галхана гәдәр чөмбәлмәк, үзүнү тамамилә сујун алтына апармаг, сују үфүрмәк. Ушағын истәдији гәјдада үзмәк.

Суда ојунлар: «Вач», «Каруселлар», «Суда футбол», «Топун дагында гач», «Дабаныны көстәр», «Даирәдә кәзмәк».

УШАГ БАҒЧАСЫНДА ТӘБИӘТӘ МӘҤӘВВӘТ ТӘРБИЈӘСИ ТӘҶРҮБӘСИНДӘН

Гурбан СӘРДАРОВ

Абшерон рајону, Һәкмәли кәнд орта мәктәбинин тәлим-тәрбијә ишләри үзрә директор мұавини,

Натиг СӘФИЈЕВ

Абшерон рајону, Хырдалан гәсәбәсиндәки 1 нөмрәли орта мәктәбин мұәллими

Тәбиәт нәинки јарадычыдыр, һәм дә јаранмыш нә варса, һамысынын јашамасы үчүн мадди не мәтләр мәнбәји, истәһлак шејләри истәһсалы үчүн зәнкин сәрвәт мәхәзидир. Мадди аләм, тәбиәт, инсан тәфәккүрүнүн, ағлынын, дүшүнчәсинин, арашдырма, дәркетмә гәбилијәтләринин тәшәккүл тапмасында, инкишаф едиб тәкмилләшмәсиндә мұһүм һәлледичи амилдир.

Ушаг доғулдуғу мұһити, онун торпагыны, дашыны, сујуну, һава-

сыны, дағыны, дәрәсини, сәһрасыны, мешәсини, мин бир рәнк чалан, мин чүр әтир сачан күлләрини, чичәкләрини өмрү боју фикриндә, јаддашында јашадыр. Бәзән елә һаллар олур ки, вургуну олдуғу ушаг кечмиши, ушаг тәхәјјүлү адамын көмәјинә кәлир, јарадычы тәхәјјүлә чеврилир. Һәтта, чох вахт ушағлыг тәсәввүрләри, кичик тәфәррүатларла дәрк едилмиш бир варлыг адамын кәләчәкдә көркәмли

стирачи олмасы үчүн мадди асас бечарилыр.

Дил ачдыгы, имәжә дүшдүжү, ајаг-ашдыгы күндөн табият, од, алов, тут, торпаг, гушлар, һејванлар—һәр шәј ушағын диггәтини чәлб едир. Ушаг онлары көрүр, әли илә јоклар. Бу дөврдә онун мараг данрәси бәсит, дар олеа да, табиятә бикәнә салмыр. Лакин әл атыб ојнатмаг истәдији барлыг вә әшјадан јапшыр, онун бәрклијини, һәрарәтини әсс едир. Елә бу дөврдән ушагла-рын диггәт вә марағы истигамәтләндириәмәли, она мә'на вә мазмун берилмәлидир. Ушағын илкин тәдәвүрләри, аңлајышлары үмуми-ләшдирмәли, билек шәклиндә система салынамалыдыр, зәнкинләшдирилмәли вә инкишаф етдирилмәлидир. Мәктәбдә табиятшүнаслыг, сонралар биолокија дәрсләринин тәшкили просесиндә бу мә'луматлар көмәжә чатыр. Бунун үчүн истәр валидејиләр, истәрсә дә ушаг бағчаларынын тәрбијәчиләри тәрбијә-нин мүхтәлиф васитәләриндән, тәлим методларындан сәмәрәли истифада етмәлидирләр. Газанылмыш тәчрүбәләри мәнәратлә тәтбиг етмәклә јени-јени васитәләр, методлар арашдырмалыдырлар. Бу чәһәттән Абшерон рајонундакы 2, 15 нөмрәли, Дикаһ, Новханы кәнд ушаг бағчаларында апарылан иш-ләр тәдирәләјигдир. Бу јазыда биз Новханы көрпәләр сви-ушаг бағча-сында табиятә, әмәжә мәнәббәт тәрбијәсинин тәшкили тәчрүбәсиндән сөз ачмаг истәјирик.

Ушагларда табиятә вә әмәжә мәнәббәт тәрбијәси һәмни бағчада бир нечә мәрһәләдә тәшкил едилир. Һәр шәјдән әввәл, табиятдә олмаг, мүшаһидә етмәк, бунун үчүн тез-тез кәзинтијә, экскурсијаја кетмәк өн плана чәкилир. Бу мәгсәдлә ушагларын нә кими шәраит вә мүһитдә бөјүдүкләри, мејл вә марағы өјрә-нилир. Тәрбијәчи бағча тәрбијәси дөврүндә ушағын мүшаһидәсинин мәгсәдјөнлү олмасына нәзарәт едир вә онун нәтичәсини ушагла бирлик-дә тәһлил едир.

Бағчада табият отағы, чаңлы ку-ша јарадылмыш, һәјәтдә хүсуси тә-

биәт сәһәси ајрылмышдыр. Чаңлы кушадә сахланылан гуш вә һејван-лар, отаг биткиләри ушаглары чох марагландырыр. Онлар һәјәтдәки јашыллыгларә күчләри чатан сә-вијјәдә хидмәт етмәк ишинә чәлб олунурлар.

Тәрбијәчи Офелија Салимова отагдакы һәр бир биткинин гыса әләмәтләрини јазыб дибчәјә јапшы-дырмышдыр. Бурада биткија гуллуғ етмәк гәјдасы да көстәрилир. Һәр бир дибчәјә тәһким олунмуш ушаг биткија вахтында күбрә, су верир, онун тозуну силир, һәјәтдәки битки-ләр коллектив гәјдада бечәрилир. Бурада 12 нөв гызылкүл, јасәмән, башга чичәк коллары илә јанашы, шам, сәрв, тут, әрик, әнчир вә с. ағачлар әкилмишдир. Ушаглар әк-дикләри вә гуллуғ етдикләри битки-ләри көз бәбәји кими горујурлар. Назлы ики илдир ки, бағчада тәрби-јә алыр. О дејир ки, биз ағачлары севирик, онун әтирли күлләри, јашыл јарпаглары, хош сәринлији бар. Ону өз әлләримизлә бечәрди-јимиз үчүн бизә әзиздир. Намиг де-јир: «Биз табият кушәсиндә әтир-шаһ, алоје, шамдан, фикус, сарма-шыг, кактус, чин гызыл күлләри вә с. биткиләр әкиб бечәрмишик. Һеч билирсинизми онлары көрәндә нә гәдәр севинирик?!»

Бағчада табиятлә бағлы, даһа доғрусу, мөвзусу табиятдән көтүрүл-мүш чохлу дидактик ојундан сәмә-рәли истифада олунур. «Зәнчироту», «Үзүм јығымы», «Гағаји», «Бәнәв-шә» вә с. ојуналар ушагларын табият һаггындакы тәсәвүрләрини да-һа да зәнкинләшдирир. Ушаглар кағыздан һазырладыглары чичәк-ләрлә ојнајыр, онларын әләмәтлә-рини, әһәмијјәтини, әкилә, бечәрәл-мә хүсусијјәтләрини садалајырлар. Әзизә Мәммәдованын тәрбијәчи ол-дуғу орта јаш групунун ушаглары бу чүр ојуналарә даһа чох мејл көс-тәрирләр.

Бағчада тез-тез табиятә, совхозун бағларына кәзинти, экскурсијалар тәшкил олунур. Экскурсијалар план-лы, һазырлыглы тәшкил олундуғу үчүн ушаглар табият, битки, чәл

һејванлары, гушлар, балыглар вә с. һаггында мүәјјән билик алда едирләр. Онларын әли илә чохлу һербарии вә коллексија һазырланмышдыр.

Бағчада табиятә аид биткиләрин, һејванларын һајатындан бәһс едән һекајәләр умадан охунур, музакирә олунур. Ушаглар М. Ә. Сабирини «Кәл, кәл а јаз күнләри», «Ушаг вә буз», «Ағачларын бәһси», А. Сәһһәтин «Јаз сәһәри», Сабирини «Чүтчү» вә с. шә'рләрини әзбәр өјрәтириләр. Ушаглар бу чүр әсәрләри инаник ешидир, һәтта ону филмоскоп, фонохрестоматија, киноскоп вә с. вәситәләрлә көрүрләр. Бүтүн бунлар ушагларын билијини артырыр, тәсәввүрүнү елми шәклә салыр.

Телевизорда верилән «Биткиләр, һејванлар әләми», еләчә дә киносәһаһәт верилишләри ушагларын ән чох севдикләри верилишләрдир. Бу верилишләрин вахты габағчадан ушагларга хәбәр вериләр. Бағчанын мүдири Минајә Фәтәлијева верилиш заманы кениш изаһат апарыр.

Ушаглар тәрбијәчи Маһирә Һүсәјнованын рәһбәрлији илә Новханы кәндинин мәркәзиндә Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә һәлак оланларын хатирәсинә учалдылмыш абидәнин атрафында салынмыш бағчадакы биткиләрин бечәрилмәсини һамилија көтүрмүшләр. Онлар ики-үч күндән бир биткиләрә су верир, бағчаны алаг отларындан тәмизләјир, јени күлләр, ағачлар әкирләр. Онлар бөјүдүкчә, чинчәк ачдыгча ушагларын да гәлбиндә әмәјә марағ вә мәһәббәт күл ачыр, онларда илкин әмәк вәрдишләри јараныр.

Бағча Совет Иттифагы Гәһрәманы М. Һүсәјзадәнин адыны дашы-

јан Новханы орта мәктәби илә сых әлагә сахлајыр. Биолокија мүәллими Н. Пашајева тез-тез бағчаја кәлир, биткиләрин, һејванларын һајатындан марағлы сөһбәтләр апарыр, онларын мәктәбә һазырланмасына көмәк көстәрир.

Табиятин, һејван вә биткиләрин тәсвири инчәсәнәтдә нечә әкс олунмасына бағчада хусуси диғгәт јетирилир. Ушаглар һәр дәфә кәзинтидән, экскурсиядан гајытдыгдан сонра вә јахуд фәјдалы ишлә мәшғул оларкән алдыглары тәсәввүрләри, көрдүкләри шәјләри шәклә көчүрмәјә, рәнкләрини дили илә онлары тәсвир етмәјә чан атырлар. Бағчада әмәјә һәср олунмуш ушаг шәкилләриндән, мәнзәрә вә таблолардан ибарәт кушә һамынын диғгәтини чәлб едир.

Табият һаггында ушагларын билик вә тәсәввүрләринин дәринләшмәси онларын тәфәккүрүнүн вә нәтијинин инкишафына да күчлү тәсир көстәрир. Ушагларга һәр бир битки вә һејванын әләмәти һаггында мәлумат вериләркән онлар јени-јени сөзләр ешидирләр ки, бу да дүғәт еһтијатынын зәнкинләшмәсини тәмин едир.

Мәшғаләләрин јахшы гурулмасы, ејни заманда ушагларын диалектик материалист дүнјакөрүшләринин формалашмасына кәтириб чыхарыр.

Наһаг демирләр ки, һәр шәј, о чүмәздән әмәк, табиятә мәһәббәт һисси аиләдә, бағчада вә мәктәбдә тәрбијә олунур. Бу сәһәдә ишин кәјфијјәтинин јахшылашдырмағ үчүн јени јоллар тапыб мәһарәтлә тәтбиқ етмәк һәр бир тәрбијәчинин, вәлидејнин, мүәллимин мүғәддәс борчудур.

ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫН СЕҢРКАР ГУШУ

Китаб мағазасында «Павлыш нағыллары» китабы дигәтими чәлбәдир. Ону вәзәгләйрәм. Бу китабдағы нағыллары мәктәблиләр язмышлар. Оларын вахтла охумуш олдуғлары, јахуд һәлә дә охудуғлары мәктәбдә ушағларын һамысы нағыл јарадыр.

«Павлыш нағыллары» китабының авәлиндә ону тәртиб едән вә онз кириш очеркинин мұәллифләри К. Григорјев вә Б. һандрос бүтүн буларын нәдән башланлығындан, шакирдләрини нә чүр вә нә үчүн нағылчы олдуғларындан, буну онлара кимни өјрәтдијиндән сөз ачырлар...

* * *

Белә олмушду. Зәнк вурулду. Мүәллим синфә дахил олду. Биз ахырынчы партада әјләшиб нә олачағыны көзләјирдик.

Мүәллим јазы тахтасына јахынлашды вә әлван табаширлә јазды: «Биз нағыл тәртиб едирик».

Сонра о, јазы тахтасына кнопка илә ики шәкли бәнд етди. Биринчидә при, нәлбәки-көзлү балыг судан атылды. Икинчидә гуш шәкли рәсм едилмишди. Рәссам өзүнүн сары, јашыл, һарынчы рәнк еһтијатыны тамамла она јахмышды.

Биз сорушмағ истәјирдик ки, бу мөчүзәли гуш нәдир? Лакин бу вахт ушағлар хорла ғышгырдылар:

— Сарыкөјнәк! Сарыкөјнәк!

Мүәллим әлини галдырды. Сакитлик баш верди. Мүәллим јазы тахтасына бирчә сөз јазды: «Нә үчүн?»

О деди:

— Ушағлар, ким дејәр, нә үчүн јағыш јағанда балығлар судан бајыра атылырлар. Нә үчүн сарыкөјнәјин ләләкләри әлвандыр?

Синфә даһа да сакитлик чөкдү. Елә сакитлик иди ки, синфин ачығ пәнчәрәләриндән арыларын вызыл-

тысыны вә говағ ағачларының пычылтысыны ешидирдик.

Бир нечә дәгигә кечди. Адам данышанда о елә бил һәм сусур, һәм дә данышыр. Онун үзү, көзләри данышыр. Нағылын нечә јарандығыны мұшаһидә етмәк, көрмәк, ешитмәк чоғ марағлыдыр.

Бир әл галхды. Икинчиси, үчүнчүсү. Биз күчлә чаваблары јазыб чатдырды:

— Јағыш јағанда балығлар нәфәс алмағ үчүн судан бајыра атылырлар.

— Јағыш јағанда һавада чоғлу озон олур. Она көрә дә балығлар судан бајыра атылырлар.

— Балығлар она көрә атылырлар ки, көрсүндәр балығчы тиловла көлир, ја јох...

Јанымда әјләшән бир ушағ ғышгырды:

— Она көрә ки, о атылыр.

Һамы күлүшдү.

Бир ғыз исә деди:

— Чаваблар доғрудур, лакин нағыл алынмыр. Ахы мұхтәлиф сеһрли һадисәләр баш верәндә нағыл олур: балығ вә һејван, ағач вә чичәк фикирләшәндә, данышанда...

Мүәллим күлүмсәди:

— Дүздүр, афәрин! Лена, бәлкә балығларын нә һагда фикирләшәјини билирсән?

— Балығ дүшүнүр ки, јағыш нәдир? Елә буна көрә дә судан атылыр.

Һәгигәтән дә о көрмәк вә билмәк истәјир ки, јағыш нәдир?

Бу вахт јенидән әлләр галхды. Бәзиләриниң әлләри һәтта һөвсәләсизликдән јелләнир.

— Балығ сујун алтында јашајан бүтүн сакинләрдән сорушур...

— Онлар исә һеч бир шеји әјдәнлашдыра билмирләр.

— Будур, она хэрчэнк раст калыр...

— Чунки акэр нэ исэ өйрәнмэк истәйирсэнсә өз көзләринилә көрмәк лазымдыр...

Кетдикчә чаваблар нагылын өзәйини тәшкил едирди.

Сонра нэ олду? Хэрчэнк балыға нэ деди? Сарыкөпнәкдә нэ үчүн белә алван, көзәл ләләкләр әмәлә кәлди? Бүтүн бунлар һаггында бу китабда охуҗачагсыныз.

Һаггында даиышдыгымыз нагыл дәрси исә В. А. Сухомлински адына Павлыш орта мәктәбинин III синефиндә баш вериб.

Павлыш—дәмирҗол стансијасы вә гәсәбәдир, даһа доғрусу бөјүк кәндир. Кировоград вилајәтиндә, үмумијјәтлә, Украина чөлләриндә белә кәндләр чохдур. Бурада тәбиәт хуҗусилә көзәлдир. Онун көзәллији нәзәри чөлб етмир вә һәр кәс үчүн дәрһал ачылмыр. Павлышда сылдырым дағлар, һәтта чај жохдур, ләкин ән, сары су занбағы олан бөјүк көлмәчә вар. Күндүз бу чичәкләр сујун тутгун күзкүсүндә сакитчә јырғаланыр, кечә дәринлијә чәкилдир, сәһәр тездән күнәлини илкин шүәлары илә јенидән үзүб үзә галхыр. Бир дә тарлағорујучу мешә золағы вар. Бурада көбәләк јыгмаг, һәтта довшана раст кәлмәк мүмкүндүр.

Павлышын архасында скиф тәпәси вар. Ајдын, күнәшли күндә онун тәпәсиндән дүзләр, узак көј тәпәләр вә гәсәбәнин өзү овуч ичиндәки кими көрүнүр.

Гәсәбә ади гәсәбәдир. Онда тахылчылар, механизаторлар, машинистләр јашајыр. Онлар әкир вә јығырлар. Комбайнлар вә гатарлар сүрүрләр. Павлышын ән екли күчәсиндә дүз гәмәтли говаг ағачлары әкилмишдир. Мәркәзи күчә ејни заманда ики ири сәнајә мәркәзини—күчлү јүк автомобили олан мәшһур КАЗ-лары бурахан Кременчугу вә шахтачылар шәһәри Александријаны бирләшдирән јолдур. Бүтүн күчә—јол боју кичик евләр тиклимишдир. Јазда онлар сых јашыллыглар ичәрисиндә алачыглары хатырладыр. Јајын гызгын чағында

сәлигәли һасарлы бағчалар чичәкләрин, гызылы күнабаханларын шән көзләри илә јолдан өтәйләрә, јан кечән машиыларә, ајағјалын гачан ушагларә бахыр.

Сентјабрын бириндә мәркәзи күчә ушагларла долур. Онлар өзләринин мәктәбләринә тәләсирләр.

Јолун кәнарында кәрпичдән тиклимиш икимәртәбәли бина вә бир нечә мәртәбәли бина көрүнүр. Бу биналары муһарибәдән сонра мәктәблиләр өз әлләри илә тикмишләр. Онларын јанында еҗмаләтхана, ести шитиллијин шүшә бинасы, көшкәләри олан бөјүк бағ, үзүмлүк, арыхана, тәчрүбә сәһәси вар. Бу, Павлыш орта мәктәбидир.

Мәктәб ади мәктәбдир, ләкин бураја һәр јердән, вәтәнимизин һәр бир кушәсиндән кәлирләр. Биз Павлышда Арханкелскдән кәлмиш муәллимләри, бирбаша Камчаткадан учуб кәлмиш узак сәфәрин капитаыны, Јакут тәләбәләрини, Ленинград алимләрини, полјак вә финләри, алман вә франсызлары гаршыладыг. Илин һәр һансы дөврүндә минләрлә адам «Сухомлинскијә» кедирләр. Онун сағлыгында белә иди. Инди дә белә давам едир.

Васили Александрович Сухомлински кимдир?

Бу адам һаггында муфәссәл даиышмаг үчүн там бир китаб јазмаг лазымдыр. Артыг белә китаб вар. Биз чох гыса шәкилдә онун һаггында ән башлыча шәјләри демәјә чәһд көстәрәк.

О, Павлышын јахынлыгындаки Василјевка кәндиндә доғулмушдур. Чох һәјәчанды вахтлар иди. Ингилаб баш вермишди. Вәтәндаш муһарибәси башланмышды. Һәр тәрәфдә дөјүшләр кедирди: јохсуллар варлыларә, варлылар јохсулларә гаршы мубаризә апарырды. Сухомлинскинин атасы тахылчы, дүлкәр иди. О, биринчи дүнја муһарибәсиндә вурушмуш, дәрһал өз јолуну сечмиш, јохсул адамларын, болшевикләрин, Ленинин тәрәфинә кечмишдир. О өз ушагларына демшидир: «Бизим һөкүмәтимиз Совет һөкүмәтидир. Инди јалныз ја-

шамаг вэ јашамаг лазымдыр». О, огулларыны кичик јашларындан эмәјә алышдырды ки элләриндә гәндә вэ бел тутмағы бачарсынлар, торпағы севсинләр.

Василка өз гардашлары вэ бачы-лары илә чохдан гаралмыш гамыш-дамлы көһнә баба дахмасында бө-түмүшдү. Ушаглыг илләри ағыр-иди. Нәм ачлыг, нәм дә сојуг чә-кирди. Лакин онун өз севинчи вар-иди: Нәнәси Марија...

О, өзүнү баша дүшәндән нәнәси-нин хош, аһәңкдар сәси алтында јашамышдыр. Нәнәси сәјсөз-һесабы-сыз нағыл билирди. Василко саат-ларла онлары динләјирди.

Васили Александрович Сухом-лински узун илләрдән сонра өзүнүн «Үрәјими ушаглара верирәм» адлы-китабында хатырлајыр ки, онларын бә'зиләри һеч вахт сөимәјәш күнәш-һаггында иди.

Китаб оғланын еһтирасларындан бири иди. Бабасы Овидија кичик маһнылар билирди. Онун бир нечә-ары аиләси, сакит бағы вэ сандыг-часы вар иди. Сандыгчада тәәччүб-лү адамларын томлары јашајыр-ды: Тарас Булба огуллары илә, го-ча балыгчы, гызыл балыг, Балда, Шевченконун Катеринасы.

Баба нәвәсини гаршылајараг кү-лүмсәјирди:

— Василко, инди мән сәпә мараг-лы бир шеј көстәрәчәјәм. О, каһ-бөз, каһ көј үзлү чилди еһтијатла-сығаллајараг ачды.

Сухомлинскинин мәшһур китаб-ханасы бабаның сандыгчасы илә бу-ширин дегигәләрден башлавды. Павлышда онун ев музејинин аста-насына гәдәм гојанда илк дәфә көзә-чарпан китабла долү сонсуз рафләр-олур. Васили Александровичин шәх-си китабханасында ијirmi мин-чилд китаб вар. Китаблар садиг-пейкләрдир, китаблар достлар вэ-көмәкчиләрдир. Чохлу көзәл әсар-ләрин мұәллифи, тахылчы оғлу, кәнд мәктәбинин мұәллими вэ ди-ректору мәкәр китабларсыз фикир-вэ биликләрин белә зирвәсинә галха-биләрдини?

Јери кәлмишкән дејәк ки, орада-биз көрдүк ки, Сухомлинскиларин-һамысы, гардашлары Иван, Серкеј, бачысы Меланја да кәнд мұәллими-олмушлар. Иван Александрович-узун илләр мәктәб директору вәзи-фәсиндә ишләмишдир. Нәлә мұһари-бәјә гәдәр өлкәмизин «Үмүмиттифаг-ағсагталы» Михаил Иванович Ка-лининин өзү она «Шәрәф Нишаны»-ордени тәғдим етмишдир.

Лакин Сухомлинскиләр аиләсиндә-илк мұәллим ата олмушдур. Онун-фәнини әмәк адланырды. О, мәктәбдә-ушаглара дүлкәрлик ишини өјрә-дирди. О, даима нә исә мишарлајыр,-јонур, рәндәләјир, итиләјирди. О, жалныз парталар, шкафлар, китаб-рафләри дејил, ачајиб нағылвари-гушлар, һејванлар да һазырлајырды.

Атанын элләри ири, гүвәтли иди.-Һәмишә тәзә јонгар, скипидар, лак-ији кәлирди. Тәләбә јатағханасында-оланда дә, эртыг өзү мұәллим ола-нда да, сонралар чәбһәдә дә бу элләр-Василинин јухусуна кирирди.

Васили мұһарибәјә 1941-чи илдә-кетди. Ән динч пешәнини сәһибә әс-кәр олду. Смоленск алтында, Мос-ква алтында, Ржевдә вурушду. Лә-икидликләр көстәрмәди. Дөјүшләр-дән бириндә гүмбара илә фашистла-рин пулемјот јувасыны партлатды.

...Бу, 1942-чи ил февралын 9-да он,-ола билсин ки ијirmi дахмадан иба-рәт Клепинино кәндиндә баш верди. Нәмин чәпли, шахталы сәһәр гварди-ја сијаси рәһбәри Сухомлински әп-вәлләр бир нечә дәфә олдуғу кими-јенә дә һүчума биринчи галхды ки,-ротанын дөјүшчүләрини архасынча-апарсын. Елә бу вахт дүшмән атә-шиндән јерә сәрилди. Гарын-үстү дәрһал гана бојанды. Си-јаси рәһбәр донур вэ шүүруну ити-рирди. Бирдән башы үстүндә кими-сә сәсини ешитди. Она елә кәлди ки,-анасынын сәсидир. Лакин бу, тибб-бачысы иди. О, дүз чәлдә Василини-чох сүрүтдү. Гәлпә она да дәјмишди. Буна бахмајараг о сијаси рәһбәри-атәшин алтындан чыхарыб өлүмдән-хилас едә билди.

Васили онун адыны өјрәнә билмә-ди. Сонралар о, шакирдләринә бу

часур гызын икидлийиндэн тез-тез данышырды. Лакни һәмни гызын мәһә кими хилас етдијини һеч вахт демәзди.

Һәрби хәстәханадан сонра Сухомлински јенидән мәктәбә кәлди. Әввәлләр чәтин көрүндү. Васили Александрович әввәлләр Удмуртијанын Ижевск әтрафындакы Увөгәсәбәсиндә мүәллимлик етди. Совет Ордусу һитлерчиләри Украина торпагындан гован кими доғма јерләрә гәјәтди.

Будур, Павлыша јени тајјинат. Павлыш мәктәбинин көһнә бинасында кичик бир отаг. Бу Сухомлинскинин кабинети иди. Шакирдләр һалә дәрин јухуда оlanda сүбһәчән директорун отағынын пәнчә рәсиндән столусту лампанын ишығы кәлирди. Кечәдан-кечаја, илдәнилә лампа беләчә јанырды. Демәк олар ки, әсрин дәрддә бири.

Сүбһәчән гығылчым сөнмүрдү. Онун көзләри гаршысында бир-биринин ардынча шакирдләри дурурду: гүзвәтли вә зәиф, шән вә гәмкин, дәмәл вә сакит.

О, шакирдләрин һамысыны хатырлајырды... Сухомлински әлли ики ил јашамышдыр. Бу гыса өмүрүндә о, чохлу китаб јазмышдыр. Ону мүхтәлиф дилләрдә охујурлар. Бу китаблар үзрә ушаглары нечә севмәји, онлары нечә хошбәхт етмәји өјрәтирлар. Бу китабларын көмәји илә ушаглары намуслу, чәсур, вәтәнә сәдагәтли адамлар кими бөјүтмәк үчүн нә етмәк لازم олдуғуну өјрәтирлар.

Инсан нә исә јени бир шеј кәшф едәндә јени тәрздә ишләјир вә ону јениликчи (новатор) адландырырлар. Истеһсалат јениликчиси, елм јениликчиси. Сухомлински дә јениликчи иди. О, өмүрү боју ушаглары нечә охутмаг үзәриндә дүшүнмүш, ахтарыш апармышдыр.

Вәтән Васили Александровичин ишын ләјигинчә гүјмәтләндирмишди. Она республиканын әмәкдар мүәллими фәхри ады верилмишди. Алимләр ону ССРИ Педагожи Емләр Академијасына мүхбир үзв сечмишләр. Павлыш

мәктәбинин директорунун айләсиндә ән јүксәк дәвләт мұкафаты—Социалист Әмәји Гәһрәманынын Гызыл Улдузу парлајыр.

Онун утанчаг тәбәссүмү миңләрдә адама таныш иди. Кәнд мүәллиминин сакит сәси јалпыз онун мәктәбинин синифләриндә дејил, бир чох университетләрдә, институтларда да ешидилди. Мәшһүр алим вә тәчрүбәли педагогу Москва, Кијев, Дрезден, Будапешт, һаванада мұһазирә охумаға һәвәслә дә'вәт едирдиләр. Лакни о, һарада олурса олсун, Павлыша өз мәктәбинә тәләсирди. Бура онун еви иди. Бурада о, һәјәтинын сонунчу күнүнәдәк чалышмышдыр. В. А. Сухомлински 1970-чи ил, сентјабрын 2-дә вәфат етмишди. О, гочалдығына көрә дејил, көһнә јараларына көрә өлдү. О, јашадығы кими—мүәллим, әскәр, сијәси рәһбәр кими—иш башында өлдү. Лакни онун мәктәби јашајыр. Онун һаггында әзиз хәтирәләр јашајыр.

О өзү һаггында һәмишә дејәрди: «Мән һәр шејдән әввәл, мүәллимәм». Буну өзүнүн әсас иши һесаб едирди. Отуз беш иллик мүәллимлији дөүрүндә о, бир нечә мәктәбли нәсли тәрбијә етмишди. Өз шакирдләринин ушагларына, һәтта нәвәләринә дәрс демишди. О, бөјүкләри вә кичикләри өјрәтмәји чох севирди. Лакни ән кичик ушаглары—мәктәблиләри јох, охумаға һазырлашанлары хүсуси севинчлә өјрәдирди.

Ушаглары бағчаја вә көлүн саһилина апарыб дејирди: «Ушаглар, бура бизим јашыл синфимизди, бизим мәктәбимиз мави көјүн алтындыр». Бу тамамилә хүсуси мәктәб иди. Ону Сухомлински фикирләшиб јаратмышды. Бу мәктәбдә нә диварлар, нә таван, нә парталар, нә адәт етдијимиз јазы тахтасы вә табашир вар иди. Дөшәмә әвәзинә јашыл чәмәшлик, таван әвәзинә дүзәлијин үстү илә јаваш-јаваш сүрүшүб кедән мөчүзәли булудлар варды. Бурада ушаглар отун нечә битдијини көрмәји, кичик чајын шырымысыны, дүзәнлик

зәңкичәјиниң сәсини ешитмәји, торағайын учмасыны мүшәһидә етмәји өјрәнирдиләр. Јашыл синифдә, мави көј алтындакы мәктәбдә илк нағыл дәрсләри башланды.

Бу дәрсләр һаггында Васили, Александрович белә данышарды: «Будур, мәсәлән, биз икинчи синиф шакирдләри илә тәбиәтин гојуунда дәрси нечә кечиририк. Биз парка кедирик. Орада бөјүк ағачлар, мәсәлән акасијалар көрүрүк. Мај бөчәјиниң нечә пәрваз етдишини көрүрүк.

Ушаглара дејирәм:

— Ушаглар, бу бөчәкдир. Будур, о учур. Көрүн нә бөјүк тиканы вар. Тәсәввүр един ки, бөчәк учуб тиканын үстүнә гонур. Тикан она батыр. Бөчәк јараланыб торпағын үстүнә түшүр. Јолдашлары, башга бөчәкләр ону көрүб јанына кәлирләр. Јахшы, бәс сонра нә олур, ушаглар?

Бах бу заман онлар фантазија ирәли сүрүрләр.

— Јолдашлары дәрһал онун јарасыны сарыјырлар...

— Сонра санитар машыны кәлир вә ону хәстәханаја апарырлар.

— Хәстәханада ону јахшы сарыырлар.

— Она ган көчүрүрләр...

Ким исә алава едир:

— Сонра лап хырда бөчәкләр, јараланмыш бөчәкләрин оғланлары кәлирләр. Онлар хәстәханада аталарыны әјләндирмәјә чалышырлар...

Нағылын әсасы белә гојулур. Шүбһәсиз нағыл дәрһал алынмыш. Бу о гәдәр дә садә вә асан дејил. Лакин елә шакирд јохдур ки, әкәр она өјрәдилсә, буну едә билмәсин.

Беләликлә, Павлыш ушаглари нағыл гурмағы өјрәндиләр. Бәзиләри пис, бәзиләри јахшы. Лакин һеч-тез һамы бачарыр. Бу, Сухомлинскиниң әсл кәшфи иди. О, һәр бир шакирдин јалныз динләјини вә охучу дејил, һәм дә балача нағылјарадан олдуғуну биринчи көрүшдү.

Бәс ушаглара нағыл гурмағы өјрәтмәк нә үчүн лазымдыр?

Оху, јазы, ријазийјат, тарих, моғрафија кими мүхтәлиф, мүрәккәб, лакин мүһүм елмлари өјрәдәндә мәгсәд һамыја мә'лум олур. Лакин заманәмизда, өз отағындан чыхмадан телевизорга гонуб асанлыгла аја галхмаг вә ја дәнизин дияһинә етмәк мүмкүндүр. Нағыл дәрсләри дә бу күн белә зәруридир? Сухомлински сүбүт етмишдир ки, зәруридир. О, инанырды ки, һәр бир ушагда гуш мүркүләјир, ону учуш үчүн ојатмаг лазымдыр.

Бу сәһрли гушун ады јарадычылыгдыр.

Ушаглар нағыл гураркән елә бил өзләриндә һәмин гушу ојадырлар. Онлар мүшәһидә едәрәк фикирләшмәји, фикирләшәрәк мүшәһидә етмәји өјрәнирләр. Онлар јаратмағы өјрәнирләр. Бу исә һәјатда ән зәрури кејфијјәтдир.

Биз Павлыш нағылчыларының адларыны чәкмирик. Кечмиш мәктәблиләр бөјүмүшләр, јашлашмышлар, колхозда, заводда, тикинтидә ишләјир, институтда охујур, узаг сәрһәд заставаларында доғма торпағымызы горујурлар. Онлар нағылчы, шаир олмаммышлар. Лакин мәктәб ишләри онлара нағыл гурмағы бәхш етмишдир. Бу бачарыг онларда галмышдыр. Ојанмыш зүмрүд гушу онлара парлаг јашамагда вә даһа јахшы ишләмәкдә көмәк едир. Ола билсин ки, она көрә онлардан һәр бири өзүнүн ән јахшы нағылыны хатырлајыр. О нағылы ки, нә вахт исә өз әли илә үмуми синиф дәфтәринә јазмышдыр. (Павлышда белә адәтдир). Кечмиш илләр әрзиндә нағыллар јазылмыш белә дәфтәрләр онларладыр. Бүтүн булар мәктәбин архивиндә ептијатла горунур. Минләрлә нағыл. Бир дәфә биз Павлыша кәләндә рәфләрден бир нечә дәфтәр көтүрүб вәрәгләдик. Сәһәрәчән охуруг.

Гаршымызда сәһрли, күнәшли, тәәчмүблү аләм ачылды. Биз улдузларын нечә сәймәсини, јағышын нә үчүн ағламасыны, сәрчәнин нечә ловғаланмасыны вә бунун ахырының нечә олдуғуну өјрәндик. Өјрәндик ки, јашыл отларын арасында лалә нә үчүн

битир? Ушаглар ајдын, ити көзлөр-
лө атраф аләмә бахыр, бизим, јаш-
лыларын надир һалларда көрә
билдикләримизи көрүрлар. Онлар
ән сәдә адәт етдикләри шејләр, мә-
сәлән, ијнә вә сап, чырчыраманын
чырылдамасы һаггында данышанда
да һағыл устасы кими галырлар.

Павлыш тапынтылары илә әләгә-
дар севинчимизи сизинлә бөлүш-
дүрмәк истәјирик. Павлыш мәктәб-
лиһаринин фантазијаларында әсл
ујдурмаларын ғығылчымлары јә-
ныб-сөнүрсә дә биз һеч дә онларын
һағылларыны нумунәви һесап ет-
мирик. Һағылларын бәзиләри чох,
бәзиләри аз хоша кәлир. Тәкрарлар
да јох дејилдир. Ахы мүхтәлиф һа-
ғыллар, бәзән ејни мүнәһидәдән,
ејни суала чаваб олараг јәрәниш-
дыр. Башга чәһәти вачибдир: јара-
дычылыг ушаглар үчүн чәлбедичи,
фајдалы иш олмушдур. Тәсәдүфи
дејилдир ки, бу күн Павлыш мәктә-
биндә һағыл дәрсләри ән севимли
дәрсләрдир.

Һағылларын тәртиби давам етди-
рилир. Сәһрли гуш јашајыр.

ПАВЛЫШ ҺАҒЫЛЛАРЫ

Ики китаб

Китабхананын рәфиндә ики ки-
таб јанашы гојулмушду. Онлардан
бири тәмиз, сәлигәли, сығаллы иди.
О биринин исә вәрәгләри әзик, чил-
ди дидик-дидик иди.

Биринчи китаб о биринә деди:

— Сәнин көркәмин ијә беләдир?
Мән белә олсам јашамаг истәмәз-
дим.

Гоншусу сусду.

Сәһәри күн ону охумаг үчүн ал-
дылар. Бир-ики күндән сонра ки-
табханаја гајтардылар вә јенә ке-
түрдүләр. Беләликлә, китаб һәр күн
әлдән-әлә кечди. Онун чилди даба
да тифтикләнди. О һәр дәфә рәфә
јорулмуш һалда, амма ишә гајы-
дырды.

Сәлигәли китаб деди:

— Көркәмин ики гапијә дәјмәз.
Нә үчүн сән һәмишә севинирсән?

Көһнәлмиш китаб чаваб верди:

— Чүнки мән јахшыча ишләми-
шәм.

Ики әл

Бөјүк, көзәл еадә гырмызы сүф-
рә илә өртүлмүш стол архасында
и́ки әл көрүшдү.

Бир әл күнәшләп гаралмыш, ча-
дар-чадар олмушду. Бу әл бөјүк
вә әзәләли иди. О бири әл исә сол-
гун, иничә, узун бармаглы вә көј
дамарлы иди.

И́ки әл көрүшдү, саламлашды вә
сәһбәт етмәјә башлады.

Солгун әл әзәләли әлдән соруш-
ду:

— Сән киминсән?

— Мән тракторчу әлијәм. Мән
торпагы бечәрир вә тахыл јетишди-
рирәм. Инсанлары једиздирирәм.
Инсвилар мәнә һөрмәт едирләр.

Бәс сән кимин әлисән?

Солгун әл чаваб верди:

— Мән мусигишүнәсын әлијәм.
Мән скрипка чалырам.

Әзәләли әл деди:

— Мән сәнә һөрмәт едирәм.
Инсанлара мусиги дә ләзимдыр.
Мусигисиз һәјат марагсыз оларды.

Ики чәлләк

Һәјәтдә евин јанында и́ки чәлләк
вар иди.

Бир су илә долу; о бирәси исә
бош иди. Күләк выјылдајан кими
долу чәлләк сусур, бош чәлләк исә
чүрбәчүр сәсләр чыхарыр, охујур-
ду.

Бош чәлләк ловғаланды:

— Ешидирсәнми, мән нечә көзәл
охујурам?

Долу чәлләк исә сусду. О нә дејә
биләрди?

Беләликлә, атрафдакыларын һа-
мысы билир ки, долу чәлләк инсан-
лара фајда верир.

Бәс бош чәлләјин хејри надир? О
ишәсиз дајаныр вә мәһәсиз нәгмә-
ләр охујур.

Көјә улдузлар һарадан долуб?

Бир заманлар зүлмәт гарәлиш
кечәләр олурду. Көјдә улдузлар
ишәг сачмырды. Бирдән јердә мән
чүзәли бир дәмрчи пәјдә олду. О
инсанлара ишәг вермәк истәди. О
әз дәмрчиханасында котан, балла-
нал вә с. шејләр гајырмага башла-
ды. О, дәмрчи елә дөјдү ки, һәтә

көјө дө ыгылчымлар учду. Дөмирчи көјүн үзүнө ызылы улдузлар сөпилөнөдөк дөмири дөјдү. Дөмирчи өлдү, амма улдузлар адамларанын сачыр.

Атаја мөктүб

Бир дөфө үч јашлы Зинанын атасы хөстөлөңир. Ону хөстөханаја гојурлар. ызы гөмјинлөшир. Зинанын анасы атасынын јанына кетмөјө һазырлашырды. Зина да анасы илө кетмөјө һазырлашды. Амма анасы ону апармаг истөмөди. Шиддөтли шахта иди.

Ана ызына деди:

— Јахшысы будур, атана мөктүб јөз. Зина балача иди. О, јаза билмирди. Амма шөкил чөкө билирди.

О өзүнү чарпајыда көзүачыг чөкди. Бу о демөк иди ки, «Ата, мөң кечэләр јатмырам, һөмншө сөңии һаггында дүшүнүрөм».

Сонра өзүнү мөшөдө атасы илө бирликдө чөкди. Һәр тәрәф ағачлыгдыр. О, атасы илө көбөлөк јыгыр.

Бунула о демөк истөјирди ки, «Ата, сағал, тезликдө гајыт, јөнө мөшөјө көбөлөк јыгмаға кедөк».

Нина нө етмөлидир?

Күн доғанадөк ана тарлаја кетди. Једди јашлы Нина исө јухулајырды. Ана ызына онун һансы ишлөри көрмөли олдуғуну демөк истөди. Амма ону јухудан ојатмаға јазыгы көлдди. Көрүнү ана нө фикирлөшди?

Нина ојанды вө һәр шеји баша дүшдү. Көрдү ки, чарпајынын јанында су илө долу ведрө вө эски гојулуб. Бунула ана демөк истөјирди ки, дөшөмөни ју.

Көрдү ки, көтилиң үстүндө бир олуч дары вө сөјүд чубуту гојулуб. Бу о демөк иди ки, чүчөлөрө дөң сөң вө ахшам оңлары дама гөв.

Помидор көвдөси вө көкүндөң чыхарылмыш алаг оту көрдү. Бу, ону билдирирди ки, помидорун алагыны тәмизлө.

Нина һамысыны баша дүшдү вө ишө башлады.

Хоруз нө үчүн тез галхыр?

Бир дөфө күнөшли сөһөрдө мөң Хоруза јахынлашдым вө ондан сорушдум:

— Хоруз, нө үчүн сөң белө тез галхырсан? Мөңи јухуламаға гојмурсан.

Хоруз дејир:

— Мөң она көрө сөһөр тездөң дүрурам ки, ишлөмөји вө сөһөрдөң ахшама кими ишлөјөң адамлары сөңирөм.

— Бас нө үчүн сөң өз күчлү сөңилө бизим һамымызы сөһөр тездөң ојадырсан?

— Мөң охујурам ки, бүтүн адамлар ешитсөңлөр: сөһөр көлдди, ишө башламаг вахтыдыр.

Мөшө довшаны вө ев довшаны

Бир дөфө күнөшли сөһөрдө ев довшаныны көзмөјө бурахдылар. О, мөһсулу јығылмыш диррикдө мөшө довшаны илө растлашды. Көрдү ки, эда довшаны донмуш көлөм башы көмирир. Јөңи довшан мөшөдө тамам ачмышды. Ев довшанынын мөшөдө јашајан довшана јазыгы көлдди. О, һөмин довшаны јанына чыгырды:

— Довшан, довшан кедөк мөңилө гөфөсдө јашајаг. Ора истидир. Гөфөсдө ширин көк вөр.

Мөңө довшаны она чаваб верди:

— Дөвөт еладийиң үчүн чох сөң ол. Амма гөфөсдө ширин көк јөмөкдөңсө, азадлыгда донмуш көлөм көмирмөк даһа јахшыдыр.

Кирпи нечө тиканлы олду?

Бир заманлар кирпи тиканлы дејилди. Оун боз мөхмөр плашы вар иди. Плашың јанларында ики чибби вар иди. Плашың астары исө хөздөң иди. Хөз кирпини исти сахлајырды.

Бир дөфө ана кирпи ата кирпијө деди ки, алма көтирсөң.

Ата кирпи баға кетди, һәр чиббинө бир алма гојду. Ева гачанадөк алмалары итирди.

Ана кирпи плашыны чыхарыб чөвирди, хөз тәрәфи бајырда галды. Һәр бир түк тикан олду. Ата кирпи баға гачды. Он алманы тиканларына санчыб евө көтирди.

Белэликдө, кирпи тиканлы олду.

ТЭСВИРИ ИНЧЭСЭНЭТ СТУДИЈАСЫНЫН ШӨҮРЭТИ

Елмө тәрәтти дөврүндә үмүмтәһсил мәктәпләри гаршысында башлыча истигамәтләр үзрә рэнкарәнк тәдбирләр һәјата кечирилір. Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин, мүхтәлиф мәзмуилу мәшгәләләрин әһатә даирәси даһа да кенишләнир. Белә мәшгәләләрин маһијәтинә, естетик-емосионал әсасларда апарылмасына хүсуси фикир верилір.

Республикамызын бир сыра үмүмтәһсил мәктәпләриндә, о чүмләдән Бақыдакы 6, 56, 75, Кировабаддакы 11, Агчабәдидәки 11, Мирбәширдакы 1 нөмрәли шәһәр орта мәктәпләриндә шакирдләрин тәсвири сәнәт үзрә савады, һабелә рәсметмә габиліјәтинә јијәләнмәләри үчүн һәр чүр шәраит јарадылыр.

Бу јазыда Бақыдакы 56 нөмрәли мәктәбин тәсвири сәнәт студіјасынын вә онун тәшәббускар рәһбәри Тамара Мовсесовна Сатјанын педагожи фәалијәтинин диггәтәләјиг маһәтләрини үзә чыхармагы гаршыја мәгсәд гөјмушуг.

Тәсвири сәнәти мәктәблиләрә севдирмәк саһәсиндә өз дәст-хәтти, јорулмаз фәалијәти илә диггәти чәлә едән ССРИ маариф ә'лачысы Тамара Сатјанын рәһбәрлик етдији студіјанын тәшкилиндән 30 илә јакын вахт кечир. Өтән дөврдә миңләрлә мәктәбли һәмин студіјанын мәшгәләләриндә бу е'чазкар сәнәтин нәзәри вә тәчрүби мәсәләләрини өјрәнмишдир. Чүнки Сатјан мәшгәләләри чанлы вә марағлы тәшкил едир. Студіјанын гаршысына ашагыдакы вәзифәләр дурур:

1. Студіјанын үзвләринә вә оларын фәалијәти васитәсилә мәктәбин бүтүн шакирдләринә тәсвири сәнәти севдирмәк.

2. Шакирдләрин мә'нәви-естетик тәрбијәсини формалашдырмаг.

3. Шакирдләрин рәсметмә фәалијәтинин инкишаф етдирмәк, онлары пешәјә истигамәтләндирмәк.

Т. Сатјан гаршыја гөјдугу вәзифәләрә мүнәффәгијәтлә пайл олур. Мәктәбин, демәк олар ки, бүтүн шакирдләри тәсвири инчәсәнәтә бөјүк марағ кәстәрирләр. Онлар мәктәбдә вә мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссәсәләриндә, музәјләрдә вә сәрки салонларында тәшкил едилән сәркиләрә кедир, мүхтәлиф жанрлы әсәрләр барәсиндә савадлы фикир вә мүнәкимә јүрүдүрләр.

Студіјанын бүтүн үзвләри рәнкарлыг, графика, һәјкәлтаращлыг

сәһәсиндә жүксәк габилијјәт нүма-
јиш етдириләр. Мәктәбли рәссамла-
рын, һејкәлтәрашларын әсәрләри-
нин гәһрәманы нефтчиләр, памбыг-
чылар, космос фәһәһләри, мұһарибә
вә әмәк ветеранлары, доғма Азәр-
бајчанын көзәл кушәләри, јени са-
лынан шәһәр вә гәсәбәләри, кениш
туручулуг ишләридир. Студијанын
кәтирмәләриндән А. Султанов, И.
Исајев, Г. Газарјанс, М. Тағыјева,
Е. Тағыјев, О. Шуајева вә башга-
ларынын әл ишләри ифадә васитә-
ләринин әлванлығына, композисија
пәллине көрә бөјүк марағ доғурур,
тамашачыларын рәғбәтини газаныр.
Мәһз бу чәһәтләринә көрәдир ки,
мәктәбли рәссамларын әл ишләри
демәк олар ки, бүтүн гардаш рес-
публикаларда, ССРИ Халг Тәсәр-
рүфаты Наилијјәтләри сәркисиндә,
һабелә дүнианын 20-дән чох өлкә-
синдә, о чүмләдән АБШ-да вә Јени
Веландијада кечирилән үмүмдүнија
ушағ јарадычылығы сәркиләриндә
мүвәфғәғијјәтлә нүмајиш етдирил-
мишдир. Франса, Јапонија, Мекси-
ка Финландија, Болгарыстан вә
башга өлкәләрин һәссас тамашачы-
лары, тәсвири сәнәт усталары да
Бакы мәктәблиләринин истәдад вә
габилијјәтләринин жүксәк гәјмәтлән-
дирмишләр.

Ушағ јарадычылығы сәркиләри
јени-јени достлуг үнванларынын јә-
янмасына сәбәб олмушдур. Мәк-
тәбли рәссамлар инди дүнианын
бир сыра өлкәләриндәки, һабелә
Москва, Ленинград, Рига, Даш-
кәнд, Јереван, Тбилиси, Кишинјов,
Улјановск шәһәрләриндәки достла-
ры илә јазышыр, мүнтязәм јарады-
чылығы әлагәси сахлајырлар.

Һәлә бир нечә ил бундан әввәл
Улјановск шәһәриндә «Иличин ар-
дуладығы јолла» мөвзусунда кечи-
рилән ушағ јарадычылығы сәркисин
56 нөмрәли мәктәбин шакирдләри
илә Улјановск шәһәр 1 нөмрәли
мәктәбин шакирдләри арасында
бөјүк достлуг көрпүсүнүн јаранма-
ғына сәбәб олмушду. Артыг 12 илә
јахындыр ки, бу достлуг давам
едир. Бакы мәктәблиләри бөјүк һә-
вәсә, мәһәббәтлә әзиз рәһбәримиз
Ленинин вахтилә охудугу вә инди

онун адыны дашыјан Улјановск шә-
һәр 1 нөмрәли орта мәктәбин ша-
кирдләри илә мүнтязәм әлагә сах-
лајыр, вахташыры бир-биринә го-
нағ кедирләр. Бу чүр көрүшләр,
бир нөв, јарадычылығ һесабаты ха-
рактери дашымагла, бөјүк достлуг
бајрамына чеврилир.

1976-чы илин ијүн ајында Улја-
новск шәһәриндә—В. И. Ленин ады-
на 1 нөмрәли орта мәктәбин музе-
јиндә тәшкил олунмуш 56 нөмрәли
мәктәбин кәч рәссамларынын әл
ишләриндән ибарәт сәрки марагла
гаршыланмышдыр. Тәкчә ону көс-
тәрмәк кифәјәтдир ки, 100-дән чох
мүәссисәдән, һәмчинин 27 харичи
өлкәдән (Франса, Полша, Чехосло-
вакија, Алманија, Јунаныстан вә с.)
кәлмиш нүмајәндә һејәти, ајры-ај-
ры мүтәхәссисләр сәркинин рәј
китабында өз тәәсүратларыны һә-
вәсла гејд етмиш, шакирдләрин әл
ишләринин жүксәк гәјмәтләндирмиш-
ләр. Бу јахынларда 56 нөмрәли мәк-
тәбин тәсвири инчәсәнәт һәвәскар-
лары јенидән Улјановскда—В. И.
Ленин адына 1 нөмрәли шәһәр орта
мәктәбиндә олмуш, тәсвири инчәсән-
әт студијасынын јарадылмасы
ишине көмәк етмәк мәғсәдилә ораја
өзләринин 250 әл ишинин апармыш-
лар. Бунлардан—мөвзу, жанр мүх-
тәлифлијинә көрә диггәти чәлб едән
бу әл ишләриндән 50-си хүсуси әл-
бомда әкс етдирилмиш вә мәктәбин
Ленин музејинә һәдијјә верилмиш,
75-и 16 нөмрәли интернат-мәктәбдә,
125-и исә шәһәр пионер вә мәк-
тәблиләр сарајында нүмајиш етди-
рилмишдир.

Белә бир чәһәт дә фәрәһлидир
ки, Бакы мәктәблиләри Улјановск-
дан кәтирдикләри хатирә һәдијјәлә-
ринин, һабелә В. И. Ленинин вахти-
лә охудугу мәктәбин ишиндән бәһс
едән диафилмләри Азәрбајчан ССР
Халг Маарифи Музејинә бағышла-
мышлар. Һәмин мәктәбләр арасын-
да достлуг әлагәләри күндән-күнә
мөһкәмләнир.

Бакыдакы 56 нөмрәли мәктәбин
тәсвири инчәсәнәт студијасындан,
онун рәһбәри Т. Сатјанын ишиндән
чох данышмағ олар. Лакин белә
бир чәһәти гејд едәк ки, студијанын

жетирмэләриндән 50 нәфәрдән чоху артыг рәссамлыг, ме'марлыг сәнәтинә көнүл вермиш. Бақы, Ленинград, Јереван шәһәрләриндәки инчәсәнәт институтларыны, орта ихтисас мәктәпләрини битирәрәк бу сәһәдә сәмәрәли фәалијәт көстәрирләр.

Һазырда студияның мәшғәләләриндә тәсвири инчәсәнәтнин әсәсләри өјрәдилір, мүхтәлиф јаш группаларына малик олан шакирдләрин бәдин-естетик һиссләринин, көрмә гаврајышынын, јаддашынын, бәдин тәхәјјүлүнүн инкишафына хусуси диғгәт јетирилір. Рәсметмәнин бүтүн нөвләри үзрә иш комплекс шәкилдә апарылыр.

Натурадан рәсм мәшғәләләриндә шакирдләрә сәһә (мәкан), хәтлә сәрһәдләндирмә, перспектив, композиция, рәнкләмә вә с. аңлајышлар үзрә мүәјјән тәсвири савад верилір. Шакирдләр ади вә рәнкли карандашларла, боја илә ишләмәк бачарығына јијәләнирләр.

Мөвзу үзрә рәсм мәшғәләләриндә әтраф әләм һағгында шакирдләрин арзу вә истәкләри үзә чыхарылыр. Оңлар әввәлки мәшғәләләрдә јијәләндикләри бачарыг вә габилитетләр әсасында бәдин-естетик зөвгләрини, јарадычылыг габилитетләрини нүмәјиш етдириләр.

Декоратив рәсм мәшғәләләриндә шакирдләр милли нахышлардан, орнаментләрдән вә бәзәк вурма элементләриндән истифадә едәрәк ајры-ајры әшја вә объектләри мәһәрәтлә рәсм едиләр. Кәч һејкәлтәрашлар киллә, пластилинлә ишләмәк габилитетинә јијәләнирләр. Оңлар һәқиқи ајры-ајры предметләрин тәсвирини, һәмчинин инсан фигурларыны мүхтәлиф вәзифәдә көрә билірләр.

Тәсвири инчәсәнәт студиясының кениш шөһрәт газанмасы онун рәһбәри Т. Сәтјанын јарадычылыгы, новаторлуғу илә бағлыдыр. Т. Сәтјан Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин елми мүхбири, ССРИ ПЕА Бәдин Тәрбијә Институтунун експериментатор мүәллимидир. Педагог академикләр, көркәмли алимләрлә јахындан әлағә сахлајыр. Өз тәчрүбәси

илә әлағәдар мәтбуатда тәчрүбәли мүәллим, методист кими чыхыш едилр, тәсвири сәнәти ушағлары сәдирмәјин нәзәри-тәчрүби мәсәләләрини бачарыгла ишығландырыр. Азәрбајҗан ССР Мәариф Назирлији 1980-чи илә Т. М. Сәтјанын «Мәктәбдә тәсвири инчәсәнәт үзрә иш тәчрүбәсиндән» адым китабысыны чап етдирмишдир.

1965-чи илдән башлајараг Москва, Улјановск, Магнитогорск, Горки, Јереван, Тбилиси шәһәрләриндә, һабелә республикамызын Бақы, Кировабәд, Сумгајыт, Әли Бајрамлы, Ағчәбәди, Шәки шәһәрләриндә кеңирилән елми-практик конфранслар, симпозиумлар вә сәркиләрдә тәсвири инчәсәнәт вәситәсилә үмумтәһсил мәктәпләри шакирдләринин естетик тәрбијәси вә тәсвири инчәсәнәт мәшғәләләринин сәмәрәли тәшкили проблемләри үзрә мүхтәлиф мөвзуларда мәрузәләрдә чыхыш етмишдир.

Марағлыдыр ки, 56 нөмрәли мәктәбин тәсвири инчәсәнәт студиясынын, онун јетирмәләринин јахшы ишин һағгында индијәдәк мүхтәлиф республика вә вилајәт гәзетләриндә 50-дән чох јазы, фоторепортаж, мүтәхәссис гејдләри верилмишдир. «Улјановскаја правда», «Улјановски комсомолец», «Автозодететс», «Коммунист» (ермәни дилиндә), «Бакински рабочий» вә с. гәзет сәһифәләриндә тәсвири инчәсәнәт студиясынын сәркисиндән, онун естетик маһијәтиндән, достлуг көрүшләриндән марағлы, мәзмунлу јазылар, фотошәкилләр верилмишдир.

Азәрбајҗан ССР Рәссамлар Иттифагы идарә һејәтинин катиби, Азәрбајҗан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими, сәнәтшүнәслиг доктору, профессор Мүрсәл Нәзәфов һазир нечә ил бундан әввәл «Бакински рабочий» гәзетинин 1 август 1979-чу ил нөмрәсиндә Бақының Шаумјан рајонундакы 56 нөмрәли мәктәбин тәсвири инчәсәнәт студиясынын ишиндән бәһс едәрәк јазмышдыр: «Тамара Мовсесованын јетирмәләри илә Азәрбајҗан Иншаат Мүһәндисләри Институтунун ме'марлыг шөбәси үзрә гәбул ик-

таһанлары заманы мүсаһибә апар-малы олурам. Ачыгыны дежим ки, онлар профессионал һазырлыг сәви-јәләри илә дикәр үмүмтәһсил мәк-тәбинин мә'зунларындан фәрглә-нир, верилли тапшырыглары бача-рыгла јеринә јетирирләр. Бизә мә'-дүмдүр ки, 56 нөмрәли мәктәбин јетирмәләри Ә. Әзимзаде адына Ба-кы рәссамлыг мәктәбинә, һабелә дикәр аян мәктәбләрә тәбул имта-һанлары заманы өзләринин көзәл, инандырычы рәсмләри илә дигәти чәлб едирләр».

Будур, Москва радиосунун «Бө-јүкләрә ушаглар һаггында» верили-шинин бир лент јазысы гаршымыз-дадыр. Ону сәсләндиририк. Радио журналыни Т. Аристова Бақыдакы 56 нөмрәли мәктәбин тәвири инчә-сәнәт студијасынын јарадычы ишин-дән данышыр. Мүсаһибә Тамара Сатјанла сөһбәт едир. Онын мә'на-лы јолунун јаддагалан чәһәтләри үзариндә дајаныр. Тутдуғу јола, сеч-дији сәнәтә дәрин мәһәббәт һисси илә гәлби дөјүнән вәтәнпәрвәр, беј-һәләмиләлчи педагогун сәсини еши-дирик:

— Истәјирәм бүтүн һәмкарлары-ма, кениш ичтиманјјәтә сүбүт едим ки, мәктәбдә тәвири инчәсәнәт фәннинин тәдрисинә верилән саат-ларын азлыгындан асылы олмаја-раг бу фәнни мәктәбдә ән әсас, ән апарычы васитәләрдән биринә че-вирмәк мүмкүндүр.

56 нөмрәли мәктәбдәки тәвири инчәсәнәт студијасынын, онун је-тирмәләринин, һабелә студијанын

бачарыглы рәһбәри Т. М. Сатјанын јахшы ниһнә верилән гијмәт, тәл-тифләр, мүкафатлар о гәдәрди ки, онлары ајры-ајры истигамәтләр үз-рә групплашдырсаг белә узун бир сијаны алынар. ССРИ вә Азәрбај-чан ССР Маариф Назирликләри-нин, ССРИ вә Азәрбајчан ССР Рәс-самлар Иттифагларынын, Совет Мү-һарибә Ветеранлары Комитәсинин, ССРИ Халг Тасәррүфаты Наил-јәтләри Сәркисинин, һабелә итти-фаг вә дүнија мијјасында кечирилән ушаг јарадычылыгы сәркиләри тәш-килат комитәләринин Фәхри фәр-манлары, дипломлары мәктәб тәс-вири инчәсәнәт студијасынын ниһ-нә верилән јүксәк гијмәтин ифалә-сидир.

Студијанын рәһбәри Т. М. Сатја-нын «ССРИ маариф ә'лачысы» дән ниһаны илә тәлтиф олунмасы да мүәллимни јарадычы әмәјинә вери-лән гијмәтдир.

Чәсарәтлә демәк олар ки, Бақы-дакы 56 нөмрәли мәктәбин тәвири инчәсәнәт студијасынын бачарыг-лы, јорулмаз рәһбәри Тамара Моа-сесовна Сатјанын сә'ји, тәшәббүс-карлыгы, һәјата кечирдији рәнка-рәнк мәшғәләләр васитәсилә ша-кирдләр көзәллик аләминә сәјаһәт едир, бу аләмин сәһрли инчәлик-ләринә говушурлар. Шан-шөһрәтли студијаја јетишмәкдә олан нәслин мә'нәви-естетик тәрбијәси саһәсин-дә даһа бөјүк мүвәффағијјәтләр ар-зулајырыг.

Видади ХӘЛИЛОВ,
педагожи елмәр намизәди.

ҺИКМӘТЛИ СӨЗЛӘР

Инам ән гүдрәтли јарадычы гүввәдир.

М. ГОРКИ.

Һәгигәтин гаршысыны һеч бир сәдд кәсә билмәз.

А. БАРБУС.

Бөшбөғазын дили ишләр, зәһмәткешин әли.

Монгол аталар сөзү.

Ән бөјүк һијләкәрлик өзүнү хејирхаһ кими көстәрмәкдир.

Латыш аталар сөзү.

СЭНЭТИНИН ВУРГУНУ

Гәдим Кэлчә торпагында бир мәктәб вар: 150 яшлы мәктәб, бө-
жүк пролетар язычысы М. Горки-
нин адыны дашыян Кировабад
шәһәр 1 нөмрәли бејнәлмиләл орта
мәктәби. Бу ил Азәрбајчан КП
МК-нын гарары илә 150 иллији
гејд едилән бу гочаман тәһсил оча-
гы маариф вә мэдәнијјәт тарихи-
миздә өзүнә мәхсус шәрафли бир
жер тутур. Совет һакимијјәти иллә-
риндә партија вә дөвләтимизин дан-
ми гајғысы сәјәсиндә мәктәб ми-
сиҗәсиз жүксәлишә һаил олмуш, рес-
публикамызын габагчыл тәһсил мү-
әссисәләриндән бириңә чеврилмиш-
дир. һазырда мәктәбдә 2131 ша-
кирдин тәлим-тәрбијәси илә 144
мүәллим мәшғул олур. Бүрадә өз

нишни мүасир тэлэблэр сәвијјәсин-
дә гуран, тә'лим вә тәрбијәнин кеј-
фијјәтини јүксәлтмәк үчүн сәмәрә-
ли ахтарышлар апаран, габагчыл
педагожи тәчрүбәдән јарадычылыг-
ла истифадә едән, јенилик һисси
илә ишләјән мүәллимләр чохдур.
Белә мүәллимләрдән сөһбәт дүшән-
дә һамы илк әввәл тәчрүбәли синиф
мүәллими, маариф ә'лачысы Ханым
Һүсәјнованын адыны чәкир.

Мәктәбин директору, бачарыглы тәшкилатчы, шәһәр Советинин депутаты Мүсәддин Мәммәдов Ханым мұаллим һаггында бөјүк гүрүр һисси илә сөнһбәт ачды: О, мәктәбинизин һәм мә'зуну, һәм дә истәкли мұаллимидир, коллективимизин фәхридир. Индијә гәдәр ики минә јахын оғлан вә гызы пәрвазландырыб мустәгил һәјата һазырламышдыр. Онун јетирмәләри ичәрисиндә нечә-нечә алимләр, мұаллимләр, һәкимләр, сәһмәт адамлары вардыр. Ханым мұаллим инди дә кәнчлик һәвәси илә, јарадычылыг әзми илә ишләјир, өз ишиндән һәзз алыр. Икинликсиз ишләјир. Дәрсләрини јүксәк сәвијјәдә гурур. Онун дәрс дедији шакирдләрин һамысы «4» вә «5» гиймәтләрлә охујур.

О, бир гэдэр сөзүнэ ара вериб
зарафатла элава етди:—Бир дө ки,
габагчыл мүөллим һаггында нэ да-
нышмаг. Јахшысы будур онун дәр-
синэ кедәк. Ахы, педагогика әјани-
лик севир.

Мән разы олдым. Биз Ханым мұ-
аллимин бир нечә дәрсиндә ишти-
рак етдик. Илк бахышда онун дәрс
дедији ибтидан синиф кабинети, ја-
шыл бир табият күшәсини хатырла-
дан синиф отағынын сәлигә-сәһма.

ны, ушагларын никбин бахышлары вэ интизамы диггэтимизи чэлб етди. Диварларда зөвглэ һазырланмыш бир чох стенд вэ лөвһалэр вардыр: «ССРИ-60 ил», «Ваһид гардашлыг аилэсиндэ», «В. И. Ленин», «Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу», «ССРИ Конституцијасы», «5 орденли Азэрбајчан», «Шэрэф лөвһәси», «Октјабрјат гәјдалары»... Синфин радиосу вэ телевизору да вардыр. Бир кушадэ салигэ илэ әјани вэ дидактик материаллар, синифдәнхарич оху үчүн китаблар сахланылыр. Бүтүн булар ушагларын вэ валидејиләрни јахындан көмәји илэ дүзәлдилмишдир.

Ханым мүәллимин методик усталығы дәрәдә иштирак едәнләри вәләһ едир. Бир аз әввәл тәвәффүсдә көрдүјүмүз Ханым мүәллим тамам дәјишмишди: о, сачларынын ағармасына бахмајараг, институту тәзәчә битириб бөјүк һәвәслә ишә башлајан кәнч бир мүәллими андырыды, ири бир оркестри бачарыгла иларә едән уstad дирижору хатырладырды. О, каһ јени мөвзуну баша салыр, каһ дүшүндүрүчү суалларла синфә вэ тәк-тәк шакирдләрә мүрачиәт едир, каһ ушаглары китаб үзәриндә ишләдир, каһ да мүстәгил ишләрә чәлб едирди. Бүтүн булар һамысы һисс олунмадан бир-бирини әвәз едирди. О, јери кәлдикчә интенсив сорғу пријомуна әл атыр, карточкаларла ишә, әјанилијә, фәрди јанашмаја мүрачиәт едир. Дәрәдә белә рәнкарәнк тәлим үсулларынын тәтбиги ики чәһәтдән фајдалыдыр: бир тәрәфдән, өјрәнилән материала мүхтәлиф мөвгедән јанашмағы тәмин етмәклә онун даһа јахшы мәнимсәнилмәсинә көмәк едир, о бири тәрәфдән исә ушаг јорғунлуғунун гаршысыны алмаға амкан верир.

Мүәллимин иш үсулунда диггәти чәлб едән бир чәһәт дә будур ки, о, билији һазыр һалда шакирдләрә чатдырмыр, синфин фәаллығы шәраитиндә шуурау шәкилдә мәнимсәтмәјә чалышыр. Тез-тез өјрәнилән мәсәлә үзрә шакирдләрин мөвчуд биликләринә вә һәјат тәчрүбәсинә

мүрачиәт едир, онлары ејни мәсәлә үзрә мүхтәлиф фәиләрдән алдыглары биликләри әләгәләндирмәјә, өзләринин вә јолдашларынын тәлим әмәјинә тәнгиди јанашмаға сөвг едир: Јолдашыныз дүзмү деди? Ким јолдашынын сәһвини дүзәлдә биләр? Ким даһа башга чүр дејә биләр? Нијә? Нә үчүн? Фикрини изаһ ет. Дедикләрини сүбүт ет вә с. ифәдәләри Ханым мүәллимин дәрәсләриндә тез-тез ешитмәк олур. Бүтүн булар дәрси марағлы гурмаға, өјрәnmә ишинә һәвәси артырмаға көмәк көстәрир.

Ханым мүәллимин дәрәсләри өзүнүн мәнтиги вә психоложи тамлығы, идеја-сијаси истигамәти илә, шакирдләрин идрак фәаллығы вә мүстәгиллијинин инкишафы илә, тәлимин мүасир методларындан јарадычылығла тәтбиги илә сәчијәләнир. О, тәкчә дәрәдәки ишләкифајәтләнир, ушагларла синифдәнхарич ишләр дә апарыр; әләвә мәшгәләләр, имәчиликләр, кәзинтилар, идман јарышлары ушагларын үмуми инкишафына чох көмәк көстәрир.

Ханым мүәллимин иши илә таныш олдугча дүшүнүрсән: узун иләр ишләмәсинә бахмајараг ондакы бу гәдәр енержинин, һәвәсин мәнбәји нәдир? Ханым мүәллим өзү бу суала белә чаваб верир:—Мән өз сәнәтим вә ушаглары гәлбән севирәм, балачаларла ишләмәкдән һәзз алырам. Мәнә елә кәлир ки, пешәләрин ән мүгәддәси мүәллимлик, мүәллимлијин дә ән ширини ибтидан синиф мүәллими олмагдыр. Күнәш кими ләкәсиз, булаг сују кими саф ушагларла ишләмәк, онларын гәлбини вә зәһнини чилаламаг һәм шәрәфли, һәм дә мәс'улијәтлидир. Мүәллимлик лагәјдлији севмир: кәрәк һәгиги мәнада мүәллим оласан, гәлбини ушагларла вермәји бачарасан. Ахы онлар күл кимидир; шахтадан, човғундан, хәстәликдән гөрүмасан тез соларлар...

Бурада бир һашијә чыхмаг истәјирәм: Ханым мүәллимин педагожи ишә вурғунлуғунун бир сирри балкә дә онун бағбан аиләсиндә доғу-

луб, боја-баша чатмасыдыр. Мүәллим дә багбан кимидир: багбан ағачлара, күлләрә нечә гәҗгы илә жанашырса, мүәллим дә һәҗат бағынын күлләри вә чичәкләри олан ушаглара еләчә гәҗгы илә жанашмалыдыр.

— Сиз ибтидан синиф мүәллиминин ишиндә һәҗи даһа вачиб һесап едирсиниз? суалына Ханым мүәллим тәрәддүд етмәдән чаһаб верир: Ушаглара гәҗгы вә тәләбкарлыгга жанашмағы. Бу тәлимни вә тәрбијәнин ән вачиб шәртидир. Ибтидан синиф мүәллимин өзүндә валидеји гәҗгыкешлији илә тәрбијәчи тәләбкарлыгыны бирләшдирмәји бачармалыдыр. Кәрәк һәр бир ушага өз өвладыи кими жанаша биләсән, һәр бир ушағын гәлбини әлә ала биләсән, өзүнү ушаглара севдирәсән, ејни заманда да тәләбкарлыгы әлдән вермәјәсән.

Ханым мүәллим өз зәһмәти илә учалыб, чәтинликләрә мәрдликлә синә кәриб. Вәтәнимиз үчүн ағыр күнләрдә—мүһарибә илләриндә һәҗат јолдашыны итирдикдән сонра о өз көрпәләринә тәк ана дејил, һәм дә ата олуб, онлары боја-баша чат-

дырыб, өз пешәсинә һәвәс ојадыб. Оғланлары Заһид вә Федот инди али тәвсилли мусиги мүәллимләридирләр, гызы Офелја исе шәһәрин 45 нөмрәли орта мәктәбиндә директор мүавини ишләјир. Демәли, мүгәддәс мүәллимлик естафети даһам едир...

Зәһмәт әтирли илләр Ханым мүәллима нечә-нечә севинч бәхш едиб! Партија вә һөкүмәтимиз онун әмәјини јүксәк гијмәтләндирмишләр: она әмәклар мүәллим фәхри ады, «Октјабр ингиләбы» ордени, габагчыл маариф хадимә дөш нишаны, методист мүәллим ады верилмишдир.

Ханым мүәллимин педагожи фәалијјәтә башламасындан отуз илә јахын бир мүддәт кечир. Илләр онун анчаг сачыны ағартмышдыр, гәлби исе чавандыр. Онун гәлбиндә ушагларын кәләчәји үчүн алышыб-јанан бир үрәк дејүнүр: мүәллим үрәји, вәтәндаш үрәји, ана үрәји! Бу үрәк һалә нечә-нечә ушаг нәслини һәҗата һазырламаг үчүн чох иш көрмәјә гадирдир!

М. АБДУЛЛАОВЛУ.

ЈУМОРИСТИК МӘСӘЛЛӘР

- * Тәзә вәзифә—тәзә дост.
- * О адамларә гоһум де ки, ишин дүшүр.
- * Бир борч јүз фикри өдәјәр.
- * Тәриф ет, прәли кет.
- * Саггал алдә олар, чәнәдә јох.
- * Дөвләтли салам көндәрәр, касыб пәј.
- * Зәнк вар даға галдырар, зәнк вар дагдан ендирәр.
- * Кар гулағы динч, кор көзү тох олар.
- * Ашығын ашыглыгы олмаса да, сәдәфли сазы олмалыдыр.
- * Тәк әлдән сәс чыхар: чыртыг сәси.
- * Көрүлан јахшы ишлә дејил, јахшы көрүнмәклә танынарлар.

Мәһәммәд БАҢАРЛЫ.

МƏКТƏБƏГƏДƏР УШАГ МҮƏССИСƏЛƏРИНИН, КҮНҮУЗАДЫЛМЫШ МƏКТƏБ ВƏ ГРУППЛАРЫН ИШ РЕЖИМИ БАГГЫНДА

Партија вə һөкүмәтимиз әһалија хидмәт сәһәсиндә чалышан идарә, тәшкилат вə мүәссисәләрин иш режимини тәкмилләшдирилмәсинә бөјүк ғајғы кәстәрир. Бунула әлгәдәр олараг республика Маариф Назирлијиниң коллекијасы «Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлији системиндәки мүәссисәләрдә әмәк интизамынын гүввәтләшдирилмәси вə мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләриниң, күнүузадылмыш мәктәб вə группларын иш режиминиң тәкмилләшдирилмәси тәдбирләри һаггында» ғәрар ғәбул етмишидир.

Ғәрарда валидејиләри истеһсалатда мәшгул олан ушагларын мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләриндә, күнүузадылмыш мәктәб вə группларда ғалмалары үчүн даһа оптимал шәрәитиң җарадылмасы сәһәсиндә халг маариф органларына, педагожи коллективләрә конкрет тапшырығлар верилмишидир.

Мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләри рәһбәрләринә төвсијә олунур ки, ССРИ Малијјә Назирлијиниң 26 август 1966-чы ил тарихли «Мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләриниң смета тәртиби үзрә методик кәстәришләр» һаггындакы 271 нөмрәли тә'лимәти мәктубунун кәстәришләринә чидди әмәл етмәклә иш режиминиң оптимал вариантны тә'мин етсинләр. Бу заман һәмкарлар вə ичтимаи тәшкилатларын, валидеји комитәләриниң рә'ји нәзәрә алынмалыдыр.

Бешкүнлүк иш режиминә кечирилмиш, ушагларын 12 саат ғалдығы мәктәбәгәдәр мүәссисәләрә, истеһсалат зәрурәти олдугда, тәрбијәчиләрин иш күнүнү тәнзим етмәк һесабына ушаг бағчасынын иш вах-

тыны күндә 1—2 саат узатмаға ичәзә верилир. Бу мүддәтдә ушагларын ојун вə әмәк фәалијјәтини, мүхтәлиф фәалијјәт нөвләрини (җарадычы, һәрәкәтли, дидактик, мусигили-дидактик ојунлар, әјләнчәләр, ушагларын концерт вə театр тамашалары кәстәрмәси вə с.) тәшкил етмәклә, оларын фәаллығынын истираһәтлә нөвбәләшдирилмәси тә'мин едилмәлидир.

Јерли халг депутатлары Советләри ичраијјә комитәләриниң разылығы илә, зәрури һалларда валидејиләрин арзуларына кәрә, мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләриндә истираһәт вə бајрам күнләриндә нөвбәтчи групплар ачылмалыдыр. (Белә группларын иш режим вə малијјәләшдирилмәси Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијиниң 14 ијун 1982-чи ил тарихли 164 УДУ нөмрәли мәктубунда изаһ едилмишидир).

Бир нечә ушағын бүтүн сутка әрзиндә ушаг бағчасында сахланмасы тәләб олунан һалларда мувафиг ушаг мүәссисәсиниң мүәјјәнләшдирилмәсинә илк нөвбәдә халг маариф органлары ғајғы кәстәрмәлидирләр.

Әмәк ғанунверичилијинә әсасән ишчиниң нөвбәтчилијә чәлб едилмәси әјдә бир дәфәдән тез олма-малыдыр. Истираһәт вə бајрам күнләриндә ишләмиш мәктәбәгәдәр ушаг мүәссисәләриниң әмәкдашларына јахын 10 күн әрзиндә ишләдији вахта мувафиг истираһәт верилир. 12 јашынадәк ушаглары олан вə һамилә ғадыналары нөвбәтчилијә чәлб етмәјә ичәзә верилмир.

Ушаг мүәссисәләриниң рәһбәрләри әмәјин тәшкилиндә иш вахты

бөлкүсүнүн вачиблијини нәзәр алып, ушаг бағчасында ишин башланма вә гуртарма вахтыны, ишчиләрини нөвбә графикини дәгиг мүәјјән етмәлидирләр. Иш режими ајрыча лөвһәдә јазылмалы, едилән дәјишикликләр һаггында валидејиләрә вахтында мә'лумат верилмәлидир.

Ушаг бағчасы тәрбијәчиләри мүдиријјәт тәрәфиндән мүәјјән едилмиш вә һәмкарлар тәшкилаты илә разылашдырылмыш графикә чидди әмәл етмәлидирләр. Иш вахты һәр кәсиә јалныз өз вәзифәсини ичра етмәсинә сәрф олунмалыдыр. Иш вахты тәрбијәчини ичтиман вәзифәләри апармаг үчүн өз ишиндән јайындырмаға, ушаглары дәјәнин сәрәнчамында гојмаға ичазә верилмир. Тәрбијәчи јәни әвәз кәләнә гәдәр өз иш јерини гојуб кетмәмәли, әвәзчи кәлмәдији һалларда мүдирә мә'лумат вермәлидир.

Гәрарда күнүзадылмыш мәктәбләрин, һабелә күнүзадылмыш группалары олан мәктәбләрин директорларына мәктәбин иш режими, тә'лим-тәрбијә просесинин вә сағламлыг тәдбирләринин тәшкили саһәсиндә күнүзадылмыш мәктәб вә группалар һаггындакы Әсаснамәјә чидди әмәл олунмасы төвсијә едилмишдир. Мәктәб рәһбәрләри валидејиләрин еһтијачларыны диггәтлә өјрәнмәк әсасында кичик мәктәблиләрин күнүзадылмыш группаларынын конкрет иш режимини ишләјиб һазырламалы, зәрурәт олдугда ушагларын саат 19-дәк, бә'зән исе саат 20—21-ә кими группа галмаларыны тә'мин етмәлидирләр.

Һәфтәнин һәр бир күнү мүхтәлиф јашлы ушагларла күтләви иш апаран тәрбијәчиләрин ахшам дөврүн-

дә нөвбәтчилијинин тә'мин едилмәси нәзәрдә тутулмушдур. Бу иш үчүн мәс'улијјәт сифдәнхарич вә мәктәбдәнхәнар тәрбијә ишләри үзрә тәшкилатчыја һәвалә олунур. Ахшам саатларында күнүзадылмыш группадакы ушагларла тәрбијә ишләрини даһа сәмәрәли тәшкил етмәк мәгсәдилә бу ишә график үзрә мәктәб китабханачыларыны (иш вахты саатларыны дәјишмәк һесабына), баш дәстә рәһбәрини, дәрнәк рәһбәрләрини, бәдән тәрбијәси вә естетик фәиләрин мүәллимләрини чәлб етмәк лазым биләнишидир.

Күнүзадылмыш мәктәб вә группаларда ушагларла сағламлыг-идман тәдбирләринин (футбол, волејбол, баскетбол, теннис, бадминтон ојунлары, гимнастика аләтләриндә мәшгәләләр, идман залында вә мејданчада күтләви ојунларын), ачыг һавада кәзиятиләрин, столүстү ојунларын, һабелә бәдән өзфәлијјәт, мусиги вә тәсвири инчәсәнәт мәшгәләринин, сөһбәт, диспут, викториналарын тәшкили, бәдән әдәбијјатын охунушу, радио вә телевизија верилишләринин динләнилмәси мәчбури тәләб кими диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Ушагларын ичтиман-фәјдалы әмәјинин тәшкилине дә (мәктәб саһәсинә гуллут, мәктәб аваданлыгынын тә'мири, абидәләрә гәјгә вә с.) диггәти артырмаг лазымдыр. Күтләви тәдбирләрин кечирилмәсиндә ушагларын јаш вә фәрди хусусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр.

Гәрарда ушагларын јемәклә даһа јакшы тә'мин едилмәси, һабелә сәһһәтинә кәрә зәиф ушагларын истираһәти үчүн әлверишли шәраитин јарадылмасы истигамәтиндә конкрет тәдбирләрин көрүлмәси төвсијә олунур.

ОХУЧУЛАР КОНФРАНСЫ

«Азәрбајҗан мәктәби» журналынын редаксиясы бу илин март ајында Әли Бајрамлыда вә Күрдәмирдә охучу конфранслары кечир-

мишдир. Конфрансларын кечирилмәсиндә мәгсәд охучуларын журнал вә мәчмуәләрдән нечә бәһәрләндијини мүәјјәнләшдирмәк, журналын

вə мəчмуəлəрин нəшриндə онларын арзу və тəклифлəрини нəзərə алмаг, охучуларла редаксиянын əлагəсини мəһкəмлəтмəк иди.

Редаксия һəмин конфрансларда чыхыш едən фəни мўəллимлəринин ирəли сўрдўклəри тəклифлəрин мəчмуəлəрини фəалијјəтини јəхшылашдырмагда əһəмијјəтли рол ојнајачагыны нəзərə алыб һəмин чыхышлары мўвафиг мəчмуəлəрдə дəрч етмəји нəзəрдə тутмушдур. Ашагыда конфрансда чыхыш едən бир нечə мўəллимин арзу və тəклифини охучулара тəгдим едик.

Надир Гулијев—Əли Бəјрамлы шəһəр 2 нəмрəли орта мəктəбин директору. Сов.ИКП XXVI вə Азəр-бəјчан КП XXX гурултајларында халг маарифинин даһа да инкишаф етдирилмəсинə хўсуси диггəт јетирилмиш, мəктəб гаршысына јени, мəс'ул вəзифəлəр гојулмушдур. Һəмин вəзифəлəрин јеринə јетирилмəсинə рəһбəрлик едən мəктəб директору билик вə бачарыгыны əсиркəмəдən кəич нəслин јўксəк сəвијјədə тə'лим-тəрбијə, тəһсил алмасына наил олмалыдыр. Бунун үчүн мən даим мўталиə едир, билијими, тəчрўбəми артырмаға чалышырам. Неч шўбəсиз, «Ибтидаи мəктəб вə мəктəбəгəдəр тəрбијə» мəчмуəси бу ишдə мənə кениш методик истигамəт верир.

Мəчмуədə програм материалларынын планлашдырылмасына анд, мўəллимлəрин, тəрбијəчилəрин иш тəчрўбəсинə анд марағлы јазылар дəрч едилир. Арзу едəрдик бу етдирили јазылар кəлəчəкдə даһа чох јер верилсин, програм материалларынын саатлар үзрə планлашдырылмасы материаллары мўəллимə вахтында чатдырылсин.

Солмаз Əлијева—Əли Бəјрамлы шəһəр 28 нəмрəли орта мəктəбин ибтидаи синиф мўəллими. «Азəр-бəјчан мəктəби» журналына əлава нəшр олунан «Ибтидаи мəктəб вə

мəктəбəгəдəр тəрбијə» мəчмуəси 13 илдир ки, мўəллим вə тəрбијəчилəримизə методик кəмəк кəстəрир. Мəчмуə сон иллəр фəалијјəтини даһа да артырмышдыр. Бурада мўн-тəзəм олараг методистлəрин, алимлəрин мўнум проблемлəрə анд мəгалəлəри дəрч олунур. Белə јазылар кичикјашлыларла ишлəмəкдə бизə истигамəт верир.

Мəчмуəнин сəһифəлəриндə шəһəр вə кəнд мўəллимлəринин иш тəчрўбəсинин ишығландырылмасы јəхшы һалдыр. Мən белə јазылары һəвəс-лə охујур, өз иш тəчрўбəмлə мўга-јисə едир вə үстүн чəһəтлəри дəрслəримə тəтбиг етмəјт чалышырам. Бүтүн бунлар дəрсин сəмərəли вə јўксəк сəвијјədə тəшкилинə кəмəк едир. Бунунла јанашы, мəчмуəнин кəлəчəк фəалијјəтиндə бə'зи тəклиф вə арзуларымын нəзərə алынмасыны истəрдим. Мəсəлən, јəхшы оларды ки, мəчмуədə дəстə рəһбəринин, пионер вə октəбрјатларла иш тəчрўбəсинə, мəктəб вə аилəнин биркə ишинə даир, тə'лимин техни-ки васитəлəриндən истифадəјə анд мəгалəлəрə кениш јер верилсин.

Шəһла Аббасова—Ғазымəммəd шəһəр 3 нəмрəли «Лалə» ушаг бағчасынын мўдири. Ибтидаи синифлəрдə олдуғу кими ушаг бағчасында да балачаларын кўчə һэрəкəти гəјдалары өјрəдилир. Мəчмуə бу ишдə бизə методики кəмəк кəстəрир. Бурада вахташыры олараг кўчə һэрəкəти гəјдаларына даир мəгалəлəр верилир. Мəчмуə бағча ишчилəринини өз ишлəрини кўнун тəлəблəри сəвијјəсиндə гурмагда онлара истигамəт верир. Бунунла белə, мəчмуədə тəрбијəчилəрин иш тəчрўбəсинə анд јазылар даһа чох јер верилмəсини истəрдик. Вахташыры мусиги дəрслəри үчүн материалын верилмəси лəзимдыр. Јəхшы оларды ки, мəчмуədə мусигинин сөзлəри илə бирликдə нотуда верилсин. Бу, мусиги мўəллимлəри үчүн чох фəјдалы ола билəр.

«ӘЛИФБАМ» СИЛСИЛӘСИНДӘН
(җанылтмачлар)

СҮСӘНЛӘРИ СУВАРДЫ

Сарымтыл
сүсәпәндә
сәһәр —
сәһәр
су варды

Сарышып
сачлы
Севил
сүсәнләри
суварды.

ҖЕМЛИҖӘ ЈОЛЛАНДЫ

Јагут
јахынлашмады
Јавар
јејән
јемәјә.

Јашыл
јала
јолланды, —
јемлик
јыгыб
јемәјә...

ЧАМЫШ

Чилликдән чыхыб
чамыш,
чуммушду җамышлыға.

Чылхача батырмышды
чаныны
чамыш лыға...

КҮЧҮК

Кәрәмин
күр
күчүјү
күллүкдәки
күчүкмүш.

Кәримин
күчәдәки
күчүјүндән
кичикмиш.

Әләскәр ӘЛИОҒЛУ,

Ғасым Исмајылов рајонундакы
Јенијол кәнд сәккизиллик мәк-
тәбинин мүәллими.

**«ИБТИДАН МƏКТƏБ ВƏ МƏКТƏБЭГƏДƏР ТƏРБИЯ» МƏЧМУƏСИНИ 1983-ЧУ
ИЛ НӨМРӨЛƏРИНДƏ ДƏРЧ ЕДИЛМИШ МАТЕРИАЛЛАР**
Баи мəгəлэлэр

Ленин юлу ilə	1	3
В. И. Ленин və ушаглар	2	3
Педагожи коллективдə əmək иттизамы	3	3
Ушагларын сəғлэмлыгы нəминə	4	3
Күнүузадылмыш мəктəб вə группарын иши һаггында	5	3
Ж. Кəримов — Тə'лим процесини тəшкил һаггында	4	6
Ж. Кəримов, Ə. Шүкүров — Бешкүлүк тəдрис һафтəси үзрə ишлəгəн експериментал һазырлыг сифи вə биринчи сифилəрдə тəдвигатын нəтижалəри һаггында	6	3
Фəилəрин тəдриси вə иш тəчрүбəsi		
Дəрсин тəшкилнə дəир нүмунələr	4	14
О. Аббасов — Тəсвир итхəсəнəт	4	33
Ə. Абдуллаев — Азəрбајчан дили дəрслəрини сəмərəлəндирилмəsi тəчрүбəsi	4	41
сифидə	5	14
Аназаров Е. — Исə (са, -сə)-нин ономилли		
Багысəв А. — Ријазийјатдан шакирдлəрин идрак фəалијəтини иккишəф етдирилмəsi тəчрүбəsi	5	16
Бəһарлы М. — Шакирдлəрин шифаи вə јазылы иттигин иккишəф етдирилмəsi тəчрүбəsi	1	22
Вəисов Б. — Мəшəјə экскурсия	1	29
Вəлиев Б. — Ријазийјат тəдриснə рəйбэрлик вə нəзəрəт тəйминлəндирилмəsi	3	19
Əлиев В. — Иттегиллəрин тəшкил тəчрүбəsi	1	26
Əлиев И. — Һесабламə заманы јол верилəн сəһилər вə онларын арадан гəлдирлмəsi	3	16
Əлиев З. — Азəрбајчан дили	4	17
Əхədov P. — Ибтидан сифилəрдə тағриби Һесабламəларын просєдентикəsi	6	15
Ибраһимов М. — Мəктəб Ленинназасында сəс јазыларында истифадə	3	6
Исмиханов М. — Шакирдлəрə дəрслик үзəриндə мүстəгил ишлəмəк бəчарыгынын ишлəнимəsi	1	10
Исмиханов М. — Мүстəгил јазы бəчарыг вə вəрдиллəрини ишлəнимəsi дəир	6	11
Кəримов К. — Синтактик аилəјышларын верилмəsi процесиндə дүзкүн тəлəффүс вəрдиллəрини ишлəнимəsi	3	13
Кəримов Г. — Октəбрјатлар кəлəчөк пионерлəрдир	1	31
Кəримов Г. — Ријазийјат дəрслəриндə шакирдлəрин идрак фəалијəтини иккишəф етдирилмəsi	3	25
Кəримов Ј. — Оху тə'лими һаггында	5	7
Красилникова М. — Мусиги тə'лими консепсийəsiнын гурулмəsi јолунда	5	20
Мейдијев Р. — Дəрсин сəмərəлilлијини арттырилмəsi тə'лими тəшкил вə ситəлəриндə истифадəнин ролу	2	28
Мəммədov C. — Фə'ли заманларын ишлəнимəsi лексик ишлəрини елтирилмəsi	2	14
Мəммədova Ш. — Бир даһа ифадəли оху һаггында	5	13
Мəһəррəмова С. — Оху тə'лими вə китаб үзəриндə мүстəгил ишнə тəшкил тəчрүбəsi	2	12
Мирзəев Б. — Шакирдлəрин иттигидəки диалектизмлəрин арадан гəлдирлмəsi јоллары	3	9
Мухтарова З. — I сифидə əmək тə'лими үзрə мəшғəлэлəрин тəшкил тəчрүбəsi	4	45
Нəбијев Б. — Һесаблы бə'и нəзəр мəсəлэлəрини ибтидан сифилəрдə тəдрис	2	21
Нəсруддəев М. — Күн рəжиминдə гимнастика	1	16
Османов З., Əлијев Р. — Ријазийјат	4	24
Пиримова М. — Сифилəнхəрич оху	4	36
Рəхимов А. — Шифаи монолог иттиг јазылы итгə тə'сир	1	7
Рəхимов А. — Оху	4	14
Рəхимов С. — Əјанлилик мураллими əмəјини јуакүллəндирир	1	14
Рəхəбов О., Əскəрова С. — Бəдин əсəрлəрини емоционал гəвəрилмəsi муним	6	18
Сейидəлијев З. — Вахт елчүлəрини тəдриснə дəир	2	26
Фарсийан Ж. — I сифидə ријазийјат тəдрисиндə мунəсə	2	18
Һəмидов С. — Н. Кəнчəви јарадычлыгына мəһəббət тəрбијəsi	2	11
Һəsəнов К. — Ана дили дəрслəриндə Ленин мəвзусу	2	7
Һүсєјнова Р. — Ибтидан сифилəрдə шакирдлəрин əmək тə'лими вə тəрбијəsi сифи тəшкил	5	22
Чаббарова М. — Табиатшүнəслиг	4	21
Шүкүров Ə. — Əmək	4	29
		63

Тәрбија мәсәләләри

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси	2	31
Аббасов О. — Ичтиман фәјдалы әмәјин мәзмуну вә онун әхлаг тәрбијәсинә тә'сири	3	32
Асланов Г. — Дәрсдәнкәнар вәхтларда шакирдләрин елми-атенизм тәрбијәси	1	47
Вәкилова А. — Мусиги естетик тәрбијәнин зачиб үнсүрү кими	3	28
Гасимов Ш. — Шакирдларда вәтәндашлиғ борчунун тәрбија едилмәси	2	34
Әлијев З. — Һазырлығ синифләриндә тәрбија ишләри	3	31
Әлијев И. — Күнүузадылмыш группларда ојунлар	5	45
Исрафилов Н. — Кичикјашлы мәктәбләрдә Әрзаг програмы һаггында	6	29
Кәримова Н. — Коллективчилик тәрбијәси шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәсини тәркиб һиссәси кими	5	34
Мусајев Ә. — Тәбиәтшүнәслиғ дәрсләриндә догма тәбиәтә гәјғи	2	38
Нәсруллајев М. — Сағлам олмағ истајирсанса	5	37
Рәзјев Н. — Ушағларын елми атенизм тәрбијәсиндә мәктәблә аиләнин биркә иши	3	35
Сүләјманова Ч. — Ана дилинин тәдриси процесиндә һуманизм тәрбијәси	1	50
Тәлимбәв Ј. — Шакирдләрин иғуурлу интизам тәрбијәси	5	30
Фәтәлијев Х. — Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин педагожи әсәсләри	6	25
Мәктәбгәдәр тәрбија		
Ушағ бағчасы үчүн нүмунәви бәдән тәрбијәси програмы	6	34
Асланова З. — Ушағларда психи хүсусијәтләрин ишкешәфи	5	48
Бағырова К. — Ушағларын бәдән әдәбијјат нүмунәләри вәситәсилә тәрбијәсиндә аилә вә бағчанын әлбир иши	5	53
Гәдимова Ә. — Аилә әһ'әналәри вә онун ушағларын әхлаг тәрбијәсинә тә'сири	4	56
Әсәдов Ә. — Тәбиәтшүнәслиғи әјрәдилмәси методикасына даир	1	40
Кәримов Ј. — Ушағ бағчаларында лүғәт ишикин маһијјәти вә вәзифәләри	1	34
Кәримов Ј. — Грамматик вәрдишләрин формалашмасы	3	43
Леденцова Н. — Ағач шәклини рәсм едилмәси	4	52
Нечәјева В. — Биркә әмәк	1	43
Нечәјева В. — Групп бүтүн ушағларын әмәји	2	52
Сәрдәров Г., Сәфијев Н. — Ушағ бағчасында тәбиәтә маһаббәт тәрбијәси тәдрисиндән	6	42
Тағыјева К. — Өзүнүгәјмәкләндирмә мәктәб тә'лиминә психоложи һазырлығын ишәрти кими	3	51
Һәшимова Л. — Ушағларын тәрбијәсиндә әмәјин ролу	2	50
Һүсәјнова Р. — Ушағы кичик јашдан тәрбија етмәли	3	55
Чәфәрији һ. — Ушағ бағчасы вә мәктәб	3	41
Чәфәрова С. — Мәктәбгәдәр јашлы ушағларда доғручулуг вә дүзлүк тәрбијәси	2	48
Психоложи мәсәләләр		
Әлијев Р. — Кичик јашлы мәктәбләрдә чинси фәрсәләр	2	42
Һәмзәјев М. — Шакирдләрин тә'лим фәалијјәтинин мотивләшмәси һаггында	5	25
Бизим иш јолдашларымыз		
Мусајев М. — Ағ сәчләрин романтикасы	4	63
Абдуллаоглу М. — Сәнәтинин күргүну	6	56
Халилов В. — Тәсвири ичәсәвәт студиясынын шәһрәти	6	52
Шүкүров Ә. — Көрпәләрә бағлы өмүр	2	56
Методик ирсимиздән		
Агајев Ә., Сәфијев Н. — Илја Николајевич Улјановун ибтидан мәктәбләрин тәшкилиндә ролу	2	59
Әһмәдов Ч. — Абдулла Шәһг мәктәби	1	54
Мәчидов С. — Ибтидан тәһсил методисти Н. А. Корф	3	57
Сәмәдов А. — Дәрсликәрдә тәбиәт шә'рләри	1	59
Көркәмәш шәхсијјәтләрин һәјәтидан		
Григорјев К., Һәндрос Б. — Јарадычылығын сәһркар гушу	6	45
Мәсләһәт		
Аббасов М. — Ушағларда көкәләмә	4	58
Әваноглу Ә. — «Әлифбә» силсиләсиндән (јанылтмачлар)	6	62
Мәммәдов С., Рәһимов А. — I синиф үчүн ифадә мәтиләри	3	61
Бу китаблары охујун		
Мәммәдов С. — Јени «Ана дили» дәрслији һаггында	1	63
Охучуларын ишләринә		
Дигәт, мүсабигә кечириләр!	2	62
Хәбәрләр, мә'луматлар		
Охучулар конфрансы	6	60
Мәктәбгәдәр ушағ мүәссәсәләринин, күнүузадылмыш мәктәб вә группларын иш режими һаггында	6	59
Азәрбајҗан ССР Маариф Нәзирлијиндә	5	62

ГӘҖВӘДАН

